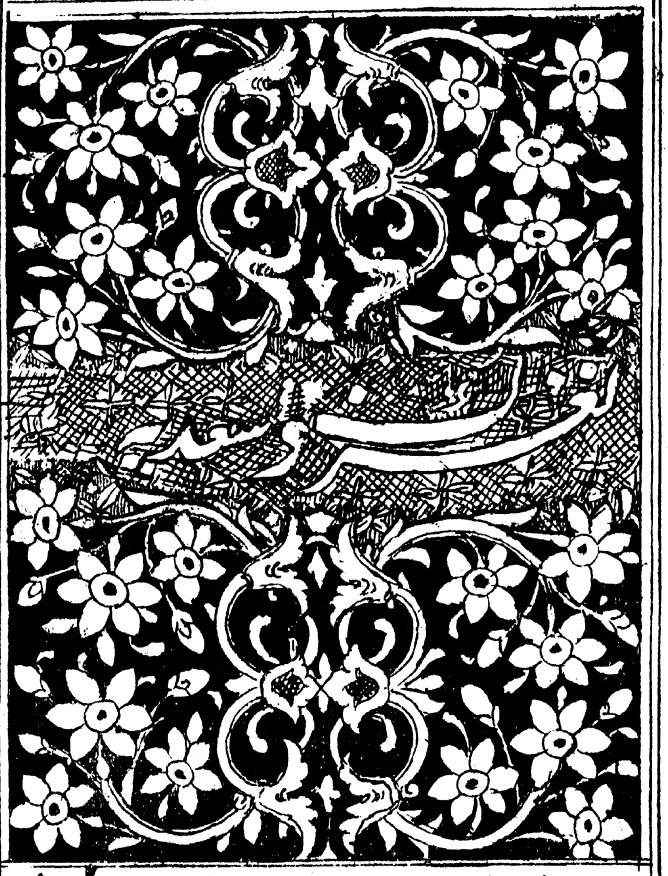
UNIVERSAL
LIBRARY
OU_232102
UNIVERSAL
LIBRARY

ماشاء الله لا قوة الا بالله

بمطبع هندیه بپریس باهتمام میرزای لعل طبع شد

۳۰۳۹۷ ف ۵۴

1952

شفیع

بسم الله الرحمن الرحیم

ثنائی بی انتهاد محامد خارج از احصار حضرت کارسازی را که تصریف احوال در ماضی و استقبال و البته بامر و لعل یراد ست غریب نوازیکه جرم بخش خطا پوش سرگشتگان بیابان ضلالت بسبب تقصیر لطف عذر پذیر اوست عجوز یکه هر نفس که از درگهش سر بتافت بهر در که شد ره بجز عوت نیافت قابل التوبی که هر که خلعت توبه در بر پوشید لشکر الطاف او برای کمک دی دو اسپه شتافت غفار الذنوبی که بمغفرت ذنوب عالم از سحاب کرم و لطف او یک نم ست این دم غلط از دم چه جا نم که از بحر غیر او کم ست و در رد و نا محدود شمار درگاه عالم پناه سید السادا تی که جمله انبیا را خاتم و سرامد است صاحب لولاک لما خلقت الافلاک کنیت طیبه او ابو القاسم ست و سم ظاهر او محمد ست صلے الله علیه وسلم بوجیه الکرم دائم و علی آله و اصحابه و سلم

رباعی

آن مدکه ست بر سر ادم علامتی ست ازان بیم دوال دان که قدمگاه احمد ست آن مد چتر دولت سرمائنا نیست آدم سراید همه عالم ازان امد ست ای دل از دست داده عشق احمدی و ای گدای درگاه محمدی هیچ میدانی که چه کیمیت و صفات نداست محمدیت بر داز امطیع عاصیا شفیع تشنگان را بنا هی دل خستگان را دستگاهی بیکتا کارسازی دریا گانرا بنده نوازی علیم

العیوب راصیے علیل الذنوب راطبیے عم رسید گانرا غمخواری ستمدیدگانرا دادار ی بره
رسانوری جگر خونان راسرور ے مرض معاصی راعلاجی افسر نوته راد وه التاجی بیکسانرا نا
تعلیتار افریاد جانی گنا هگارانرا بی جان رحمت رامفتح الابوابی ماتم زدگانرا غمزدائی متقیان
رافرح افزای تشنه لبانرا عذب فراتی مرده دلان راآبحیاتی کارکشتگان راگره گشائی گم شده گانرا
رهنمائی ای بیخبر وچه می پنداری بنجوابی که صفحات اوراد رخیر تحریر آری ومن اوراهالی آخرماشاری چه
بنجائی وچه بادمی پیمائی شال بیغش دریا لبغربال پیمودنست وکوه قاف رابسوزن سمدن ماهائی جرگ کشائی
خود به بخشائی خداوندا دارد گیرنده راانجوزه گیر از نفحه خانه سبقت رحمتی علی غضبی جامهای مغفرتبوشان
دار دنان شفاعت محمد جامهای مرحمت بوشان که از فرط ذنوب وکثرت عیوب کار بر باسخت است او جگار شخت
عذاب لخت لخت ۵ از بیت اندر راه خون شد دل من تا خود مکدام ره بود منزل من اجعل
میگوید مسکین بی تمکین کثیر العیوب محمد مسعود بن محمد بن یعقوب که چون کتاب زادی متداول بین الانام
میان خاص وعام بود وحل عقد مشکلات او بر دوستان از مشکلات مینمود لاجرم بمقتضای تکلیف
بعضے از احباب وبرخی از اخلا علیهم من الله الرحمة والرضا با وجود قلة بضاعت وعدم استطاعت
از اطاعت امر دوستان سر نه پیچیدم وچون باتمام رسانیدم تحفه بنجاب جهانناب حضرت رسالت
پناه شفاعت دستگاه رسول رب العالمین خاتم النبیین وامام المرسلین سرور مخلوقات مفخر موجودات
مبعوث بسود او احمد شفیع روز محشر محمد رسول الله صلے الله علیه وسلم گذرانیدم ۵ یا شفیع
المذنبین بارگناه آورده ام بدرت این بار بالبشت دونا آورده ام خشم رحمت گرد این تحفه راچشم
ملکرز گرچه از شرمندگی روی سیاه آورده ام لیکه گر نخلی خجالت ستان طبع گرفرد سر
برین شرمساری آورده ام گرچه جا معذرت نگذاشت گستاخی مرا نه کرد ستانی زبان عذر خواه آورده ام
بدانکه ذرادی با صیغه مبالغه است ماخوذ از ذرد بمعنی زره یا دن وحلقها او در یکدگر فرو رفتن
یا فعال النسبی شست جون بقال وخار ا خوذ از ذرد بمعنے زره دوبیه تسمیه این کتاب بذرادی ازست که بیشتر
بذرادست بنابرانکه مولف این کتاب زره باف نژاد بوده الله اعلم وبگمان که برای عمران اورا عزیز

الاعتقاد والبنان وفعل اللسان اعني ما يدل عليه فعل الجوارح
وهو الاتيان بافعال دالة على ذلك والشكر في اللغة الحمد العربي وفي العرف صرف العبد
جميع ما انعم الله به عليه الى ما خلق واعطاه لاجله وحاصله الاتيان بجميع المكلف به والنسبة بين
الحدين العموم من وجه وبين الشكرين عموم مطلق بحسب الحمل والمقال من انه بحسب الوجود لان
صرف القلب الى ما خلق لاجله جزء من صرف الجميع غير محمول عليه ومن اشتباه مفهوم الشيء
بما صدق هو عليه فان ليس محمولا على ذلك الصرف وما صدق عليه اللغوي اعني صرف القلب وحده
لا مفهومه المذكور والنسبة بين الحمد العرفي والشكر اللغوي العموم المطلق اذ قيدت النعمة في الشكر اللغوي
بوصولها الى الشاكر واذا لم تقيد كانا متحدين والنسبة بين الحمد اللغوي والشكر العرفي المباينة
بحسب الحمل والاتحاد بحسب الوجود فالعموم المطلق على ما صرح به في حواشي شرح المطالع وفيه تأمل
بقاعدة اللام ان دلوا رد به اللسان في الحمد اللغوي لانه التعريف مطلقا سواء كان لتعريف
الجنس او العهد او الاستغراق لقولنا لانه التعريف مطلقا ثم اللام في لله للاختصاص بمعنى الحصر على
ما صرح به شرح الكشاف وبمعنى التعلق المطلق على ما اشار اليه العلامة الدواني في حواشي شرح مختصر
الاصول والرب اما مصدر وصف به على سبيل المبالغة او صفة مشبهة اسم فاعل اصله رابب حذفت
الالف للتخفيف والعالمين جمع عالم وهو المطلق على جميع ما سوى الله على كل جنس منه كما
يقال عالم الانسان وعالم الجن ولا يقال عالم زيد وعمرو فاعل نفع العين جاء في كلامهم بالفعل
به كالخاتم بمعنى ما يختم به والقالب بمعنى ما يقلب فسمي العالم عالما لانه يعلم به وجود الصانع تعالى
وقيل اصله علم زيدت الالف للاجتماع والعاقبة للمتقين العاقبة بالبناء للمفعول فرق بقال البيت
عافية اي ولده في قولهم عقب الرجل مكان ابنه عاقبة اسم جاء بمعنى المصدر كما في ليس لوقعتها كاذبة على وجه
والمراد بها عاقبة الطاعات والعبادات والرياضات من الجنة العليا والمنازل العلية التي فيها
مشاهدة انوار الجلال والمراتب القصوى والمناصب العالية في مقعد صدق عند مليك مقتدر المتقي
اسم فاعل من قولهم وقاه فاتقى والوقاية فرط الصيانة ومنه فرس واق اذا دفى حافره من ان يصيبه

ادنى شيء يوكده وهو في عرف الشرع اسم لمن يتقي نفسه عما يضره في الآخرة وله ثلث مراتب الاولى الترقي
عن العذاب المخلد بالتبري عن الشرك والثانية التجنب عن كل ما يوثم من فعل او ترك حتى الصغائر عند قوم
والثالثة تنزه السر عما يشغله عن الله تعالى وقيل التبري عما يشغل السر وهو التقوى الحقيقي ولعل المراد ها
هنا الاشارة بهذا الكلام الى ما قيل قطن بعض الناس ان العاقبة مجرور معطوف على العالمين لكن الظاهر
ان يقال شيئا وفي كلام شهاب الثاقب البرجندي انه لما كان الحمد لارتباط العبد قد آتيا عجلا
المزيد وكان ربنا جل جلاله في غاية التقدس وتعوذنا في نهاية التدنس ولا بد من المناسبة
بين المفيض والمستفيض فتجب في الاستعاذة من حضرته تعالى الاستعانة بارباب النفوس القدسية
المناسبة له جل ذكره في التجرد والمشابهة لنا في التعلق ليستفيض منه تعالى بتجريدهم وتفيضوا عليا بتعلقهم
توسل المص عليه الرحمة كما هو داب ارباب الفضائل في الاستفاضة اليهم بافضل الوسائل اعني الثناء عليهم بما كانوا اهله
فقال العاقبة للمتقين اي المنازل العليا والمراتب القصوى للارباب النفوس المجردة الذين يجتنبون الصغائر والكبائر بل
الضمائر وسر اذ هذا الكل الاقرب ان يجعل قوله والعاقبة للمتقين جملة دعائية لا ثنائية فكانه صلى على النبي عليه
الصلوة والسلام مرتين مرة في ضمن المتقين ومرة على الخصوص كما يأتي ان شاء الله في الصلوة من المصنف
الا الدعاء فان قلت لا حاجة للمتقين الى الدعاء فلم يرد على الجملة الصلوتية الطلبية فما هو جوابكم فهو جوابنا
ويؤيد ذلك ما سمعنا في بعض التقريرات من الى مخدومي ومولاي والدي سندي وملاذي ملجاي وداوائي مد ظله العالي
العلمين ظله على المتعلمين في ترجمة هذا الكلام نيكي آخرت بار مربي بزرگوار انزام لا يخفى ان في كلتا جملتي
الحمدية والتقية صنعة الاقتباس والصلوة على رسوله محمد واله اجمعين الصلوة من الله الرحمة و
من المؤمنين الدعاء ومن الملائكة الاستغفار وليس معنى ذلك انه اذا وقع في كلام الله تعالى كون
بمعنى الرحمة وفي كلام المؤمنين بمعنى الدعاء وفي كلام الملائكة بمعنى الاستغفار بل المراد انه اذا
نسب الى الله تعالى كون بمعنى الرحمة وكذا في المؤمنين والملائكة زاها يحمل المعاني الثلثة
لكن الحمل على التعاقب بر كلها دعائية واشتراك الصلوة بين هذه الثلثة المشهور انه لفظ واحد
على انه معنوي ثم الرسول في المشهور اخص من النبي وقيل بالعكس وقيل متماثلان فما قيل متحدان

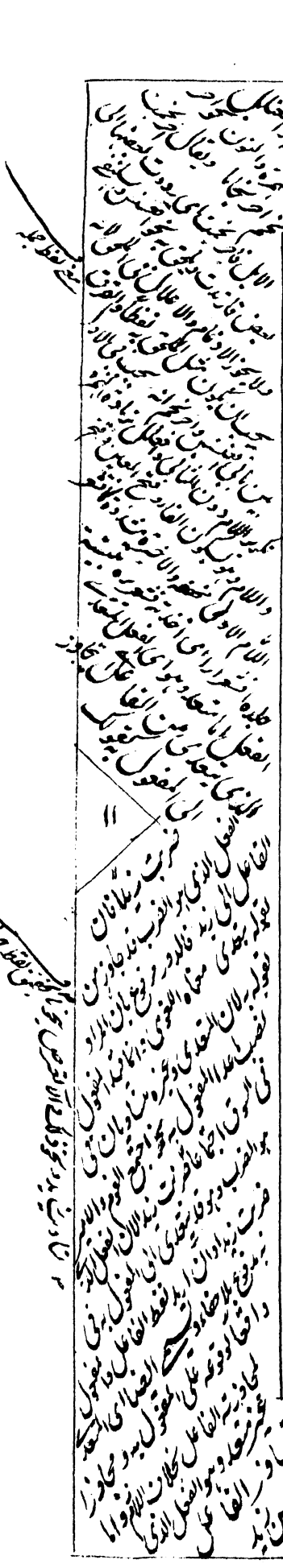
وسمی علیه الصلوة والسلام محمد الکثرة محامدہ وفور محامدہ والآل فیہ خمسة مذاهب الاول انه جمیع الاتباع
وهو مذهب جابر بن عبد الله وسفیان الثوری ومختار بعض اصحاب الشافعی رح والمرجح عند النووی
والازهری رضی الله تعالی عنهم والثانی اذهب الیه الشافعی رض وهو ان الآل بنو هاشم وبنو المطلب
وهو روایة عن احمد رض والثالث اذهب الیه الامام ابو حنیفة رض من ان الآل بنو هاشم فقط وهو اختیار
بعض المالکیة والرابع الآل من یحرم علیه الصدقة من بنی هاشم وهم آل علی وآل عقیل وآل جعفر وآل
العباس وآل الحارث بن عبد المطلب والخامس الآل ذریته النبی علیه الصلوة والسلام واز واجه وقیل وخدمه ایضا وقیل الآل اهل البیت بدلیل
اسعد الله تعالی فی الدارین روست که بالای ماضی ومضارع وامر در لغت فارسی باید کسر
زائده در اول بر آخر تخفین کلام واگر بعد او ضمه باشد مضموم باید چنانچه بدانست وبداند بگفت
وگوید وبگو وبگوید وبعضے در مضموم نیز کسور خوانند لیکن غیر فصیح است وچون لفظ می بر مضارع
داخل شود در کلام فصیحا بار انبارند واگر علی سبیل الضرورت بیارند می را مقدم کنند چنانچه
نشکند این همه بیع است چون می بکند رد تخت وبخت وامر ونهی وبکرد وادار واگر نون
نفی بر فعل داخل شود اولی آنست که بار ا داخل نباید کرد وعوام نون دبار جمع کنند تا تقدیم
نون دگویند نه نزند وشیخ ابراهیم فرموده بار ا بر نون مقدم باید آورد اگرچه عوام عکس میکنند ونیز باید
دانست که لفظ وان امر است واگر چنانچه در لغت عربی بحذف فاعل اجازت یافته اند مگر در مصدر
چون للسلام الانسان من دعا الخیر یاور تنازع چون اضرب واکرمانی یا فعل تعجب چون اسمع به
والبصر یا بار مجهول چون ضرب زید یا التقاء الساکنین چون اضربن در فارسی هم اگر فاعل لازم
گرفته باشد لیس فاعل ان ضمیر مستتر است که تو باشد واگر در فارسی لازم نگرفته باشد پس تحمیل
که در اینجا فاعل محذوف باشد ومفعول اول قول اوست که جمله اسما وافعال ومفعول ثانی
قول او گویند چهار نوع است وجمله دعا بته میان اینها جمله معترضه است ودر بعض رسائل آورده است
که تقدیم جمله دعائیه بر بدان ازان نکرد که اشعار کند از اول امر که این کتاب بزبان فارسی است
وموخر نیاورد بر انچه اولی تقدیم دعا بود بر مجموع فعل ومفعول که تشبیه بآن بدعا خواهد شد

وچین از چین دور کرده بگوش هوش اصغای این مطلب بگورکند لیکن برای ضرورت مذکوره
تقدیم اختیار کرد و هیچ ضرورتی در تقدیم مفعول نیست و مقرر است که الضرورات تقدر بقدرها
لیکن اینوجه جاری نمی شود و در اعلم ارشدک الله و بدان اسعدک الله که در اخر این کتاب خواهد آمد
انشاء الله تعالی وی توان گفت که چون نفوس انسانیه از حجاب طبایع حیوانیه و شواغل مادیات
نفسانیه میل بکسب علومیات کم دارند تکلیف دانستن کار صفات روحانیت است بر خود دشوار می پندارند
پس مصرح چون دانقه طبع مبتدیان را که غالبا اطفال اند بمرارت تکلیف دانستن تلخ کام ساخت
زود حکیمان وار از سر شفقت تشهد دعا که شامل جمیع ادعیه است برای تعریف دانقه در کلوی شان
فرو برد بحیث که شیرینی بعد از تلخی نیکتر از عکس او باشد چنانچه بوجدان معلوم میشود حوران بهشتی
و دوزخ لود اعراف از دور خیان پرسی که اعراب بهشت اند و بعد از عنایت این صلاوت فواید جمه
و مطالب مرغوبه که مبتدیان را بکار آید و متعلمان را بهوش افزاید در سیاهه نگین تقریرات متین
و منیگاه اذهان لشان جلوه گر ساخت الحق کتابی آماده است که اکثر رسائل را منسوخ کرده
باشد فیه ما فیه پهلو تشسته است زیرا که لاحظه آسانی نموده اکثر مسائل را بفارسی ادا کرده است و حسبه
حسنه برای تعجیز دانقه از زبان عربی هم بی بهره نگذاشت شکر الله تعالی سعیه رحمه رحمه واسعه
و الفصد ذکر جمله دعائیه بعد بدان رمزیست خفی بانکه سعادت دارین البته بان علوم است که از
آلات معرفت قرآن مجید و حدیث اند و درین ترغیب است مبتدیان را بتعلم این مسائل فعلی هذا ذکر
جمله دعائیه جواب امر گردانیم اگرچه بعید است خالی از لطافتی نیست بدانکه دو مطلب فیض است که چون انعام
کنند لسان امری در وقت بیان او تصدیر کنند لفظ بدان یا مثل او و این لفظ اگرچه برای
خطاب است و اصل خطاب آنست که معین باشد اما اینجا مراد مخاطب معین نیست بلکه این
خطاب شامل هست هر کسی را که صدور علم از و ممکن باشد چه بندو چه عمر و چه غیر ازان و این قسم خطاب
را خطاب عام گویند و بعضی او را خطاب خاص و مخاطب عام گویند و کلام مجید بسیار است چون دلوری
از امر بیون تا گوا و سهم بدانکه متقدمین علما فرموده اند که ضمایر و امثال در موضوع اند برای مفهومات کلیه

استعمال دریکی از جزئیات معینه آن کلیات و علی هذا لازم می آید که ضمائر همگی او در معانی موضوع لها مستعمل نشوند پس مجاز باشند لی حقیقة و سیر لازم می آید که معانی نباشند زیرا که موضوع برای شئی معین نیستند از برای رفع این وخامت بعضے مدققین فرموده است که لامی که در تعریف معرفه و نکره و حقیقه و مجاز است برای غرض است صله وضع نیست و تجدد شل ظاهر است و بنابر این علما از ترس این مناقشات اختیار کرده اند که موضوع له ضمائر همان جزئیات معینه است و آن مفهوم کلی او وضع است نه موضوع له مطلوب باز ذکر این تحقیق آنست که مدار اخطاب عام کرده اند این منافی تصریحات ایشانست زیرا نچه ایشان استعمال ضمیر در یکی از جزئیات معینه شرط کرده اند در خطاب عام این شرط مفقود است مگر انکه گویم این شرط در ما سوی ضمیر مخاطب است بقرینه تصریح ایشان بجواز خطاب عام فی التلخیص و قد یترک الخطاب الی غیر معین لعم کل مخاطب یا گوییم این شرط در استعمال حقیقی است و خطاب عام استعمال مجازیست هم بر مذهب ما خرین چنانچه ظاهر است و هم بر مذهب متقدمین بنا بر زعم بعض مدققین چنانچه فاضل چلپی تصریح نموده است یا گوییم مجازا نیز مراد از جزئی معین است لیکن بر سبیل بدلیت و مثالیت چنانچه چون خوانند اه این کتاب زید باشد مراد از ضمیر خطاب همان زید است و اگر عمرو باشد مراد همان عمرو است و علی هذا القیاس فی المطول و قد یترک الخطاب الی غیر معین لعم الخطاب کل مخاطب علی سبیل البدل فتامل قوله اسعدک الله تعالی السعادة بنیکبخت شدن و بنیکبخت کردن لازم و متعد یقال من باب علم سعد فهو سعید و سعد فلان مسعود و الاسعاد متعد یقال اسعده الله فهو مسعود و لا یقال سعد استغناء بالمسعود و جاء الاسعاد بمعنی الاعانة ایضا یقال اسعدک ای اسعدک اسعادین فعنی اعینک اعانة بعد اعانة و قال الشاعر تسعدنی فی غمرة بعد غمرة ای تعینی و تعیننی و کلا المعنین صحیح هنا و ظهر مذلک وجه سجعا علی ان مدة جملة اخباریة لفظا و انشائیة معنی فان معناه لیسعدک الله علی صیغة الامر الغائب و لا یجوز ان یقال السعاد امر علی وزن الکرم و قوله الله منادی بحذف حرف النداء و الخطاب المستتر فی یسعدک الله تعالی الخطاب الثانی المستفاد من الکاف

کس روشن وجه آید گذاردن اشاعل و در ما نحن فیه صله بدلست و لفظ جمله گاه بمعنی مجمع گاه بمعنی محل باشد چنانچه در حواشی بیضاوی مذکورست و اینجا مراد بمعنی اول است می باید دانست که تصریف در لغت بمعنی گردانیدن چیزی ست از حالی بحالی و در اصطلاح تصریفیان گاه علم صرف باشد و گاه عبارت باشد از گردانیدن یک لفظ به بناهای مختلفه برای تحصیل معانی متفاوته و تصریف باین معنی در اسم اندک باشد چون رجل فلان رجال رجیل و در فعل بیشتر باشد چنانچه باید دانست ان شاء الله تعالی و در حرف مطلقاً نباشد و ازین ممر حروف حرف را مقابله بفاء و عین و لام نکنند و متصف باصالة و زیادت نگردانند و تغیرات و تبدیلات در وی راه می یابند و صرفیان از احوال او کم بحث می کنند ازین جهت مصنف اقتصار بر ذکر اسماء و افعال کرد در حرف را هم بهلوی اینها انساخت اگر کسی گوید که در مثل من الرجل تصریف در حرف واقع شده است گویم این تغیر تصریف نیست زیرا که در ماهیه او اختلاف بنا را اقتضا کرده اند و اختلاف حرکه آخر موجب اختلاف بنا نیست و ازین ست که رجل و رجلا رجل را بناء واحد گویند چنانچه شیخ رضی تصریح باین معنی نموده ست سلمنا ذلک لکن این اختلاف برای تحصیل معانی متفاوته نه در ماهیه تصریف معتبر ست چنانچه علامه زنجانی و سید سند جرجانی در رسائل خود تعریض فرموده اند بدانکه اسماء غیر متمکنه که متوغلاند در بناء چون کم و من و ما در عدم تصرف حکم حرف دارند ازین سبب مبتدا واقع نشدن اطلاق اسم در کلام صرفیان اسم متمکن ست و مراد اسماء در کلام مصنف نیز اسماء متمکنه ست قوله بر چهار بفتح مراد اربع است و بسیار باشد که در نظم و نثر ها را بیندازند و چون میم بر دو داخل کنند را مضموم خوانند و مراد را رابع شود و همچنین قیاس است در سائر اعداد چون بسوم و پنج قوله نوع بدانکه خبر ثبات: مذکور بحث مفهوم کلی اگر امتیاز یابد از یک دیگر بذاتیات باشد انها را انواع خوانند اگر و امتیاز بعرضیات بود نام انها اصناف شد و اگر امتیاز بعضی بذاتیات و بعضی بعرضیات باشد انرا اقسام خوانند کذا فی شرح المطالع الا ان صنفهم در کلام خود مشایخ دادا جزاهم الله عنا خیر الجزا و بریکی را بجای دیگر استعمال کنند و نظر

قليلا للاستام ودر تقسيم مشهور چون هر يكى ازين امور اربعه در اكثر احكام مغاوت
بودند هر واحد را جدا گانه قسمى اعتبار كرده اند پس اين اختلاف مبنى بر اختلاف اعتبارات
است دا قال واحد است سوال التقسيم مصنفاتى تقسيم اين حاجب ست بر انچه تقسيم او نسائى است
مضاعف ومهموز ساذكر كرده ست جواب اين اختلاف مبنى بر اختلاف اصطلاح است والكل واحد
ان يصطلح على ما يشاء مصرح در ماهيه صحيح انتفاء حرف علة وهمزه وتضعيف اعتبار كرده است
پس مضاعف ومهموز ومعتل مقابل او مى باشند در شيخ ابن حاجب انتفاء حرف علت فقط اعتبار كرده
است پس مقابل او نباشد مگر معتل وشايد كه چون در مضاعف ومهموز تغيرات وتبديلات واقع
نشود چنانچه بيان او بيايد ان شاء الله تعالى مصرح اخراج اين هر دو از معنى اصطلاح صحيح كه
معنى لغوى او تندرست وسالم است مناسب نيست فاختارا اختار بدانكه صحيح ومعتل مضاعف
ومهموز هم صحيح است اما صحيح ان بود كه هيچ حرف از حروف اصلى او همزه وحرف علة نباشد وعين
ولام او از يك جنس نباشد چون ضرب وقتل ومهموز انكه يكى حرف اصلى او همزه بود چون امر وسائل مرءا
فقط وعلى كه براى تفصيل يا اجمال باشد وفارسيان نيز استعمال كنند بدانكه در تعريف صحيح مذاهب
است بعضى گويند صحيح انست كه در و همزه وحرف علة وتضعيف نباشد پس ميان او ومعتل
مهموز ومضاعف مباينة كليه باشد ومختار مصرحين مذهب ست وبعضى گويند صحيح انست
كه در و تضعيف وحرف علة نباشد در فصاى وشرح قديمه حرف هوا بين تفسير مذكور ست
پس ميان مهموز صحيح عموم وخصوص من وجه باشد ماده افتراقى از جانب صحيح ضرب از جانب مهموز ان
وجاد وماده اجتماعى سال وبعضى گويند صحيح انست كه در و حرف علة نباشد چنانچه مختار شيخ ابن حاجب
است فعلى هذا صحيح چنانچه با مهموز عموم وخصوص من وجه دارد با مضاعف نيز همين نسبت استاده
افتراق از جانب مضاعف دست وبخيان گويند صحيح انست كه حرش حرف علة نباشد والى صحيح جيت
نزد يك بخيان نما لا يكون آخره حرف علة وبخيان كه انتفاء حرف علة از آخر شرط كرده اند مقصودشان اعم
كه پيست بر انچه جيلى وسلفى نا قص خوانند ومدعا صحيح دانند ونيز بايد دانست كه سالم پيش اكثر

علما مراد ف صحیح است و بعضے فرق کرده اند بانکه در صحیح اشتقاق امور ثلثه شرط است و در سالم
اشتقاق حرف علته فقط و بعضے بعکس این قوله هیچ بایا فارسی یعنی معدوم باشد و در ماخن
فیه سور سلب کلی است قوله همزه و حرف علته ایجاب رابط مقدم بر عطف است یعنی هیچ حرف اصلی
او همزه نباشد و هیچ حرف اصلے او حرف علته نباشد زیرا که اگر عطف مقدم بر رابط کنیم معنی چنین
باشد که هیچ حرف اصلے او مجموع همزه و حرف علته نباشد و این تعریف صادق می آید بر افراد
مهموز و معتل کما لا یخفی قوله عین و لام او الخ این عبارت بهتر است از انچه در بعضی رسائل واقع
شده است صحیح آنست که هیچ حرف اصلی و همزه و حرف علته دو دو حرف از یک جنس نباشد یعنی انچه مقصود
او یا آنست که هیچ یکی از حروف اصلی او کذا و کذا نباشد یا انکه مجموع حروف اصول او کذا و کذا نباشد
و علی التقدیرین تعریف صحیح بر مضاعف صادق می آید چنانچه بتامل ظاهر گردد قوله از یک جنس
معنی این عبارت از حروف مضاعف گفته خواهد شد ان شاء الله تعالی بدانکه در تعریف صحیح از چند
وجه خدشه می توانند کرد یکی آنکه تعریف صادق می آید بر مثل سیر و دود زیرا که فاء عین او از یک جنس است
با آنکه این الفاظ را مضاعف می خوانند چنانچه بعض محققان بتصریح فرموده اند دگر آنکه مسلوم است که
مضاعف و فعل مطلقا موجود نیست و در اسم اگرچه موجود است در غایت قلت سوم آنکه صادق
می آید بر فلق و عسلس جواب در شرح شافیه است که این قسم کلمات را مضاعف نمی خوانند پس
صدق تعریف صحیح بر انها مضر نیست بلکه نافع است سیوم آنکه این تعریف صادق نمی آید بر مثل
معجع که بروزن درهم یا زبرج باجتناب است زیرا که عین و لام او از یک جنس است و اگر گوئے
مقصود آنست که عین و لام اولی فاصله از یک جنس نباشد یا انکه مراد عین و لام اولی است
گوئیم بعلی هذا تعریف صادق می بر مضاعف رباعی چون صرصر و اگر گوئی معجع کلمه غیر فصیح است
و کلام ما در کلمات فصیحه است یا انکه بعضی معجع روایت کرده اند و بعضے معجع بدو عین مهمله و دو خاء
معجمه گوئیم ان مناقشه در مثال است میتوان برای نقض کلمه دیگر آورد و آن سهل است که لام اولی
او مقابله عین است و لام ثانی او مقابل لام چنانچه در شروح شافیه و بحث ذالزیاده معلوم میشود دگر
انکه

انکه شنع کنیم لطلان لوازم را بر اصطلاح مصنف یا اعتبار کنیم قیود زاید را بقدری که کلام
برخیزد لکن این هر دو تعسف است قوله چون یعنی چگونه و چرا و اگر دکاهی و مانند اینها
بمعنے اخیر است و چون لفظ هم بردی داخل تو و مختص بای تشبیه ان تو له ضرب و قتل کی مصدر
است دیگر ماضی تا مثال اسم و فعل باشد و بتجمل که هر دو مصدر باشد یا هر دو ماضی النصر بالفتح
و رفتن و باز داشتن و شتاب کردن و انکار کردن و نمناک شدن زمین و سمیدن و استاد
و القتل کشتن و سخت رام کردن و تمخین شراب آب بر دن استعمال نقلت الحدیث ای علمته
قوله همهوز در لغت یعنی همزه دارد نه در اصطلاح عبارت است از انچه مصنف ذکر کرده است
و معنی لغوی اعم است از اصطلاحی زیرا انچه در واصالا همزه شرط است پس این تسمیه از قبیل
تسمیه خاص است باسم عام قوله یکون اصلی او همزه بود خواه دران کلمه حرف علته باشد
خواه نه و خواه تضعیف باشد و خواه نه پس مثل ان دجا همهوز باشد و خواه ان همزه مقابله فا
باشد خواه عین خواه لام از بهجت سه مثال اورده است قوله امر و سال الامر فرمودن و سیدن و شدن
و بسیار کردن و سخت شدن السوال بالفتح خواستن و بالضم بسیدن من باب سمع القرء جمع
کردن و ایستین کردن و حائض شدن زن و پاک شدن از حیض و القرء بالکسر خواندن و
و القرآن بالضم خواندن و جمع کردن و معتل آن باشد که یک حرف اصلی او حرف علته باشد
چون وعد و قال و رمی و حرف علته سه اند واو و الف و یا که مجموع ان در ای باشد و الف همیشه
ساکن باشد لفظ و این سه حرف ساحرف علته ازان گویند که در بسیاری از مواضع
بر یک حال باقی نمانند بلکه متغیر شوند بقلب و اسکان و حذف و همزه اگرچه مشارک اینهاست
درین معنی لکن اصطلاح جمهور بشیر دن او از حروف علته جاری نشده است و در اصطلاح
مضائقه نیست و در بعضے رسائل اورده است که رسم است چون کسے امرض فرا کید گویند
رای رای پس ازین جهت اینها را حرف علته خوانند چنانچه ناسخ ازین معنی خبر میدهد حرف
علته نام کردم و الف و یا را سه را که را در و سه جا گویند دار الف مکسور در اصل بن نام سه را همزه بود و پس ازانچه دو ساکن

جمیع حروف مبانی جز واو ال نفس حرف مسمی می باشد چون صاد و ضاد و غیر ذلک و چون
واو و نون الف مد اول سم ممکن نبود الفتا ناچه آن کسانی که دعوی تعذر ابتدا بالساکن کرده اند
در حرف در حروف مده یا انیکه ابتدا بالساکن را متعذر می شمرند هم مذهب ما ند نا چار نام همزه را برای
وی عاریت گرفتند بمناسبت قرب مخرج و خصوصیه سخت و ثقل علی وجه الکمال مر آنرا همزه نام
دیگر نهادند که همزه باشد و وجه تسمیه آنش خواهد آمد و گاهی هر آنرا همزه سبب عمل قدیم الف نام
نهند و گاه همزه را بر صورت الف می نویسند آمی در نوشتن الف ضعیف در استی چون تیر لود و وجه
سر باز دوری نمودیکن نامی نهاد شتاز این سبب همه حروف را نه نامی خود میگذاشت چون
خاطر جمع دهن گیر او شد یکدای پیش همزه کاسه نهاد نامی بدست آورد و نام موسی نامی
خود شکست اورد هر چند بالامی نشست پست افتاد و در تلفظ جز تکمیه حرف دیگر یار بان
نهاد و در مشق مرکبات از مصب صدا انش مغرول کردید طمع اسه حرف است هر سه
از ان نیست مر طمعان را بهی ها و همزه مسکین جز نام چیزی دیگر ندانست چون الف نوانش کرد
هر چه دانست پیش گذاشت بهمن همت خویش گاه لباس الف می پوشد و گاه خلعت ها و در
میگذرد گاه ابریشم یار البستر می کند که الین از جمیع حروف اند بر نوخوانم رد فتر اخلاق
آنی دره فاد در بخشش ها هر که بخواهد شدت جگر بخها همچو کان کریم در بخشش از صدف یاد
نکته حلم هر که سرت بر دکهر بخشش و کم مباش از درخت میوه فکن هر که سنگ زند تمر بخشش
و الف بسکون لام بمعنی سزا لبود قال الله تعالی خیر من الف شهر در قول مصرح که مجموع
آن دامی باشد اشاره ست با نکه داو دیا و الف سا نمیگویند بلکه مسمیات انها را می گویند که عبارت
از حروف بسیط ست دوا بمعنی دریغ ست که در وقت عروض عارضه الیمه بان تکلم میکنند
پس ایا بوجه تسمیه حروف علته باشد و تحمل کرده باشد و اصل وی بکون همزه باشد بمعنی وعده و
بعد همزه را بالف بدل کرده باشند بی تحصیل کلمه که جامع جمیع حروف علته تا قولهی ضعیفه از جهت
او الیمه خوانند و ضعیفه بفتح صاد و کسر غین معجمه بوزن سر سه و ضعیفه بتکیس فشردن یعنی مشیدن و تنگ

گرفتن وچون تابرود داخل کنند برای مرة بالله وضغطه بضم بمعنی رنج وسختی وتنگی وفشارش
وایجا هرسه احتمال جائزست وهرچه متحرک باشد برصورت الف ویاساکن فضغطه الزامه گویند
هر کلمه است موضوع برافاده عموم چنانچه لفظ کل درعربی وتنها مستعمل نشود چون بکاره
وهرکس وهرشب وکاوزائده وبرای تاکید باشد چنانچه هرچونکه ولفظ چه برای استفهام آید ونیز موصوله
باشد وبمعنی بسیار هم آید ونیز لاحق می شود در آخر زیران تا زیرانچه میگویند وهمچنین در آخر خان
تاچنانچه می شود وهمچنین است اگرچه وهرچه کنائی الشامل بدانکه درین مقام از چند وجه جاشبه
توان کرد یکی انکه همزه را مضغطه نام نهادن از اصطلاحات نیکوه درشافیه نیست ومن این الاشکال
اظهر من الشمس است زیرانچه صاحب شافیه احاطه جمیع اصطلاحات نکرده است بلکه اکتفا کرده است
بر ذکر اصطلاحات مشهوره چنانچه علامه چاربردی درشرح او تصریح کرده است ونیز متوان گفت
که اطلاق مضغطه بالطریق التسمیه بقیه نیست بلکه بطریق وصفیه است واطلاق لفظ الطریق
ور صفیه چه جای بچاره همزه که درباری غزاسمه که سماوا والوقفیه گفته اند نیز جائزست چنانچه
امام محبت الاسلام تصریح فرموده است دویم انکه الف مشارک همزه است درانکه هردو از مخرج حلق
اند ودرانکه هردو از اقصای حلق برمی آیند چنانچه درمحل خود مبین شده است پس چگونه همزه
مضغطه باشد والف لین ضغطه جواب قول ایشان که این دو حرف از یک مخرج اند قوله انصفیه
است والا تحقیق آن است که هرحرف که فی حد ذاته معین مخالف مخارج جمیع حروف دیگر چه اگر
مخرج حرفین یکی می بود امتیاز بین الحرفین نمی بود زیرانچه امتیاز حروف نیست مگر بمخرج پس
برتقدیر اتحاد مخرج تغائر حرفین محال است چنانچه شیخ این حاجب درشافیه ایراد این تحقیق
کرده است مخارج الحروف ستة عشر تقریبا والا فلکل مخرج لیس بظاهر شده که الف همزه یک
مخرج نیست بلکه مخرج همزه از اسفل حلق است بالطبع صدر لهذا در اخراج او از مخرج خویش
تقلی و کلفتست زیرانچه متاخر از قسم اخیر است ولیستر از همزه هاست وبعد از الف است والی هو
مذهب سیبویه وابوالحسن اخفش گفته که مخرج الف همان مخرج ها سه شش اند وبس این دو عبار

بروی در رواو فرموده است لو اتحدا فی المخرج لم تمیز احدهما عن الاخر و علی التقدیرین در اخراج
همزه صعوبتی است که در اخراج الف نیست چنانچه عند الرجوع الی الوجدان نیک ظاهری شود و بعضی
خلیل که استاد سیبویه است و حضرت میر سید شریف اورا* اعلی کبیا من سیبویه نشمرده است فرموده است
الف اللینه و الواو و الیاء هوائیة یعنی این هر سه حروف مدد از هوای دهن آیند و واقع نه شوند بدرجی
مدرجها از مدارج حلق زبان و مدارج لهاة اللهاة کام کذا فی الصراح و در گنتر اللغات اورده است
گوشت پاره که مشرف است بر حلق و در اندرون می باشد و نزدیک به قول همین مذهب است
زیرا که حروف حلق را از اثقل حروف شمرده اند و الف از اخف حروف است و علی هذا
فالمحافظ همزه و عدم انحفاظ الف ظاهر تر باشد و از لطائف الغاقات ان است که همزه
در لغة معنی اشنه دن است خدشه سویم انکه بعضی همزه ها هستند که نه متحرک آیند بر صورة الف و نه
ساکن منحفظ چون قائمه و حمار و کلام مصنف دلالة بر حصر میکند جواب مقصود مصنف تعیین
همزه ها است که شارکه دارند با الف در صورت تا امتیاز حاصل شود میان همزات و میان الف
اما همزه که بر صورة الف نیست احتیاج با امتیاز او از الف نیست و الفضول قول بعضهم هر چه متحرک باشد
موضوعست و قول او که او را همزه گویند محمول است و این قضیه موجبه کلیه است و صدق موجبه کلیه
موقوف بر تساوی موضوع و محمول نیست بلکه بر تقدیر عموم محمول نیز صادق باشد چون
کل انسان حیوان اینجا محمول اعم است که همزه باشد فلا اشکال اگرچنین بگوئی هر همزه یا متحرک است
بر صورة الف یا ساکن منحفظ چنانچه از عبارت جامع مسائل معلوم می شود اشکال دارد می
شدی پس بر تعرض شبیه شده است فرق بین العبارتین ظاهر است بعد انکه اینجا دو دقیقه است که
دانستن آن هر دو لازم است یکی انکه در مثل قرء و قائل بالای صورت الف را بکلمه خطکی نمیده
می نویسند بر صورت سر عین که عوام او را همزه خوانند و ان صورة همزه نیست بلکه علامتیست
برای دلالة کردن بر انکه این صورت الف حقیقة الف نیست بلکه است صورة همزه است
لفظا و محققین صورت یا حقیقة یا نیست بلکه یا است کتابة و همزه است قرائة چنانچه لفظ جیم که دلالة

گند بر انکه جیم ست جایست مؤید این معنی ست قول مبرد که بعد ذکر حروف هجا و ترک ذکر همزه گفته است
الهمزة لا صورة لها تخصها و انما تکتب تارة واوا و تارة یاء و تارة الفا فلذا اعدا مع الحروف التی لها
محفوظه معروفه و نیز نجم الائمه استرابادی فرموده ست لما کثیر تخفیف الهمزة استعیرت للهمزة فی الخط و ان
لم تخفف صورة تقلب الیاء اذا خففت فی صورة الیاء و الواو ثم یعلم علم تلک الصورة المستعارة بصورة
العین فلعبرا انگلد الیمین کو نها همزه و نیز شیخ ابن حاجب در مقدمه خط از همزه بالا صورة له تخصه تغییر
کرده ست و نیز در علم خط مقرر شده ست که چون همزه در آخر کلمه واقع شود و ما قبل او ساکن باشد
مباید نوشت چون خبؤ و حمرا تا آنکه عین بتراز را می نویسند پس ازین عبارات ظاهر شد که ان عین
بتراز همزه نیست و چه نظر و فیق کرده ست مصنف علیه الرحمة که گفته ست و هر چه متحرک باشد بصورت الف
الخ و دوم انکه باب انفعال مطاوع فعل میباشد چون کسره فانکسر شکستم من ان شیء را پس شکسته شد ان شیء فعل
اول را که متعدیست مطاوع گویند بفتح و فعل ثانی را که لازم ست مطاوع بکسر خوانند و اسم فاعل که مشتق باشد
از فعل مطاوع بکسر اطلاق کرده می شود بر مضادات اسم مفعول فعل مطاوع بفتح چنانچه شکسته اطلاق
کنند بر شیئی که سوزنی بآن انفعاط مطاوع منفعط ست و مفعول منفعط همان هوائی ست که می افشارد او را
متکلم در میان اسفل حلق و طبق سینه همزه عبارت ست ازان پس اسم فاعل که از انفعاط آمد اطلاق
او بر همزه توان کرد چنانچه گوی منفعطت الهمزة من حد منع فانفعطت فهی منفعوطة و منفعطة قوله بصورت
الف و ان صورت نیز ست گویند این صورت برای الف ست و برای همزه عاریت میکنند چنانچه گاه
گاهی صورة واو و یا را نیز برای همزه میگیرند لکن از کلام بعضی محققان ظاهر می شود که اگرچه صورة
واو و یا عاریتی ست لکن صورة الف عاریتی نیست بلکه از اصل وضع این صورة را میان همزه
و الف مشترک افریده اند و الله عالم قوله یا ساکن ما قبل منفتحه ادبی ان ست که منفعط گفتی بغیر تا برای
موافقت متحرک و ساکن را در عایت تا نیت همزه بعید ست لکن پوشیده نماند بر کسی که اهل ست که نعیا
در امثال این امور سهل ست قوله همزه گویند لسبا یاشد که الف نیز خوانند چنانچه زنجانی گفته
ست و لا تغیر بحرکاة الالفات فی الاوایل و مراد او همزات وصل ست که در نحو استفعل و

19

استفعل است و چنانچه نحات همزه صحرا را الف ممدوده ابتدائی در تصریف چون همزه
محبوبان در سینه جا کرده بود و در نقول از همه حروف می چریده و همکنان از انجذب و یکسار
مطعون میکردانید غیرت ربانی نازو بود او در هم گسیخت و کرد کدای و او یار ابر شرع بخت
و نگارخانه صور هیچ صورتی خاصه اش نصیب نشد تو هم ای خوان چون همزه مکنه چین و
گران جان مباش تا بدر بر یاده سیکسار نشوی و سیاهی گدائی از سیدروی نروی قطعه
شیر مردانه بکوم بندت هر روبهی باشی اگر نه پذیری بهوا کس آن به که نگیری آهو
باشدت آهو گیری و یا قبل الف همیشه مفتوح باشد و اگر حرکتی ما قبل او مخالف او کرد و الا بساکن
کند بحرفی که موافق حرکت ما قبل اوست چون قول و بیع و استفتی فارق دیگر است میان همزه
و الف زیرا که قبل همزه همیشه مفتوح نباشد بخلاف الف و همیشه بمعنی علی الدوام است و گاهی
که در اشعار را حذف کنند و همیش گویند قطعه خرد بنده اچون چوده سال است که همیش
از روی آن باشد نه کز همان مجلس ارنشود نه از سمعان استان باشد ضمیر او که در قول
مصنف علیه الرحمة راجع بنده است مخالف او کرد در راجع ست مالف و تحمل کسر راجع باشد بفتح
کسر از مفتوح معلوم می شود و مال واحد است بدانکه قول و بیع ماضیه مجهول انداز مقابله بمعنی
دیگر را کشتن و مبالغه بمعنی بایکدیگر خریدن و فروخت کردن و استفتی صیغه ماضی مجهول است از استفتا
بمعنی باقی داشتن یعنی استفتت من الشیء ای ترکت بعضه در اصل استفتی بود چون یا قبل آخر مکسور شد
الف مبدل گشت یا و علی هذا لازم می آید که در دعی چنانچه گوییم که در اصل دعا بود چون یا قبل
آخر مکسور شد الف منقلب گشت بیا یا انکه مصنف علیه الرحمة در ما یاتی خلاف این خواهد گفت لکن مصنف
در امثال این تعلیلات سهل است مضاعف آن بود که یک حرف اصلی او کرر باشد چون بدد و قد
قد یک حرف برای اخراج تکرار دو حرف نیست تا مضاعف رباعی و لفظ سیر خارج شود بدانکه
حرف اصلی گاه مقابله حرف زائده باشد و گاه مقابله منقلب و انجا میاید که مقابله با سرد و مصدر
کرده شود تا مثل قعنسس و طی انتقاض تعریف مضاعف لازم نیاید و مثل این اطلاق شیخ ابن حاجب در کافیه

مسئلہ کردہ ست چنانچہ از مطالعہ شروح او ظاہر می شود و تکرر حرف عبارۃ ست از ذکر او
مرۃ بعد اخری و فتح نماند کہ این تعریف صادق می آید بر فلق و فتح و اگر بقرینہ تعریف صحیح
مراد از تکرار حرف اصلے آن باشد کہ عین و لام او از یک جنس بود دون آنکہ مضاعف ست
خارج می شود و بعض و سلسبیل کہ از افراد صحیح اند داخل می شوند و العذر ما مر الملک شیدن
و ران شدن آب و افزون کردن و افزان شدن و در گمراہی فرو گذاشتن و گستردن
یعنی فراز کردن و الفدفد الفراز گرمسیر و در زندان بستن و در زندان بستن برای دانستن حال
وی و کاویدن چیزی و صاحب قنیہ کاویدن را بتکافین تفسیر کردہ ست و در شمائل گفتہ
کہ میان کاویدن و تکافین فرق ست ربنا نچہ تکافتن بر بدن بسیار می کاویدن عمیق پیدا
کردن ست و غالب در ظن آنست کہ تکافتن اعم مطلق ست از کاویدن چنانچہ از تتبع موارد
او ظاہر می شود صرف صحیح آنچہ فرو گذاشتہ شد بنا بر آنکہ در میزان تقدم افتادہ ست حرف لغتہ
و اصطلاحاً مراد از تعریف ست الا آنکہ تصریف مفید مبالغہ ست و دلالت بر کثرت میکند چنانچہ
علامہ تفتازانی علیہ الرحمۃ تصریح فرمودہ ست و مراد اینجا در ین کتاب ست و فرد بمعنے ریزہ چنانچہ
قطعہ بہ آتش دان فرو ریختن یعنی پارہ پارہ کردہ آتشپارہ چیدن و پسی بر جای آسان
نہ نہادن کہ یک جو مست دو نان کشیدن نبوزانیدہ باشد و بیع متقدم بر فعل باشد چون فرو
گرفت و فرو کشید و گاہ بود کہ در اشعار مؤخر نیز واقع شود و بیت ہر غمی کز صحبت خستہ دلی
خورد فرو ہمہ سر از دل و جان من شنیدہ است و در اکثر نسخ فرو در دال واقع شدہ
ست و او بمعنی فرو ست و میزان ترازو و نام پرچی کہ منسوب بہ ست و مراد اینجا رسالہ
مشہور ست کہ از مولفات مصنف علیہ الرحمۃ ست گذشت سمع و مقدم بفتح دال ست و تحیل کہ
بکسر دال باشد خود از تقدیم چنانچہ در حواشی مطول مذکور شدہ ست بدانکہ لفظ گذشتہ
از بعض اساتذہ جزاہم اللہ خیر الجزاء بدال مہملہ صحیح ست و اظہر آنست کہ بدال معجمہ
باشد زیرا کہ ذال معجمہ در بیان غایبی واقع نمی شود چنانچہ ایل بغتہ تصریح فرمودہ اند الا آنکہ

و اخر کلمه بعد مدّه و قطع شود کرع ابدال او مجوّه درست است چون بعد او علی مانی التسامل الاصرف

مهموز با صرف صحیح برابر باشد اگرچند جای که یاد کرده شود یعنی حرف مهموز ازین رو که مهموز است

با صرف صحیح مساوی است و الا صرف مهموز ازین جهت که مضاعف باشد چون ان یا مثل باشد

چون جار با صرف صحیح برابر نیست و در شرح زنجانی آورده است که مبادا از مهموز آنست که مشتمل

بر حرف علته و تضعیف نباشد زیرا که اگر مشتمل بر تضعیف بود او را مهموز مضاعف خوانند و اگر

مشتمل بر حرف علته باشد او را مهموز معتل گویند و میوید این معنی است که مصنف علیه الرحمته

معتل را در حرف معتل ذکر کرده است و نفی نماند که مبادا از کلام مصنف علیه الرحمته حصر

تغیر است مهموز است در مواضع مذکوره با نکه درین منحصر نیست چنانچه بمطالعه مبسوطات ظاهر

می شود و لفظ چند یعنی چه قدر و شمار اند ک و عددی که کم از ده باشد و شمار غیر معین می آید و

لفظ گر لکاف فارسی بفتحتین برای استفهام می آید و بمعنی شک استعمال کنند و بمعنی یقین و تمنی هم

آمده است فائده همزه چون اصل حروف است اکثر اهل حجاز خصوصا از میان ایشان

قریش تخفیفش بسیار کنند و بنی تمیم تخفیف نمایند و راه تخفیف همزه آنست که تخفیف کنند یکی ازین سه طریق

کنند اول بین بین و آن بر وزن قسم است یکی بین بین قریب که او را بین بین مشهور گویند دوم بین

بعید که آنست که همزه را از صرافت خود کشیده میان همزه و حرفی که موافق حرکه او باشد

خوانده شود چنانچه همزه سل که بین الهمزه و الیاء خوانده شود دیگر بین بین غیر مشهور

که او را بین بین بعید گویند و آن آنست که میان همزه و حرفی که موافق حرکه ماقبل اوست خوانده شود چنانچه در مثال مذکوره همزه را بین الهمزه و الواو خوانده شود

دوم ابدال سیوم حذف و هریکی را مواضع است معینه که در مبسوطات مبین گشته است و مصنف

علیه الرحمته بحث بین بین را بالکل ترک کرده است و اکثر مسائل ابدال و حذف ذکر کرده است

سوال مصنف علیه رحمه آنست که ابدال را بر حذف تقدم داشتی زیرا که ابدال اصل است

که اذهاب عوض است بخلاف حذف که اذهاب بی عوض است و مصنف علیه الرحمته بحث حذف را

در اثنای بحث ابدال ذکر کرده ست جواب مصنف علیه الرحمة مباحث همزه ساکنه را مقدم داشته
ست بر مباحث همزه متحرک زیرا انچه سکون اصل ست نسبة بحرکة چنانچه در موضع خود بیان شده
ست و در مباحث سکون تغیرات چارهٔ نا بود واجبه مقدم داشته ست و همچنین در مباحث متحرک
زیرا انچه جواز که اسقاط فی الجمله ست اولی ست از وجوب که اسقاط علی الدوام ست این دیگر ز
بحث حذف در اثنای بحث ابدال واقع ست بدانکه در مباحث همزه ساکنه تقریبًا بعض احوال
همزه متحرک را نیز درج و دمج فرموده ست برای اختصار و ضبط انثار امی در دلیش چون
همزه در دشواری و گران جانی بحد افراط رسیده بود دیدی که پرسش چه کرده و امیر
المومنین علی کرم الله وجهه در شان او فرموده لولا ان جبرئیل نزل بالهمزة لاهمزة یا هموف
علته که در سبکی و نرمی باز حد بیرون زده اند در بحث معتل خواهی شنید انکه بر سر انبیا چها خواهد
تا توانی کسب نرمی کن و از افراط و تفریط حذر کن که سرور عالم صلی الله علیه وسلم فرموده ست
خیر الکلام الامور اوسطها بیت در شتی و نرمی هم در بیست ما چو رگ زن که جراح مرهم بهست
و شاعر تلمیح بلیغ باین حدیث کرده ست بیت خیر همواهی بکن جا جز درون جا من بجان
من نشنیده لا یخوالا فی الوسط قانون اول انکه بر همزه که ساکن باشد و ما قبل او مفتوح
رو البود که او را الف بدل کنند چنانچه یامن خواه و یک کلمه باشد چون مثل مذکور خواه و در
دو کلمه چون الی الهدا آنا که در اصل استا بود همزه ساکن بیاشد چون بدا ابدا و اتصال او فتاد
همزه اولی که همزه وصل ست افتاد و همزه که بیا بدل شده بود عود کرد و انقار ساکنین شدیدین
الف هدی و همزه عالمده اول را حذف کردند الی الهدا آنا شده و در اثنات همزه و ابدال
بالف جایز ست و رو المعنی جایز و دانسته آید و اینجا معنی اولی ست و یامن صیغه مضارع معلوم
ست بروزن یعلم از امن امنا و امانا و امانة و امنة بفتحتین ایمن شدن یعنی بیترس شدن
تاید دانست که مصنف علیه الرحمة دو قید ترک کرده ست بر اعتماد ما سیاتی یکی انکه ما قبل
همزه ساکنه همزه دیگر نباشد زیرا انچه علی هذا ابدال همزه ساکنه بالف واجب خواهد شد

دوم انکه صحیح ماقبل حاصل از نقل حرکت همزه نباشد چنانچه در وقت تخفیف بقول
حرکت همزه ماقبل ساکن شده همزه ساکن گردد و ماقبل او مفتوح لیکن این همزه را ابدال مالف نکنند مگر بسبیل شذوذ
چنانچه بیاید ان شاء الله تعالی و کوفیان گفته اند قیاس است بدل کردن همزه مفتوحه مالف بعد از نقل حرکة
او بسا کنی که ماقبل او ست و علی هذا الذهب احتیاج بقید ثانی نیست بلکه ترک او ضروریست در همزه
ساکن باشد یا مفتوح از مضموم یا واو مده روا بود که از انها ابدال کنند چنانچه یومن و بواخذ و مضمونه
بدانکه هر همزه که ساکن باشد و ماقبل او مضموم سوا بود که او را بواو بدل کنند خواه در یک کلمه باشد چون ادل
که اصل یومن همزه بود خواه در دو کلمه چون قول اذن که در اصل قول اذن بود همزه ثانی باشد چون
بقول متصل شد همزه وصلی بیفتاد و همزه منقلبه باز گشت بقول اذن شد انبات این همزه و ابدال
او بواو جایز ست و همچنین هر همزه مفتوح باشد و ماقبل او مضموم مثلا بود که او را بدل کنند بواو خواه در یک کلمه باشد
چون بواخذ بواو که در اصل یؤخذ همزه بود و خواه در دو کلمه چون جائنی غلام دیگر که در اصل غلام ایک بود
و فتح همزه قید کردیم زیرا که اگر همزه مضموم باشد چون رئس از ما هیچ چیز بدل نکنند بلکه طریق تحقیق
بین بین ست و اگر مکسور باشد چون مئل همچنین اخفش رحمة الله علیه ابدال نیز جایز ست و در
جمهور طریق تخفیف نیز بطریق تحقیق بین بین ست و ضمه ماقبل قید کردیم زیرا که اگر مکسور باشد حکمش
بیاید و اگر مفتوح باشد چون مئل طریق تخفیف او بین بین ست و فی شرح الشافیة یبدل الهمزة
المفتوحة المفتوح ما قبلها الفا و المضمومة المضموم ما قبلها واوا و الساکنة والمکسورة المکسور ما قبلها
یا ساکنة ذو الیسین بقیاس و اذا کان فی ضرورة الشعر کان قیاسا بدانکه در کلام مصنف رحمة الله علیه
از چند وجه مناقشت توانکرد یکی انکه قول مصنف رحمة الله علیه که همزه که ساکن باشد یا مفتوح و
ماقبل او مضموم یا واو مده زائده صادق می آید بر صور اربعه و قول او که بود که ابدل الواو یا قول
کنند محال ست و صادق نمی آید مگر بر صورة واحده که انشاء الله ایشان در متن مذکور شده ست
و صورة رابعه که همزه ساکن باشد و ماقبل او واو مده زائده موجود نیست و این حکم نیز در و صادق
نمی آید از برای انکه صدق این حکم فرع وجود او ست پس هر شکل که محمول این قضیه کلیه صادق

بر جمیع مصداقات موضوع مبنیست و برای صدق موجبه کلیه صدق محمول بر جمیع افراد موضوع شرط است پس لفظ هر که سور ایجاب کلیست بر موضوع خود بناشد جواب این انکه صورت رابعه موجبه است و حکم نیز بر و صادق می آید چنانچه فرد در حالتی که بر و وقف لسکون کنند بر انچه تقاضا میکند در حالتی که وقف مقتضی است چنانچه در محل خود مبین شده است پس اصل انصاف پوشیده نماند که هم خدشه دوم جواب منظور فیه است اما خدشه برای انکه قضیه بر دو قسم است حقیقیه و خارجیه و قضیه حقیقیه حکم هم بر افراد متحققة الوجود باشد و هم بر مقدرة الوجود باشد و در قضیه خارجیه حکم نباشد مگر بر افراد موجود و در اکثر قضایا این فن خارجیه اند زیرا انچه مقصود دانشمندان بیان تجویزاتی است که در کلام عرب واقع شده است پس تحمل کنیم که این قضیه خارجیه باشد و حکم بر افراد موجود باشد و افراد موجود این موضوع همان سه صورت است چنانچه معترض اعتراف نمود بلکی اگر نقض بمثل قالوا اذن آوردی خارجیه قضیه واقع این بشدی بلکه احتیاج افتادی باشتراط وحدة کلمه و اما جواب برای انکه در ترتب حرف مذکور شده است که چون خواهند بر همزه متطرفه وقف کنند او را تخفیف کنند در همزه بوجهی که مقتضای قواعد تخفیف ست بعده وقف کنند بمقتضای قوانین وقف انکه وقف سایر تخفیف مقتضا دارند چنانچه مجیب کان بر وزن ست فی الشافیة و اذا وقف علی المتطرفة وقف بمقتضی الوقف بعد التخفیف خدشه دوم انکه همزه متحرک که بعد از واو مده زائده واقع شود انقلاب او بواو جایز ست خواه مضموم باشد خواه مفتوحه باشد خواه مکسور چون مقروء و مقروء لیس بمصدر و اجب ست که بجای مفتوح متحرک گفتی تا این صورته کانه را شامل شدی جواب قید مفتوح برای ان کرده ست که همزه متحرک که ماقبلش مضموم باشد بواو تبدیل نشود مگر انکه مفتوح باشد چنانچه مقروء پس اگر متحرک گفتی کلامش دلالت خلاف نفس الامر کردی چون مفتوح گفت مطابق نفس الامر گشت غایة ما فی الباب انکه حال همزه که مضموم باشد و ماقبل او واو مده زائده نباشد مسکوت مانده است قائل عدم قلب ست سیوم انکه در مثل دعوا اسیک همزه مفتوحه است ماقبل او واو مده زائده ست پس قلب نشده است خلاف قائل عدم قلب ست جواب این ضابطه مقرر شده است و وحدة کلمه در مثل نقض این شروط مفقود است تمکن تحقق لسکون پس این جواب صحیح از کلام مصنف هر چند دیگر بدعوی تبادر این قید دفع ذلک صعب خطر التقاضی بدانکه قید مذکور

اخراج جوز ب که لحق بجعفر ست زیرا نچه طریق تخفیف او نقل حرکه ماقبل ست نه انقلاب الف او دو ید
زائده برای اخراج مثل سوء ست که طریق تخفیف او نیز نقل حرکت ست و گاه باشد که در داد غام
کنند و سوگویند لیکن مشهور نقل حرکت ست بدانکه مقوه صیغه اسم مفعول ست از قوارة معنی او در
ماسبق گذشت و یومن صیغه مضارع معلوم یا مجهول ست از ایمان بمعنی گرویدن و امن گرویدن
و امن گفتن و گرویدن بکسر کاف فارسی و ریشه میل کردن روی از طرف بطرف ست و چون
ایمان را بگرویدن تفسیر کنند مراد بدو تصدیق کردن باشد یا مضارع
مجهول ست از امن و معنی او گذشته ست و علی تقدیرین اگر نون مخففه ست صیغه غایب مذکر ست
و اگر نشده ست صیغه غایبات ست و یوا خذ صیغه مضارع معلوم یا مجهول از مواخذه ست یعنی
یکدیگر را فراگرفتن و هر همزه که ساکن باشد یا مفتوح و ماقبل او مکسور یا ماده زائده روا بود که او را بیا بدل
کنند چنانچه سین در سیر خطیئه بدانکه همزه بچند جا واو بود که یا بدل کنند یکی انکه همزه ساکن باشد و ماقبل
او مکسور خواه در یک کلمه باشد چون سین که در اصل ائمن بود خواه در دو کلمه چون الذی ائتمن که اصلش
اوتمن بود همزه ثانیه بواو شد چون الذی در آمد همزه و یا الذی ساقط شد و همزه منقلبه باز بصورت
خود عود کرد الذی یتمن شد کنون انیات دو ابدال همزه یا جائز ست دوم انکه همزه مفتوح باشد
و ماقبلش مکسور خواه در یک کلمه باشد و خواه در دو کلمه باشد چون بغلام بیک که در اصل بغلام
ایک بود سوم انکه همزه مفتوح باشد و ماقبل او یا ماده زائده در یک کلمه چون خطیئه که در اصل خطیئة بود اگر
یا ماده نباشد چون شی و جیال یا زائده نباشد چون سیات و یا در یک کلمه نباشد چون ضاربی ایک طالق
تخفیف درین همه صورت نقل حرکت ماقبل ست چهارم انکه همزه مضموم و ماقبل او یا ساکن موصوف بود بحذف
مبنی که اصلش مبنی بود پنجم انکه همزه مکسور و ماقبلش یای موصوف باشد چون مبهی ششم انکه همزه متحرک
و ماقبلش یا تصغیر باشد چون امیس که اصلش اقیاس بود و مصرع سه صورت اولی را متعرض
نشده ست و ثلثه اخیره را ترک کرده ست و اگر بجای مضموم متحرک گفتی هر پنج صورت را شامل شدی
لیکن صادق می آمدی بر همزه ها که طریق تخفیف انیهما قلب یا بنسبت چنانچه همزه مکسور ماقبل او هم مکسور باشد

باشد چون مستهزین که طریق تخفیف او بین بین است و همزه مضمومه که ماقبل او مکسور است چون
مستهزون که طریق تخفیف او بیش جمهور بین بین است نزدیک الف لیکن ابو عمرو در این قاعده
همان سه خدشه است که در قاعده سابقه گذشت فقد کر بانکه ممن صیغه اسم الاشباع و خطیئه بمعنی گناه
کردن باشد فائده همزه منفرده که متحرک باشد و ماقبلش نیز متحرک بود بر سه صورت می آید که حاصل
میشود از ضرب حالات ثلثه همزه در حرکات ثلثه ماقبل او سه گانه ماقبل او مثل لفظ
طریق تخفیف ابو عمرو است و در یأمر قلب یا و در یواخی طریق تخفیف بین بین جمهور است
بر اختیار جمهور ای در دلشن همزه از اخوانی خود چندان بیکساری کشیده است که هم در حالت
حرکت و هم در حالت سکون قرار و سکون از دور بوده اند لیکن چون عمری در پای لفظ الله احمد
پیشه گرفته بود به یمن ایمان دولت عظمی چون در ابتدای کلام واقع میشود هیچ تغیر بایسوی او
راه نمانده و عمر را السلامت گذاند فی الشافیه و شرط تخفیف الهمزه ان لا یکون مبتدا بها ای
بزرگان فرموده اند و باد اگر آید کسی بخدمت شاه پسیوم هر آینه در دی کند بلطف نگاه امید است
پرستندگان محصل ایکه امید نکرده اند زهستان آنکه در این تخفیف خاص لغت عوانست که افصح و اشهر
و اخف لغات است و ازین است که کلام الله بان لغت نازل شده است و حبیب رب العلمین صلی
الله علیه وسلم از میان ارباب این لغت مبعوث گشته بی حبیب عجب بی مدنی قرشی که بود دلش
و عمرش ایله شادی و خوشی فهم راتش چکنم من عجمی او عربی ایلاف عشقش چه زنم او قرشی من حبشی
قانون هر همزه که ساکن باشد و ماقبل او همزه دیگر متحرک همزه ساکن را واجب است که بدل کنند بحرف علة
موافق حرکت ماقبل چنانکه آمن و اوحی و الیدل بانکه این ضابطه شروط است لو جدة کلمة زیرا نچه
اگر در دو کلمه باشد چون پاره قاری آذر که در اصل از ذر بود همزه ثانیه باشد چون فارسی متصل
گشت همزه وصل بیفتاد و همزه مبدله باز بجود کرد اکنون درست است که ان همزه بابدل الوا و کنند یا ب
گذارند بدانکه چون همزه ثانیه بابدل کنند بحرف علة و همزه اولی همزه وصل باشد و در درج کلام بیفتد آن
همزه منقلبه باز بصورت خود بجود کند خواه ماقبلش مفتوح باشد خواه مضموم خواه مکسور چنانکه امثلة آن

والذی اختص بتعلیقات ایها در ماسبق مذکور شد واز کلام فاضل نجاتی رح مفهوم میشود که این مجموع
مقید است بفتح ما قبل زیرا نچه گفته است الهرمان اذا التقا فی کلمة واحدة و ما بینهما ساکنة وجب
قلبها بحرف مناسب بحرکة ما قبلها فان کانت الاولی همزة الوصل یعود الثانیة همزة عند الوصل
اذا انفتح ما قبلها و علامة لفظا زائی رح در شرح مرزوقی فرموده است که تقیید بفتح ما قبل درین
فائده است بدانکه در ان چند احتمال است یکی انکه صیغه متکلم واحد باشد از امن یامن علی زنن علم
یعلم و معنیش در ماسبق بحر یافت دوم انکه صیغه افعل التفضیل است از یمن یا یسر یعنی انکه صیغه
معلوم از ایمان و معنیش نیز گذشته است چهارم انکه امر باشد از ان باب بر هر تقدیر بالفتح بدل
از همزه ساکن است و اگر او را اسم فاعل گردانیم از ماضی فیه خارج باشد و همچنین در او اخر هر چند احتمال
است یکی انکه صیغه ماضی مجهول است از واجر یواجر مواجرة بکرایه دادن ستوری یا شتر او را که
اصل و در او بقا عده دوری واو اولی بدل همزه کردند لیکن این لغة عوام است و مناسب
با نحن فیه نیست و دوم انکه صیغه ماضی مجهول باشد از آخر یوجر ایجارا یعنی باو داشتن و دادن باسی
و بکرایه دادن ستور یا مثال او مرکبی ای بمعنی اول متعدی یک مفعول باشد چون اجرت الاجیر و یعنی مزدور را و بمعنی
ثانی متعدی بدو مفعول باشد چون اجرت الدار یعنی بکرایه دادم مرا سرای ستور و
انکه صیغه متکلم واحد باشد از مضارع معلوم یا مجهول از همین باب برین هر دو احتمال او بدل از همزه
ساکن باشد چهارم انکه ماضی مجهول باشد از اجر یوجر مواجرة علی وزن قاعل یقاتل مقاتلة
یعنی اجرت دیگر دادن ستور یا مثال او کسی را و در اساس اللغة استعمال مواجرة بمعنی نافی خطا و قبیح
نکرده است شیخ رضی فرموده که قوی بحانب زیرا نچه در شافیه دعوی کرده است که آخر فاعل است افعل
لیست مع ورود السماع بین بدعوی اقامت نموده لیکن اهل تحقیق این کلام را مقبول نشمرده
اند و ثابت کرده اند که مدعای او فی نفسه فاسد است و هم دلائل او در
تفضیل سحر از شرح شافیه طلب باید کرد و اسیر صیغه امر است از
اسر یاسر علی وزن ضرب یضرب اسرا یعنی بسیر کردن و افزیدن ستور را کردن و بدو دادن

پالان شتر الذافی کنز اللغات در اصل اوسر لود و هر همزه که متحرک باشد و ماقبل او حرف صحیح ساکن باشد الوده که حرکت همزه بماقبل دهند و همزه را حذف کنند چنانچه لیل و قد افلح یعنی مجموع این تغییرین جایز است نه انکه هر واحد ازین دو جایز است زیرا که بعد از نقل حرکت همزه حذف او واجب است مگر بسبیل شذوذ و باختیار کوفیان کما مر لیکن جواز مجموع تغییرین مشروط است بانکه ماقبل همزه مدغم نباشد چون سال و رات و یاء تصغیر هم نباشد چون نهایس دواو و یاء تین زائدتین در یک کلمه نباشد چنانچه گذشت و الف هم نباشد چون سایل بدانکه حرکت همزه خواه ضمه باشد خواه فتحه خواه کسره چون بحرف علیه ماقبل او است منقول گردد و ان حرکته را برد و شواری نمی پندارند چون قالوا اخک و اجلی ابلک که در اصل قالوا اخک او اجلی ابلک بود قال سیبویه و بعض العرب یقول لفتحه الهمزه اخرا علی الواو و الیاء قبلها کما هو القیاس نحو لن یخیک و لن یسوک و اذا کانت مضمومه او مکسوره حذفت الهمزه من غیر نقل الحرکته لاستثقال الفتحه و الکسره علی الواو و الیاء فتقول هو یخیک لیسوک هذا تقول فی الجزم و الوقف لم یخ لم یسو و یجوز ان یقع الجزم و الوقف علی العین و یسهل فتح یاء ضم او در اصل لیسایل بود بر وزن نمیع و مغیلس سایل شده است و قد افلح حرکته همزه ماقبل داده همزه را حذف کردند در اصل تلفظ نه در کتابت چنانچه در حواشی بیضاوی آورده است و این قراءه دوش است و دیگران بثبوت همزه میخوانند و افلح صیغه ماضی معلوم یا مجهول است علی حسب القراءتین و الاظهار ستین از کمردن و ماندن و بقا یافتن و پیر و زمی یافتن و پیروز کردن و یاد داد و یاد گرفتن و هزار فارسی بمعنی ظفر است فی تفسیر القاضی روی انه علیه الصلوة و السلام کان یصلی الی الصخره فانزل الله هذه الآیه قد افلح المومنون الذین هم فی صلوتهم خاشعون ای قد فاز و بقی بهم الذین خالفوا فی صلوتهم من الله تعالی لا یلزمون الصلوة هم ساجدهم فرمی علیه الصلوة و السلام بیصره نحو مسجده ای موضع سجوده و لزوم این اعلال در باب مفاعلت بعینی النفس این اعلال شاذ نیست زیرا که موافق قیاس استعمال است لزوم و وجوب او مخالف قیاس است زیرا که تقتضی چنانچه معلوم شد جواز این اعلال است و جواب

خلاف قیاس برای کثرت استعمال است درین کلام از دو وجه مناقشه کرده اند یکی آنکه اعلال
در اصطلاح صرفیان بمعنی تغیر حرف علة است و در اینجا تغیر حرف علة نیست جواب یکی آنکه اینجا معنی
لغوی مراد باشد یعنی بیمار ساختن و کنایه بود از حذف همزه دویم آنکه لازم این اعلال چنانچه در
باب سعی بفتحتین شایع است در باب رای یری نیز شایع است و کلام مصرح دلالت بر تخصیص میکند چنانچه
لانم که کلام مصرح دلالت بر تخصیص منحصر کرده باشد و اگر تسلیم کنیم کوئیم مراد از باب معنی نوع است
و عبارتست از کلمه که مشتق است از رویا یعنی خواب دیدن یا رویته بمعنی دیدن و دانستن یا رای بمعنی
اندیشه کردن و لازم باشد حذف همزه در رویا علی هذا بری شامل باشد باب رای یری را
نیز یا گوئیم مراد از یری آنست که هرچه برین صورت باشد پس شامل شود هم یری را و هم یری را و اما
این تصرف در شرح کافیه بسیار است بدانکه در مصدر و ماضی و اسم فاعل بری مجرد حذف همزه نمیشود
و در مضارع و نفی و مجرد و نهی و امر بالام حذف همزه واجب است و در اسم مفعول و ظرف و امر بی لام هم
آنرا حذف همزه جائز است و در باب رای یری حذف همزه در همه صیغها واجب است بدانکه لزوم معنی لازم
و در عجب اند اخص می آید و اینجا مراد معنی اول است لیکن اراده معنی اول بر دو وجه است یکی بر مصطلح
ارباب حکمت و منطق چنانچه گویند الکتابة لازمة للانسان یعنی هر جا که انسان بود در کتابت نیز باشد
دویم بر وفق استعمال ارباب لغت چنانچه گویند الجرملاز م الماء فلان یلزم لیتهای لالتقاء ساکنین
پس مراد مصطلح ارباب حکمت است که لا یخفی و خفی و ذبح شین در لغة بمعنی برآمدن و تپهاندن
و لذک بافته شدن باشد و در اصطلاح علماء بمعنی مخالف قیاس یا استعمال یا هر دو یا بیشتر از عبارت
علماء بمعنی مخالف قیاس باشد و در اینجا نیز همین معنی است و هر جا که دو هم مشترک در یک کلمه هم آیند اگر یکی
از ایشان مکسور بود دوم را یا بدل کنند چنانچه امنة و جاء علی احد القولین کلمه هم گاه بمعنی یکجا باشد
چنانچه رویتهم گاه بمعنی غارت جان گرد گهی زلفه یکدیگر و جنس بین که هم تافته بوند و گاه بمعنی غصه کنند
چنانچه گویند فلان هم رآید و گاه بمعنی ترکیبی مستعمل شود چنانکه گویند هم و غم گذران می کنند و جامع
استعمالین است انچه شاعری گفته عرض حال خویش چون کردم هم شد دلرم ترین سبب

مقرون بهم گشته زبانا نامرم + وگاه زیاده مانند چنانچه گویند فلان خبر بهم رسید و در ما نحن فیه
مراد معنی اول است و کلمه ایشان مخصوص باشاره ذوی العقول است علی ما هو المسموع من
الاساتذة الکرام لیکن لبا جا ارباب تصنیف در نظم و نثر در غیر ذوی العقول نیز استعمال می کنند
چنانچه در کلام امیر خسرو قدس سره واقع شده مصرعه ثالث ایشان کاتی رابع ایشان کذا
علی ما نص علیه در میان این ضابطه اکثر اثار جمهور نخاه کرده است و الا محققان مرموزه اند
که چون دو همزه متحرک در یک کلمه بهم آیند اگر همزه ثانیه مقابل لام کلمه است و اجب است قلب او بیا و اگر
ثانیه مکسوره است و ماقبل او مفتوح یا مکسور است نیز بدل بیا باید کرد و اگر ماقبلش مضموم است نزد یک
سیبویه بدل بیا باید کرد و پیش خفش رح بواو و اگر ثانیه مضموم است و ماقبل او مضموم یا مفتوح
است بواو بدل کنند و اگر ماقبلش مکسور است نزد یک سیبویه بدل بواو باید کرد و نزد یک خفش
بیا و اگر همزه ثانیه مفتوح است و ماقبلش مضموم بدل بواو باید کرد و اگر مکسور است بیا و اگر مفتوح
است بواو و پیش غیر مازنی و بیا پیش مازنی و قید وحدت کلمه ازان کرده است که اگر در دو
کلمه باشد این حکم مذکور در و جاری نشود بلکه در و تفصیلی است که این محرکتا بیان او نزد و بیا نکه
ائمه جمع امام است یعنی پیشوا و راه روشن و قرآن امیر المومنین عثمان رضی الله عنه و لوح محفوظ و کوشش
از زمین و چونیکه در و دکران بنا رایدان راست کنند در اصل ارمنه بود چون حار و احمره حرکت
میم اولی را ماقبل داده در میم ثانی ادغام کردند همزه ثانی بدل بیا کردند سوال چرا همزه ثانیه را
را از ارمنه بدل بالف نکردند جواب در ارمنه دو اعلال است یکی قلب همزه بالف دوم
ادغام بعد از نقل حرکت و اختیار کرده شد اعلال ثانی را برای چند وجه یکی انکه اعلال ثانی
در آخر کلمه بود و آخر کلمه ثقل است از طرف اول زیرا نچه مندرج و مندمج می شود ثقل نیز اید
حروف و لاق بحکمت ابتدا به تخفیف ثقل است و انیجا است که در تضعیف مقرون باعلال در لام کلمه
کنند نه در عین کلمه که در سبیل شذوذ کما سیاتی و در اوزنه که اصلش او زنه بود او عام را مقدم
داشتند بر فاء و ساکن یا زیرا نچه از ادغام لطف آخر است نسبت مر برای مناسبت اوزان این جمع که از مضاعف امده اند

زیرا آنچه شرط تحقق مناقض چنانکه اختلاف کمیتیه است همچنین اختلاف کمیته نیز از جمله شرائط است
کما تقدم فی علم المنطق و مخفی نماند که این حکم منتقض می شود بمثل اکرم که در اصل اکرم بود و گفتند که حکم
کنیم بشنود و ذهنا چنانچه علامه جاربردی کرده است و همچنین منتقض می شود بمثل اواخذ بروزن اوخر
فی شرح المالکی لم تقلب واو امع اجتماع الهمزتین لکراهتهم وقوع الواو ولافی الامر لزوال
حرف المضارعة و برد آنها پوشیده نیست که این عذر بدتر گناه است چنانچه ادادم دادیدم که در اصل
ادادم دادیدم بود اول جمع آدم و ثانی تصغیر او است سوال اگر آدم اسم ابوالبشر است علی نبینا و علیه
السلام پس وزن فاعل است چون ذو عالج و لفظ عجمی است و الف او بدل از همزه نیست پس واو
ادم و او یدم بدل از همزه نباشد بلکه بدل از الف است چون خاتم و خوتیم و اگر آدم افعل صفت است بمنع کندم
کون جمعش بروزن آدم باشد آدم چون احمر حمر جواب اگر احتیاج شق اول کنیم گوئیم لانم که ادم لفظ
عجمی است بروزن فاعل است بلکه لفظ عربی است بوزن افعل و النفش بدل از همزه است چنانچه در بفصل
تصریح کرده است لیکن این ملایم نیست با آنچه مشتهر است و کتب لغت بر آنچه مذکور است که لغت عربی بعد از
زبان مهتر اسماعیل علی نبینا و علیه السلام بهم رسیده و الله علم و اگر اخیار شق ثانی کنیم گوئیم که ادم
افعل صفت است لیکن بعد گردانیدن او علم برای شخص جمعش برین وزن آورده ایم بر سبیل آنچه در
متوسط آورده است که چون افعل صفت بعد از علمیت جمع کنند درست است که رعایت وصفیت
اصلیه نموده جمعش بر وزن فعل آرند و درست است علمیت حالیه کرده ها و آجمع بروزن فاعل کنند
چون اخوص که در اصل افعل صفت بود و کنون علم شخص شده است جمعش هم بروزن احاوص هم بروزن خصل
کنند چنانچه شاعری گفته است بنا ثانی و عبد الحوص من آل جعفر فیا عجبا حتی عمیر و لو یبیت الاحاد صیاد یمکن
که آدم صیغه اسم تفضیل باشد یا خود از ادم ادمه بضم همزه و سکون دال بمعنی الفت و مع ذلک منافاته در مثال تفضیلین
نیست فلذا هر جا که دو همزه در یک کلمه بهم آیند یا هر دو متحرک باشند یا اول ساکن ثانی متحرک یا العکس و کلها الا اخیر اگر هر دو
متحرک باشند حکمش آنست که تصریح ذکر کرده است چنانچه محمد مهرو نحا نیست با آنکه بعض محققان نقل کردیم و اگر اول ساکن
باشد پس آنکلمه اگر موضوع یا تصحیف است از عام حوب اگر دو جوین سال سال الاعاب همزه ثانیه بیا واجب است

چون ترمی که در اصل مرا بود بر وزن قطر و اگر نامیه ساکن بود و اجب است قلب او بحرف علت مجانس ماقبل
حرکت همزه اولی چنانچه گذشت ای درویش همزه ندخود ستیزه نخو تنها باشد اعلال در و
جایز است چنانچه گذشت اگر بر سبیل شذوذ و چون اب ی و نقط مشتبه که در اول حذف همزه
بعد از نقل حرکت و در ثانی قلب همزه یا لازم گرفته اند و چون در همزه در یکجا آیند کار خانه تغییر کرم
تر گردد و رفته رفته بحذف رسد و مناسب این حالت انجد لیل بوستان استشهاد زی شیخ
مصلح الدین همیشه آغاز فرموده بیت زخود بهتر جوی فرصت شمار ✦ که با چون خود کم کنی روزگار
و در جای دیگر نیز فرموده است مثنوی دو صاحب دل نگاهدارند موی ✦ همیدون سر کشی و آزرم
جوی و گر از هر دو جانب جلا هلاند ✦ اگر نجیر باشد بگسلانند ✦ تو هم ای درویش صحبت ابرار
از دست مگذار و خدمت اخیار را غنیمت شمار انشیده که گفته اند بیت صحبت بدکار زیکند
دیک سیه جامه سیکند ✦ بیت دوستی با مرد دانا بجون زرین کوزه است ✦ بشکند در نشکند
بپوندگر دد و در جهان ✦ اعلم انه لما توهم من بیان هذه القاعدة ان هذا الاعلال واجب فی کل همزة
متحرکة بین التعیانی کلمة استدرک بقوله الا ان الاعلال جایز فی نحو امنة لا واجب فانه قد صح
من القراء جعل الهمزة الثانیة فی امنة بین بین و هو تسهیل و قد صح تحقیق الهمزتین اضافیة و لم التعلیل
الهمزة فیه یا صریحا الا عند بعض القراء بل ذکر فی شرح الشافیة لم یجی فی القراءة قلب الهمزة الثانیة
فی امنة یا صریحا و قد تسامح المصنف رحمة الله علیه ههنا من وجهین الاول انه اطلق الاعلال
علی تخفیف الهمزة و هو مختص بتغیر حروف العلة للتخفیف و لعل هذا الاطلاق علی سبیل الاستعارة
و التشبیه معان بعضهم عد الهمزة من حروف العلة و الثانی انه خص لفظ نحو اذ لیس جواز الاعلال الا فی
هذا لا کل ما یکون نحوها یدل علی ذلک کلام شارح الشافیة علیه الرحمة حیث قال القیاس یقتضی وجوب
الاعلال لکن ائمة شذوا و لا قیاس علیه و یدت فی بعض الرسائل الموثوق بها لکن و اما قراءة ابن عامر علیه رحمة و
الکوفیین رحمة الله علیهم ایئة بالتحقیق فما یتوقف عنده و الایجاوز اللهم الا ان ادعی نحو امنة ما کان نحو فی
و یکون اشارة الی ما نقل عن بعض العرب الموثوق بعربیتهم اللهم اغفر لی خطائی تحقیق الهمزتین للبس

شرح الشافیه ان خطاء وی علی لغة من لیس تحقیق الهمزتین عنده محتضا بامة بل جاز بانی همزتین متحرکتین فلا وجه کلام المصنف رحمة الله علیه بتلک اللغة یفسد قوله ولا زم غیره کما لا یخفی علی المتامل فیما سبق انه لو قال الا ان الاعلال جائز فی کل ما لم یمتنع فی نحو اکرم واتحذ ولازم غیر جاز کان اصوب کما لا یخفی فما اعلال کل وخذ از وما و اعلال مر جواز اشاد است یعنی مقتضای قیاس آن بود که او کل او وخذ او مر گفتند لیکن برای کثرت استعمال همزه الواو وبدل کردند حذف کردند تا تخفیف و جه تم حاصل شود الا انکه این اعلال شاذ لازم است در کل و خذ زیرا که هر دو هرگز بر مقتضای قیاس استعمال نمی شوند و شاذ جائز است در مر زیرا که او را بر اصل خود نیز استعمال کنند و او مر خوانند و بعضی طلبه گمان برده اند که شاذ و در لغت است که کل و خذ الا من الاعلال و مر را جائز الاعلال گردانیده اند و قیاس آنست که هر سه جائز الاعلال یا هر سه لازم الاعلال باشند و انچنان بانگه فاسد است فی نفسه کما لا یخفی خلاف ظاهر عبارة متن است تذنیر انچه مصنف رحمة الله علیه شاذ را سر بفصل اعلال مجعول ساخته است و برای تکثیر فائده و دفع توهم مساوات این هر دو جواز یاد نمودن جواز لزوم را در بیان در گردانیده است و این افاده از کثرة و اکثریة استعمال خاسته است بعد انکه در همین مقام نیز دو خدشه کرده اند یکی اطلاق اعلال بر تخفیف همزه کرده است بر انکه گوییم این بر تقدیر اطلاق میتواند است بر سبیل مطلق یعنی اعلال تغییر حرف علة را گویند و انخاص افراد لغة مطلق است یا هر دو توجیه سابق کنیم دوم انکه مناسب نیست که این کلام در قاعده امن داد و جزا در دو فعل امر که طلبی می آیند از یکدیگر باز و تر اند و اگر گوییم که در بین هر سه صیغه صدوبعد از طلب همزه بوا و بود است هر دو خدشه مندفع میشوند اندفاع اولی خود ظاهر است و اندفاع ثانیه برای انکه علی هذا از مباحث همزه نخواهد بود تا در اثنای مباحث او ذکر کرده شود بلکه از ادانی مناسبتی هست با همزه زیرا که انواو خذ و فته بدل از همزه است لکن این احتمال عقلی است تعلقی بیست ای دانشور همزه مند از برای انشود خاطر تو بحث همزه را بچند فائده ختم میکنیم یکی انکه در تصغیر قایم قویم همزه و قویم یا مشدده هر دو جائز است چنانچه بعضی همزه را لازم گرفته اند زیرا انچه قلب همزه که بعد از یا التصغیر واقع شود یا قیاس مطرد است چنانچه در شرح شافیه از بحث التصغیر آورده است و نه چنانکه بعضی دیگر یا مشدده را لازم گرفته اند زیرا انچه در اکثر کتب

این من بتصریح بجواز ثبوت همزه واقع شده است دوم آنکه در متکلم واحد از مثوب و هم او و جایز است
نه چنانچه بعضے گمان برده اند که اثبات همزتین واجب است کما فی شرح الشافیه تقول فی حکایة النفس من ثوب
او وب لو او خالصة به چنانچه بعض دیگر مهمیده اند که قلب همزه بواو واجب است کما فی بعض الرسائل المؤلفة
بها اگر ثبت الهمزة الاولی من المتحرکتین همزة مضارع جاز فی الثانیة التحقیق و تسهیلها الهمزة الحکم الخ
علی معنی همزة الاستفهام نحو اندهم و هما آنکه بسبب قلبی متبع از طلبه چه خطا آنکه سر بر میزند اعوذ بالله
من شرور الفساد و من سیات اعمالنا سیوم آنکه در نقط نبی و اثبات همزه نیز جایز است چنانچه بعضے
گمان برده اند که ادلال همزه بیاء واجب است کما فی شرح الشافیه قد ثبت النبی مهموزا فی الغزارة السبع الا انه
سیبویه رحمة الله علیه حکم بزواله اثبات همزه کرده است شاید که قرارت سبعه بیش او متواتر نیست والا حکم زواله
نمیگردد و تعالی الله الکریم منها سوال چون العوالی بخدمت رسالت پناه صلے الله تعالی علیه و آله و صحابه
و اهل بیته وسلم گفت یا نبی الله بهمزه فرموده اند لا سیرد ابی قاتما یا نبی الله و البر بهمزه کردن کما فی الجامع
جواب در جامع المسائل گفته است صلے الله تعالی علیه و آله و صحابه وسلم فهم من الاعرابی انه جعل من
من الارض ای خرجت منها الی الاخری کما فی الصحاح فرد علیه و نهی عن جعل المیم مهموزا لانه یتوهم منه
نوع ایذاء حیث اخرجه علیه الصلوة و السلام الی مکة منها چهارم آنکه چون برائت همزه استفهام فرماند
جائز است که عین کلمه را حذف کنند و برائت گویند چنانچه بعضے گمان میبرند که حذف غیر جایز است بر
علتش موجود نیست کما فی شرح الشافیه و اذا دخلت علی برائت همزة الاستفهام مثبت بهمزة
الاصل لم تحذف الهمزة جوازا و ربما حذفت مع بل ایضا تشبیها لها بهمزة الاستفهام والله اعلم بالصواب
والیه المرجع والمآب صرف المعتل ای حرف المعتل بدانکه اولا حرف المعتل اگر واو باشد یا یا
والباب بدانکه تعریف معتل و ما سبق بیان شده است اکنون مقصود تقسیم اوست پس میگوید معتل
بر دو نوع است یکے سالم نوع است و عنقریب ذکر قسم ثالث مصنف رحمة الله علیه بعد از فراغ تقسیم خود
خواهد کرد فاعتبر معتل یکے حرف و معتل دو حرف بدانکه تعریف معتل در ما سبق چنین کرده است که یکے حرف از
او حرف علة باشد و این صادق نمی آید بر معتل بدو حرف صدق منقسم بر اقسام ضروریست پس لفظ یکے را لغے

نفی زائده نیست بلکه برای یقین اقل مراتب است چون متکلم واحد لازمه الثلاثه و در اکثر نسخ
لفظ یک مذکور نیست می باید دانست که مفعل صیغه اسم فاعل است از افعال یعنی بیمار شدن پس
مفعل یعنی بیمار شونده باشد و افعلال و بیماری در اجزا مفعل است چنانچه از اسامی اجزا و ظاهر
می شود چون مفعل الفاء ای مفعل فاء و مفعل العین ای مفعل عینه لکن افعلال جزو مستلزم افعلال کل
است زیرا آنچه افعلال کل عبارت است از عدم صحه جمیع اجزا من حیث الجمیع و عدم صحه جمیع اجزا متحقق
شود و در صورت عدم صحه جزو واحد نیز و این چنان است که اگر دست یا پای زید مجروح باشد زید را
مجروح و معلول خوانند و از این جهته اسامی اجزا را کاو معتل بالفاء و بالعین و باللام گویند یعنی لفظ اعتلال
اول بسبب اعتلال جزو است که فا یا عین یا لام باشد اما معتل یک حرف بر نوع است یک معتل الفاء
که فا کلمه او حرف علته باشد فقط و لزوما مثال نیز خوانند زیرا آنچه در ماضی معلوم که اصل صنع فعال است
یا صحیح است یا آنکه در بنا را مر مماثل اجوف است چون عدد و ضع مربع و خف مثال کسر سیم در لغه یعنی
ماندن و فرمان بادشاه و بسیار آید کذا فی کنز اللغات و نوع دوم معتل العین که مقابل عین کلمه حرف
علته باشد فقط لکن بشرط آنکه آن حرف علته مبدل از حرف صحیح نباشد تا مثل بیرخارج شود و اورا
اجوف نیز گویند مشتق از جوف بالتحریک یعنی از اندرون کاو دال شان دانا جوف چیزی را گویند که
درونه او کاو دال باشد و چون در اجوف اصطلاح اکثر عین کلمه محذوف باشد از این جهته او را اجوف
خوانند و کاو دال با کاف عربی آنچه میانه آش تهی باشد و تیل با کاف فارسی واو را ذو الثلاثه
نیز خوانند زیرا آنچه در ماضی متکلم واحد چون عین محذوف گردد صاحب سه حرف باشد چون
قلت و بعت و در ناقص با وجود حرف علته متکلم واحد او بر چهار حرف می آید از این سبب او را
ذو الاربعه میخوانند فی شرح الشافیه نامی ذی الثلاثه اعتبار باول الفاظ الماضی للمتکلم
الغائب عند البصریین و اما عند الکوفیین فاعتبار بالاصل لان الیاء و الواو بالحکایه لنفس المتکلم و ترد الالف
الیکم و زمان باید دانست که شروع از جا قاب تکتب زیرا آنچه از زوائد است عند بعض زمان سابق شروع از اجزا
میکند چنانچه است و انها بعد میخوانند که عبارت باشد از زمان ما بعد زمان ما بالعکس است و مخاطب غائب اند و این تقسیم بلحاظ ضمایر است و چون بعضه بسیط

شیخ ابن حاجب رحمة الله علیه در بعض مواضع ابتدا از مخاطب کرده است زیرا که جهة اشاره بانکه ترتیب معین
ضروری نیست و نوعی عیوب از انواع ثلاثه معتل اللام است که مقابله لام کلمه او فقط حرف علته
باشد که منقلب بحرف صحیح نباشد و او را ناقص نیز خوانند و منقوص نیز گویند زیرا که نقص
از نقصان و نقص هم بمعنی کم شدن و هم بمعنی کم کردن آمده است ناقص لازم و منقوص
از نقص متعدی و وجه تسمیه باین دو اسم آنست که بسبب آنکه لام کلمه ناقص اصطلاحی ساقط گردد بدانکه
نحویان گفته اند ناقص آنست که آخر کلمه او حرف علته باشد و او را ناقص ازان گویند که در اعراب او
نقصان است و فرق در تفسیر نحویان و صرفیان از چند وجه است یکی آنکه نحویان وجود حرف علته
را شرط کرده اند پس مثل ما دعی پیش ایشان ناقص باشد دوم آنکه نحویان اصالت حرف علته را شرط
نکرده اند پس مثل استقام پیش صرفیان ناقص است و پیش نحویان نه بدانکه مصنف رحمة الله علته مثال
را از اقسام معتل بکحرف کرده است زیرا که مثل طوی را اجوف و ناقص نمی خوانند و یحیی و فی
را مثال ناقص نمیگویند و بلکه الیوم امثال را اجوف نمیخوانند در عبارات شهوره که قید وجود حرف
علته در تعریفات انها مذکور نشده است ظاهر آنست که مراد معتبر است پس مثل وسوس مثال ناقص
نباشد بلکه ازین جهة که فا و لام ان حرف علته است بعضی فروق است و ازین جهة که عین حرف
مضاعف باعی است چنانچه جلی که هم مضاعف ملائی و هم لفیف مفروق است باختلاف تحتین علی ما فی شرح
الشافیة و همچنین اقوی اجوف ناقص نیست بلکه صحیح و مضاعف باعی است و بالجمله نزاع در امثال این قسم
است و او را ذوالاربعة نیز خوانند زیرا که متکلم او بر چهار حرف می آید چون دحرجت و ضربت که گمان
کنی که این معنی در صحیح و مثال نیز موجود است زیرا که اگرچه در تعریف اطراد و انعکاس شرط است نزد
جمهور متاخرین رحمة الله علیهم و در خاصه خصوصیت اطراد شرط است لیکن در وجه تسمیه نه اطراد شرط است نه
انعکاس چنانچه مشبه را ازین جهة که قرار گاه ثبت قارورة خوانند و اگرچه قرار گاه ثبت قارورة
اکثر بمنگویند و تصحیح این دقیقه از تقسیم و تلویح باید جست و کلمه ذو بمعنی خداوند در اصل ذور

فرق در ناقص نحوی و صرفی

تعریف معتل و اجوف و ناقص نیست

اصل ذو و معنی او

ذو و بود جمعش بزدون واذوات بدو همیشه باسم جنس مضاف باشد واگر موصوف او نگره بود مضاف الیه او نیز نگره بود واگر معرفه باشد مضاف الیه او معرفه بلام باشد ومثل بدو حرف برود کونه ست کون باکاف فارسی بمعنی صفت ورنگ ونوع باشد وکونه بمعنی رنگ طریق ونوع آمد باکاف فارسی وواو عربی مسموع ست ودر اداة الفضلا گفته که لواو فارسی ست یکی انکه دو حرف علته کجا بهم آیند کلمه نهم زاید برای تاکید ست کرانکه کجا بمعنی کلمه باشد ولیکن بعید ست خواه اول کلمه باشد چنانچه یوم که بمعنی روز ست وجمع او ایام می آید وخواه در آخر کلمه باشد چنانچه هیهی تردیک بعضے در اصل حیو بود بدلیل حیوة وحیوان وجمهور برانند که بر اصل خود ست وواو حیوة وحیوان منقلب ست از یا. الله اعلم بالصواب والحیوة زنده شدن من باب علم واو را لفیف مقرون گویند لفیف مرتبه بمعنی بهم در پیچیده وجماعه آدمیان که از جاعتها او میان مختلفه مجمع شده باشند وبهم آمیخته باشند وطعام لفیف طعامی را گویند که از دو جنس مختلف جدا جدا بهم آمیخته باشند ومناسبت معنی لغوی با معنی اصطلاحی ظاهر ست والقران والقران بیکدیگر پیوستن وتردیک شدن دو چیز را بهم خوردن من باب علم دوم انکه دو حرف علته اصلے متفرق باشند التفرق از هم جدا شدن وبر انگنده گشتن چنانچه وفی الوقایه بکسر الواو نگاه داشتن ولازم شدن من حرب ووفی الوحی بالخاء المعجمه سریانه رفتن یعنی نهفته ونه شتاب والوحی بالجیم سوده شدن سم ستور یا غیر او والومی بالخاء المهمله سخن خدا بکسے رسانیدن وپیغام در دل افگندن وکاغذ نوشتن وپنهان شدن سخن گفتن واشاره کردن واو را لفیف مفروق گویند الفرق والافتراق جدا کردن من نصر واما اجتماع دو حرف علته در یک کلمه که از اعتل کل گویند چنانچه واو یای که هر دو اسم حرف فی شرح الزنجانی ولم یجئ فی الکلام الا هذان المثالان عیبته از دویت واداة آگنیت یا وواو اقال ابو علی علیه الرحمة اصل واو ویو واذا اشتق منه فعل یقال ویت یویت ویت الواو الاخیرة یاء لوقوعها رابعة مع انفتاح ما قبلها وقال الاخفش رحمة الله علیه اصلها ویو واذا اشتق منه فعل یقال ویت یویت ویت قال تعالی ویت واقتضی المصنف

رح اماره در رده این جنس رح لان الاستقال فی رویت اکثر منه فی اصل الاجاع ثلث واط
وکذا ابیار رعذالی علی رح اصلها ابوی یقول فی مقابلها ابویت وعذ غیره اصله یبی بیارات ثلثة
یقول بیت وکذا الخلاف بینهم فی جمیع ما هو علی حرفین من بنات الحروف المعجمة ثانیه الف نحو ماتا فهم
یقولون بیت ثبیت ثبیت ویقول ابو علی رح یوبت وتوبت وثویت وعذ ابی علی رح جمعها الوبو
الواء الزار وعذ غیره ابیار واتیار وانیار وانا بالحکم علی التفاتها الکونها متقلبة اذا زید علی احرفها
الف اخری وصیرت بخمره وذلک عنده قولهما معربة مرکبة فالحق اذن التفاتها الفات سلمی المعنی
فی کونها متقلبة فاجروا القلب الاولی امامن الواو او من الیاء علی الامر من الاختلاف فی القلب الثانیة
من یبیت وما قبل الاعراب والترکیب فلم اصل الالفاتها الکونها غیر متمکنة کالف ما ولا قلیل ست جانحه
شیخ رنجانی معلوم شده این جمله در اقسام معتل وغیر معتل وغیر سالم مکرر شده ست قلیل تقبل ست تمشی
اندک منش از علة بکسر عین کم شدن من باب ضرب یضرب وجمعش سنون قلل یضیئین می آید چون سیر و سرد کاه
قلیل بجای جمع مستعمل میشود چنانچه واذکروا اذ انتم قلیل صرف مثال سالم جمع اصوف مثال ابراهیم دیگر تقلل
آورده جواب بر آنچه واحد مقدم بر تثنیه ذکر شده ست بر الام وعین وعلة بعد علی نون ضریب ضرب وعلا
تویند واون نیک نادر چون مقابله مجید مستعمل شود مختص بنیک باشد هم چنین علة بکسر عین که
در اصل عدو یا وعدة بود کما سیجیء ویعاد وعده جاء وعده کاه ودعده اون وکذلک المواعد
بکسر العین بدانکه وزن مفعل از کتب مشهوره از اوزان مصادر نشمرده لذا مهوا عد بدانکه در اسم
فاعل وسایر صفات ضمیر غایب ومخاطب ومتکلم مشترک رود من غیر فرق چون هو ضارب انت ضارب
وانا ضارب بخلاف فعل که حالش برخلاف اینست ود عد قلب این داد بهمزه جایز ست لقاعده اقلت
یوعد وعداد عدو میعاد بدانکه مصدر دالست بر حدث وحدث چون متعدی باشد بیاید هم
للفاعل وهم للمفعول بود چون حدث من حیث الانتساب الی الفاعل اعتبار کنند آنرا مصدر
معلوم ومبنی للفاعل خوانند واگر من حیث التعلق بالمفعول ملاحظه نمایند آنرا مصدر مجهول ومبنی
للمفعول گویند چون ضرب بمعنی ضاربته ومضروبیه مستعمل شود واین جمله در تصریف ومباحث مصادر ذکر

میکنند تارة باصیغهای معلوم واخری بامجهول لیکن میباید که در فعل لازم مکرر ذکر کنند اما چون صرفیان
را ملاحظهٔ تعدی ولزوم نیست چنانچه در مغزی گفته در تصریف هر باب تکرار ذکر مصدر را لازم گرفته
اند لیسهل علی المتعلمین فهو موعود الامر بالصیغة منه عد بالام لیعد والنهی منه لا تعد الی لیکون
العین بازداشتن از کار و دوگفتار چه دو لان من باب منع در اصطلاح صرفیان عبارتست از
صیغهای مخصوص صرف مثال ازین جهة که مثالست یا حرف صحیح برابرست و لهذا او را مثال خوانند
گرچه در چند جا که ذکر کرده شود و هر چه باین جا متعلق دارد نیز یاد کرده خواهد شد انشاء الله تعالی
اول آنکه هر واوی تخفیف واو برای اخراج میستاند نه برای آنچه یا را حذف نمیکنند بلکه برخلاف قیاس کسرهٔ
یکسیم وسط ضد کنار و مگر کاه و نیام مانیز گویند یا وکسر باشد و قید او توسط یا وکسرهٔ برای اخراج
او عدست که امر ستاند العاد و برای اخراج یوجل است و حرکة یا مخالف واو بود یعنی ضمه
نباشد و این قید برای اخراج یوعد است و در بعضی نسخ قید کسر لازمی نیز واقع شده است
برای اخراج مالک یوم الدین زیرا که کسرهٔ یای مخففست که ساقط میشود چنانچه ایاک یوم الدین و اگر
برای اخراج یوعد بروزن یقطعین قید فتحهٔ نیز کردی بهتر بودی و احتیاج باخراج یوم الدین نبودی
لازم هم نماندی و او را بیفکند زیرا که واو را جنس ضمه است و تقدیر کنند او یا نیز لهذا ضمه دال
ماقبل اوست از جنس کسره است موقوع سی میان دو ضد خود مستقل است زیرا که واو را حذف میکنند
و افکنند و افکندن بمعنی انداختن باشد بدانکه چون فتحه یا و کسرهٔ عین کلمه متبدل شود و او یا باید چون
یوعد مجهول بعد بچنین یا گرتنها فتحه یا متغیر شود چون یوعد العاد و او اگر تنها کسرهٔ عین کلمه تغیر باید داد و باز
نگردد دو تغیر که برای سه چیز باشد یکی آنکه عین کلمه با لام کلمه حرف حلق باشد چون یسئل یسئم دوم متابعت
اخوات چون یذر که در اصل یذرو بود برای مشابهت بیدع مفتوح العین گشت و مشابهت بایهام از جهة
لفظست زیرا که ماضی هر دو در کلام عرب مستعمل نشده است فی الزنجانی و اما تو اما صبی یذر و
یدع دوم از جهة معنی زیرا که مضارع هر دو کدام شان است سوم برای التقاء ساکنین چون لم یکد یکد و اصل
لم یکدد بود برای مناسبت کسر لام را ساکن کردند التقاء ساکنین شد میان لام و دال دال اول را حرکة فتحه

لم يلزمه شد پس ظاهر شد كه لزوم كسره چنانچه در بعضي نسخ واقع شده است عبارة است از عدم تغير
براي دخول حوائل نه عدم تغير مطلقا والا اين امثله جامع مي شوند چنانچه بعد كه در اصل يوجل بعد بود در
فعل واو ساكنه بعد يعني ميداختند بعد شد بوزن يفعل و در يوجل واو بيفتاد زيرا كه واو ميان
كسره نيست بلكه ميان ياء و فتحه است ابوجل بفتحتين زشت روي من باعلم وكذلك الموجل بفتح جيم واما
وجل بكسر جيم يعني ترسنده است ما يهب الهبة والموهبة بخشيدن جواب فضل مقدر است تقرير وفضل
اينست كه براي حذف واو توسط ميان ياء كسره شرط كرده اند و در يهب و يقع و امثال او باوجود اين
كسره حذف واو كرده اند و تقرير جواب اينست كه كسره عامست انكه ظاهر باشد چون بعد يا منويه متقدره
چون يهب بخلاف كه در اصل يوهب بكسره بوده است واو بقاعده بعد بيفتاد يهب بكسره شد
بعده يعني پس از حذف واو عين فعل ساكنه باشد از كسره بفتحه برند درين عبارت
مسامحه است و مقصود اينست كه كسره عين فعل را حذف كرده اند براي رعايه و ملاحظه نقل كسره
و دشوار حرف حلق را درين مقام از دو وجه خالشه كردند يكي انكه وهب يهب اگر از باب منع
يمنع است فاسدي شود قول مصنف رح كه گفته است يهب در اصل يوهب بكسر العين است و اگر
از باب ضرب يضرب است فاسدي شود قول اكثر علما كه او را از منع شمرده اند جواب اگر احتياط
ميكنم شق اول را و اينكه در اصل بكسر العين بوده است منافي و مضر نيست زيرا كه اگر منافي بود باب
منع يمنع را جداگانه باقي شمردندي براي آنكه او در اصل هميشه مكسور العين باشد يا مضموم العين في شرح
الشافيه جميع باب فعل يفعل بفتح العين فيهما الا فعل يفعل بضم العين في المضارع او فعل يفعل بكسر عينه
دوم انكه كلمه ساد در زبان فارسي براي تعليل باشد چون بيت خدا را سوي نشناسان بكلي
بيابي اگر نباشد كاه گاهي + و نقط براي آنست كه براي علة باشد پس قول مصنف رح براي رعايه حرف حلق
اگر اداة تعليل است جواب كلمه را چنانچه براي علة باشد لبسا باشد كه بر مفعول نيز در آيد چون زدم تا بدرد را و كشتم تا بمرد
و اينجا همچنين است زيرا كه حرف حلق مفعول به رعايه است يعني بواسطه رعايه كردن مر حرف حلق را العين
الفعل و دشوار او را در بعض نسخ نظر را نكو نشده است و در بعد كسره عين كلمه را ما بوجود نقل حرف

فان ش ما مستتبع فيه الادغام من
الى الادغام ومن
فتلخص فاذا كان
والان علة الادغام
فلتلخص
وهو توضيح الفاصلة
الى الادغام
وبذلك علا على الاصل
الاقتضائي فانه يسكن
وما كان تنهاه مقتضاه الاصول
الى
الفصيح شاذا الى
الفصيح
بالكسرة
فتحي
الفتح
والالف
والالف
فرزا الالف
فرزا الالف
فرزا ال

حلق بر اصل بگذاشتند و فتحه نگردند تا دلیل کند یعنی دلالت کند بر اصل باب بدانکه هر فعل مضارع
از مثال که حلقی العین او اللام باشد و فاکلمه او محذوف شده باشد البته مکسور العین خواهد بود الا آنکه
چندی را برای ملاحظه تمثیل حرف حلق مفتوح العین ساخته اند چون یصنع و یدع و یهب و مثل این
و برخی را بر اصل خود گذاشته اند چون یعد و یأو و مثل او تا دلالت بر اصل کنند و هکمی از اصل خبر میدهد
نکردند چنانچه جمیع موصولات را چنین نخواندند و این دلالت از بیان اینها سبب گذشته اند تا دلالت کنند
بر اصالة اعراب در همه موصولات لما تقرر ان الاصل فی الاسم الاعراب و نعم ما قال العارف الجامی
بیت مبنی بامر و اصل بیکبارگی + ورنه نشد کار به بیچارگی + و مثل مشهور العلم یدرک کلمة بمرکب
کلمه مناسب این مقام است سوال بدای دلالة کردن بر اصل باب جد یجد و فی یعی و امثال او
کا یخفی جواب مقصود آنست که از بیان فعل مضارع حلقی العین او اللام محذوف الفا بعد باب
حال گذاشتند برای دلالة بر اصل این باب یعنی فعل مضارع موصوف باین صفات سوال چرا
یفتح را بر حال گذاشتند وجه ترجیح یعد و امثال او چیست جواب این تخصیص بمجرد وضع است
و جعل فاعل است قیاس سابر ره مدخلی نیست بانکه مناسبات خفیه میتوان اعتبار نمود مثلا در یعلم
چون تغیر و ذگر گونی در سمع او مستحسن نبود در یعد بسر کسره بفتحه تقل نکردند تطبیقا للاسم مع
المسمی و همچنین در دائی بانی که مرادف و عدیعد است و در یاذر گویم چون معنی او که زنده بگور
کردن است مستقبل است نیز و طبایع سلیمه و مستکره است بس انسان کسره او را بر یای گذاشتند
تا مستقبل باشد و موافق باشد لفظ مر معنی را و علی هذا القیاس در امانه یدال یعجه محمول بر یدع از جهه
شارکه در اثانه ماضی و تجاوز معنی بدانکه در صحاح و فائده و انسب است بانی که حمل عبارت است از شریک
ساختن لفظی لفظ دیگر در حکمی از احکام بعد از انکه میان آن دو لفظ مناسبی باشد بوجهی من الوجوه
چنانچه در بحث فرمودند از انکه یاء حذف یدع و یعد بکسره بفتحه بعد از انکه میان اینها مناسبتی یافته اند لفظا
و معنی چنانچه بیان کردیم بدانکه یعد و یدع محمول اند علی یعد بکسره محمول او در مناسبت سابقه او چنانچه مذکور شد
که حمل نقیض بر نقیض کنند جواب آنست که میان ضدین مناسبتی است و ضد با نقیض دیگر در نقاضت و تضاد پس حمل نقیض

بر تخصیص در حقیقت محل نظیر بر نظیر ماشد دوم انکه محل نقطه بر نقطه سما عیست قیاسی نیست انکه بر دو
نقطه را که مناسب یابیم در امری مشارکت دانیم در احکام واین فائده ما نگهدارد که بسیاری از طلاب از
دقیقه غافلند و در ریب واقعند بانکه در میان باو کسره لازمی افتاده ست زیرا نچه حرکه
یا که ضرر باشد موجب واو ست و ایضا در اصل یاو جب یجب پس واو در اصل میان باو کسره نبوده
ست الایجاب واجب گردانیدن و یقال اوجب الرجل اذا عمل عملا یوجب الجنة او النار و چون
واو از یعد بمقتضای قاعده یا لقه بنقاد از اخوات او که تعد واعد ولعد باشد نیز واو بنقاد پس
علة حذف که توسط مین الیاء والکسرة باشد موجود بنود از جهة حمل کردن بر یعد تا حکم باختلاف
نگردد و چنانچه یکرم و نکرم و اکرم در حذف همزه محمول باکرم کرده اند تا اختلاف حکم باعث نشود
چنانچه حمل خلیل بر کثیر جائز ست حمل کثیر بر قلیل و حمل مساو بر مساو نیز جائز ست چنانچه به
تتبع موارد حمل ظاهر گردد و ملاک تاثر جمیع حتی ست گاه برای تکمیل باشد چنانچه در باب حسن
انتهای غایت باشد چنانچه شاعر گفته ست بیت این گریه خونین نه زمن در دنیست تا صبر
برانش نه نهند لشکری نیست بر شمند او و شخوار شد از این همه کان آدمی هنگامه سالیست الا
اینمقام تنست که علما علیهم الرحمه تتبع کلام عرب معلوم کرده اند که فاعل مضارع معلوم ثلاثی مجرد را
از مثال واوی حذف میکنند در مکسور العین مطلق خواه ماضی مفتوح العین باشد چون وعد یعد
و وجد یجد و خواه مکسور العین چون ورم یرم و مق یمق و در مضارع مفتوح العین نیز حذف میکنند
اگر ماضی مفتوح العین باشد چون وضع یضع و وسع یسع و هب یهب مگر ناقص او نیامده باشد چون یدع
ویدع و اگر ماضی مکسور العین باشد حذف نکنند چون وجل یوجل مثل ان مگر در ودع و وسع
و طا یطاء و اگر مضارع مضموم العین باشد حذف مطلقا نکنند چون وجه یوجه و وسم یوسم مگر در
وجاء یجاء که لغت نبی عامر ست و شاذ ست پس اگر ضابطه حذف دارا گر تعریف مخاص میکنند
پس مفتوح العین که واجب الحذف ست از ضابطه بدر میرود و اگر تعمیم میکنند شکسته و فتحه داخل میشود
در ضابطه مفتوح العین که ممتنع الحذف ست لهذا علما را کوفه اجزء رحمه الله علیهم در تحریر این ضابطه مختلف

ند گویند آن گفته اند هر چه متعدی است واوش حذف باید کرد چون یعد و یجد و یضع و یسع
یدع و آنچه از اول حذف واوش جایز نیست چون یوجل و یوسم و مثل او و این ضابطه صحیح
نیست زیرا آنچه ابتدا جاء فعل لازم نیز حذف کرده اند چون وجد یجد که بمعنی اندوه کین بودن
و ردف بکف که بمعنی چکیدن آب از خانه و بمعنی کهنه شدن و ویم نیم که بمعنی بریدن کسر ستون
او و بعضی بان گفته اند مع اگر مفتوح العین یا مضموم العین است حذف واو نیابد کرد و اگر مکسور العین
حذف واو واجب است و هر چه از مفتوح العین محذوف الواو یافته اند برای محافظه ضابطه خود
دعوی کرده اند که در اصل مکسور العین بوده است که از جهت رعایت نقل حرف علتی مفتوح العین
شده است و از اتفاقات حسنه انکه هر چه مفتوح العین محذوف الواو است همه حلق العین او
اللام بوده است الا یذر که محمول است بر یدع محقق ربانی سیبویه ثانی ارشاد مقاصد مفتاح
مفتاح بیان معانی علامه تفتازانی سج در شرح رنجانی ارشادی باین تحقیق از انی فرموده
است و هر که مجتنب از اعتساف و متصف بانصاف بسنا مخلص و محجب نخواهد بود که اگر ضابطه را
چنین بیان کنند هر مضارع که مکسور العین باشد یا مفتوح العین که حلق العین و اللام باشد واو
ساقط باید کرد و اول برای نقل کسره و ثانی برای ثقل حرف حلق از این تکلف واضح می شود
لیکن از جهت حسن ظن باسلاف علیهم الرحمة و الالطاف میدانیم که ترک اختیار این طریقه البته
برای مصلحتی خواهد بود و الله اعلم بالصواب بیت شعر در سخن بحث کردن و هست خطا
بزرگان گرفتن خطاست ۱۲ قانون حکم کلیه که منطبق باشد بر جزئیات کثیره چون قول نحاة
که هر واو و یا که متحرک و مفتوح باشد ما قبل او منقلب گردد الف که منطبق میشود بر اعلال قال
و باع و خاف و نام و نحو اینها و قانون و قاعده و مسئله و اصل و ضابطه گویند بعضی او را عقور
تیز خوانند و قانون در لغة بمعنی اصل هر چیزی و رسم قدیم و سطر آمده است و تیز نام کتابی در علم
طب از تصانیف بوعلی سینا و نام سازی معروف که بغداد و مان از زمانهای پیش بسیار دارند
و قاعده در لغة بمعنی بنیاد و پایه تخت و قواعد البیوت جوبهائی که در بنای سرو چ باد زن شیده

ومعنی لغوی او اصدر بیه در کتاب جمع الاصول جایی ملتبس نمی گردد است اعم
از انکه ابتدا حسی باشد چون امتداد درخت یا عقلی چون امتداد دلیل و مقدمه نتیجه
یعنی کار بسته است و مناسبه معانی لغویه بمعانی اصطلاحیه چون تامل صاحب کشف
باکاف فارسیه ترجمه اخر است و بسا باشد که یا را حذف کنند چنانچه بیت دگر گردند خوبان شیوه
حسن سابق بطرزی دگر شد سرو او آ که بجای کاف در مصدر اکثر است از غیر مصدر چه
هم مصدر و چه غیر ان و اسم مصدر اگرچه بمعنی مصدر باشد علی ما قیل لیکن مشتق منه افعال نباشد
بروزن فعل بکسر فا و سکون عین نمانده که این صفه مصدر است نه صفه واو در الامنی فارسی شود
افتد و در وعده که اسم مصدر است السلامت اندر یا انچه نه مصدر است و نه بروزن فعل و وصال و
وعد اعلال نکرد زیرا انچه اگرچه مصدر است بروزن فعل نیستند و مرتب السلامت اندر یا انچه اگرچه
بروزن فعل است مصدر نیست و در تیسیل او یعنی فعل استقبلی که اخوذ است از دو مستقبل تفجیر
مشهور شده است لیکن بعضی گفته اند صحیح کسر است و فتح غلط عام است و بردانای طریق توجیه
و سبل اول پوشیده نخواهد بود که حکم بعدم صحه فتح مخ الصحه است زیرا چه گوئی توجیه میدان
عرفت تفعیل بحذف واو کرده باشد بمانکه فعل فرع اهم است از جهه لفظ چنانچه از راه معنی
بر فروع او است زیرا انچه حاصل می شود بسبب تغیر حرکات حروف مصدر پس مصدر بمنزله ماده
و فعل بمنزله مرکب انست و صوره بمنزله اسم فاعل و اسم مفعول ظرف و آله و جز ان و عادت
عرب جاریست به تخفیف فروع چنانچه در اسم غیر منصرف که فرع منصرف است تخفیف تحذف
تنوین و کسره کنند و در اسم مجرد که فرع مزید است به طریق تحلقه میکنند و میگویند لهذا اعجمی فالغت
به مانست و حکمه در ین است که چون فروع محتاج اند باصول بحل نقل معنوی یا لفظی لیکن تخفیف
کنند در انجا تا قیه باشد بر نقل معنوی و در فعل نقل از وجوه بسیار است یکی انکه
فرع مصدر است دوم انکه فعل ثلاثی که کثیر الاستعمال است لیکن بعض بمانند سیوم انکه کثیر المبنا
است و بسیاری بسیار در چون فاعل و مفعول و حال و ظرف و غیر ان بمانند چهارم انکه مستقبل مشتمل بر حرف

که کالجزو از و باشد یعنی ضمیر باز رمز فرع متصل بجزم انکر دلالت میکند بر زمان و نسبت و حدث
ملک بر تقیید حدث بزمان نیز چنانچه بعض محققان تدقیق نموده فرموده اند و لهذا فعل اصل
است در اعلال و مصدر و سایر اسماء متصل بفعل چون اسم فاعل و اسم مفعول فرع او ند این بکیه
در بسیاری از مواضع بکار خواهد آمد و مندرج میشود باین انچه در او هام خلجان میکند که مصدر
با وجود اصالة در اشتقاق چگونه در اعلال فرع باشد آنوا در احذف کنند برای موافقة فعل
مستقبل و گاه باشد که مصدر فعل بفعل بضمتین را چون حلقی اللام باشد نازل منزله مصدر
مسمع کرد انند چون فرع یوضع وضعة و طرد یوطؤ طئة و طاءة فی شرح الشافیة و ذالک للتنبیه
علی ان حق واو مضارع ان یکون محذوفة لاستثقال وقوعها بین یاء مفتوحة و ضمة لکنه
چون واو را حذف کنند اکثر علما برانند که کسره را در او نقل کرده بما قبل دهند تا ابدا ساکن نشود
و اعلال فرع بر اعلال اصل افزون نکرده زیرا انچه در اصل که فعل باشد حذف واو ساکنه شده است
و مصدری که فرع است اگر بی نقل حرکة واو را حذف میکردند لازم می آمد حذف واو و حذف
حرکة او و شیخ محقق رح میفرماید که نقل حرکة بما بعد نباید کرد زیرا انچه مقتضاء نقل حرکة بما قبل است
بلکه واو را حرکه حذف باید کرد و بعد عین کلمه را حرکة کسره باید داد زیرا انچه اصل در تحریک ساکن
کسره است و ناموافق نشود عین مصدر عین مضارع را و از نجاست که چون فعل مضارع
برای حرف حلق مفتوح کرد و در مصدر نیز فتحه عین کلمه جایز است چون سعة و سعة اگرچه مطرد
زیرا انچه در یه فتحه ها درست نیست و انانکه در صلة کسره و ضمه میخوانند محققان حکم شذوذ
کرده اند و غوض آن واو محذوفة تا نانیت در آخر المصدر در آرند زیرا انچه بر حرف یکه در مصدر تغیر
الفتا آنون ساقط میشود تا نانیت لعوضیت می آرند کما بجیء مع ما یتعلق به و گاه باشد که بر سبیل
شذوذ تا عوضه را اضافه میکنند چنانچه در شرح مراح الارواح مذکور است بدانکه بعض علماء رح
میگویند که اصل عدة و عدلة و جوان واو را انگذارند تا بعوض او ها خوش در آورند و مصنف رح
اختیار همین مذهب کرده است و محل این مقالی از اشکال نیست زیرا انچه عوض شیئی در وقت

وجود داشتی نباشد واین تا در وقت وجود واو نیز بوده ست علامه جاربردی رح ظاهرا
برای دفع این مناقشه فرموده ست ولزوم التباکا لعوض من المحذوف واز شرح تصریف این
مالکی رح مفهوم میشود که اعتبار وصف عوضیه در تا بعد از حذف واو ست و در وقت وجود واو اعتبار
وصف عوضیه نکرده بودند واین ست معنی انچه میگویند که این عوض همچو ست که تحقیقی نیست واین تاویل
را مستعد نباید انگاشت وهمت بر رد و قدح نشاید گماشت زیرا انچه علماء عربیه و ائمه ادبیه بر ان
باوازی بر به لطف و عطیه باندازه طیبه و حسن نیت امثال این اعتبار در لسان جاری و بکار برده اند
چنانچه جواب لولا را در مثال لولا زید لهلک عمرو قائم مقام خبر گرفته اند بلکه در وقت وجود خبر نیز موجود بود
و مفعول مطلق اگر فعل او واجب الحذف باشد بدل از فعل گویند و قائم مقام او دانند چنانچه سیبویه رح
در کتاب خود مرة بعد مرة تصریح فرموده اند باین معنی و صاحب منهل عبارات کتاب بعینها نقل
فرموده ست و همچنین در مثال زیدی الدار ظرف انام مقام عامل دانند و در مثل ضربی زیدا قائما حال را
قائم مقام خبر گرفته اند و امثال این بسیار ست چنانچه بتتبع ظاهر گردد چنانچه عادة تکسیر عین بفتح
مذکور شده ست وسعة بکسر بین بالفتح سین فراخ شدن و گنجیدن و همه را فراوان بودن و توانگر شدن و
توانا شدن من باب علم اما نحو وجهة قلیل ست و نحو بمعنی مثل و سیاه و آهنگ کردن و بر گردانیدن و جانب
و مقصد آید و اینجا مراد معنی اولست پوشیده نماند که اگر مقصود رح آنست که در وجهة قیاس عام ذکر
تا ست زیرا انچه ذکر تا در وقتی باشد که واو را حذف کنند در انجا با وجود واو تا را عوض آورده اند گوئیم
لانسلم که این تا عوضست از واو تا اجتماع عوض و معوض عنه لازم اید چه میتواند که وجهة از اصل
وضع بر بین وزن آمده باشد چون ولدة که مصدر واو دار ست و فتحه و شده و غیر آن و اگر مقصود ما
که در وجهة جمیع شرایط اعلال موجود ست و اعلال نکرده اند زیرا انچه واو را سلامت گذاشته اند
گوئیم وجهة مصدر نیست بلکه اسم ست مر جهتی را که توجهه کرده شود و باو ذکر تسلیم کنیم مصدریت
او را چنانچه بعضی گفته اند گوئیم بر وزن فعل نیست بلکه بر وزن فعله ست و در مستقبل
او نیز تعلیل نکرده اند و در بعض نسخ جهته بغیر از مواضع مذکور شده ست و او جهتی را باعتبار

وقصود این بعض نفی جواز قلب علی سبیل الاطلاق نیست بلکه غرض انیست که بر طریق
قیاس مطرد جایز نیست چنانچه مازنی رح گمان برده بود بلکه موقوف است بر سماع چون شاح واعاء
که در اصل شاح و دعا بود اما در واو مفتوح که بجای فا کلمه افتاده باشد و ما بعد او واو متحرک نباشد
قلب همزه بطریق قیاس و اطراد روا نیست بالاتفاق من المازنی وغیره رح واما آنکه گوئی که در بعض
کلمات واو مفتوحه را بهمزه بدل کرده اند چنانچه احد بمعنی یکی و کسے و یکم و روز یکشنبه که در اصل وحد
بود و اناة بر وزن قناة که در اصل وناة بود بمعنی درنگ آهستگی وزن آهسته کار دو سپند که گرانی
از جایز خیزد جواب گوئیم که این همه شاذ است و شواذ در اطراد قوانین ضرر نمیکند زیرا نچه نمیر له امتناع
ایجاب نکند نمی شرم الشافیه اما اگر دو واو متحرک در یک کلمه بهم رسند بلک در اول بهم آیند مثل بطرو
خارج شود و واجب است که واو اول را بهمزه بدل کنند اگرچه ان واو اول مفتوح بود بلک
مصنف رح در ذکر این قانون اقتفا اثر شیخ این حاجب رح نموده است والا محققان چنین
فرموده اند که اگر واو ثانیه منقلبه از حرف زائده باشد قلب واو اولی بهمزه جایز است چون ضوربة
که واو ثانیه او منقلب از الف تانیث است و اگر واو ثانیه مده نباشد چون او اصل یا منقلبه نباشد
چون او عاد که در اصل وعاد بود بر وزن طومار یا منقلب از حرف اصلے باشد چون اولی
که اصلش پیش بعضے وعولی بود بهمزه بود و شد بعده واو تحتین را بهمزه بدل کردند درین همه صور
قلب واو بهمزه واجب است و در تصریف بالکلی آورده است که اگر واو ثانیه مده زائده یا مبدله از حرفی
باشد قلب واو اولی بهمزه جایز است والا واجب و فرق درمذهب محققان و ابن مالک رح تمثیل
ظاهر گردد چنانچه او اصل که در اصل اول بود که جمع تکسیر انیان و صله است و واو ثانیه اش منقلب
از الف و صله است زیرا نچه هر جا که الف زائده دوم جا واقع شود چون جمع اقصی کنند منقلب بجا و
گردد چون ضوارب و خواتم و در بعض نسخ و اصل بغیر تا واقع شده است و ظاهر از سهو کاتب است
زیرا نچه اگرچه فاعل اسمی را جمع بر وزن فواعل کنند چون کاتل و کواتل و قائل و قوائل
لیکن فاعل صفتی مابین فعل اسم جمع میکنند مگر بر سبیل شذوذ چون فوارس و اگر اصل فاعل اسمی اعتبار کنیم مناسبتری خیزد و این بسر

وجه سبب یعنی انکه بسبب غلبه سمیه حکم فاعل اسمی گرفته باشد و غلبه اسمیه انست که صفته خاص گردد
به بعض افراد مدلول خود بحیثیتی که در دلالت کردن براین بعض محتاج بقرینه نباشد چون عامل و عوامل
که به بعض افراد مدلول خود که ما وجب کون آخر الکلمه علی وجه مخصوص میباشد مختص شده است و
در ما نحن فیه نیز واصل به بعض افراد مدلول خود اختصاص گرفته باشد چنانچه در عرف عام ان حصول
باد شاهی را که کار بر رسیده باشد واصل خوانند دوم انکه واصل علم شخصی گردیده باشد پس ام الاصل
جماعه سماة باین اسم باشد و با واصل واو الاداو چنانچه از احاد ص مراد خوص و عبیله اش میباشد
سوم انکه موصوف واصل مذکر لا بالعقل اعتبار کرده شود فی شرح المفصل یجوز فی فاعل اذا کان
صفة لما لا یعقل ان یجمع علی فواعل قیاسا مطردا تقول فی خبل ذکور اوانیس من الرجال هو افضل
با الرجل الواصل و الواصال و یوصف و الوصول بسیدین من باب ضرب و اوبعد که در اصل و بعد بود
و لو تا نیه او بدل از الف است زیرا نچه تصغیر واعد است و هر مده زائده که در تکسیر دوم جا واقع
شده باشد در تصغیر لو او بدل میگردد چون صیرف و ضوارب و مضیرب و مضاریب بدانکه چون
اسم جامد را تصغیر کنند چون رجیل عمیر مقصود اخبار بحقارت باشد بی بیان موجب حقارت و چون
صفته را تصغیر کنند چون عو لم در وبعد مقصود اخبار بحقارت بسبب قلت علم در زید باشد و لذلک
تقول احمیر اصفیر بزید ضعف حمرته و صفرته **قانون** دیگر هر واو و یا که در باب افتعال او در باب تفعل
یا در باب تفاعل علی ما فی المراح یجای فا کلمه افتعال و انواد و یا بدل از همزه باشد در لغته اکثر حجازیین واجب
است که ان واو و یا را بتا بدل کنند زیرا نچه اگر بدل نکنند لازم می آید تخالف در تصاریف چون اتعد
لو تعد ایتعادا فهو موتعد ایتعد و کذلک ایتسر یتسر ایتیا را فهو موتسر او تسر لو تسر اه پس تخالف
تصاریف استکره دانسته واو را تا بدل کرده زیرا نچه واو از تا عهد قدیم است لسانا جا با منقلب
گردد چون تقوی و تراث و تا بشر تا بدل کرده ندا رجحه متابعه و این دلیل اگرچه در واو
دکه مبدل از همزه است هم جاری میشود زیرا نچه در دنیز تخالف تصاریف لازم آید چون ایتمر یاتمر
ایتارا و تمر بو تمر ایتارا لیکن چون در وقت وصل همزه حذف میشود همزه مبدله باز عود میکند چون

فاتمر و او یا را عارضی اعتبار کرده بدل بنا نمیکنند و بعضی لفاذره ملاحظه تخالف تصاریف کرده
در مهموز الفائیز ابدال بنا نمیکنند و بعضی از حجازیین که التفات بتخالف تصاریف ندارند در مثل الفاینه
قلب بنا نمیکنند و میگویند ایتعد یا یتعد و امثال آن و در مضارع یوتعد بتیسیر میخوانند برآنچه فی
شرح الشافیه و به کان یتکلم الشافعی رضی الله تعالی عنه بعده نار الطریق وجوب در نامد عکس چنانچه
مثال واوی التقد یتقد التقاد در افروخته شدن آتش و توقد مرادف اوست فهو متقد الامر منه
اتقد و النهی عنه لا تتقد و کذلک یعنی همچنین است حکم مثال یایی چنانچه اشتریت الاشتیار فهو یاضن
و شتر کشتن و اعضا او بخشکی کردن و قمار بالک باگرده باختن نزد و جز آن و در بعضی نسخ این سخن
واقع شده است و در اتیمر و اتیکل بنا بدل نکرده اند زیرا که بنا بدل از همزه الاتمار و زمان بردار نمودن و بامید
مشورت نمودن و کارسازی کردن و الاتکل خورده شدن دندان اما اتخذ یتخذ شاذ است الاتخاذ
و اگر فتن در اصل اتخذ بود همزه صامته بیاشد و یا نباشد و تاء مدغم شد و یتخذ در اصل یتخذ بود همزه بنا بدل
کرده اند زیرا که در ماضی که یا را بنا بدل کرده اند اگرچه شاذ است برای رفع تخالف تصریف چنانچه مذکور
شد پس اگر در مضارع بنا بدل نمیکنند عوض فوت می شود و بعضی جواب داده اند که اتخذ با خود تخذ است
که مرادف اخذ است و در صراح آورده است الاتخاذ افتعال با خوذ من الاخذ و هم بعد تلیین الهمزه
و ابدال الیاء تاء ثم لما کثر استعمال علی لفظ الافتعال توهموا ان التاء اصلیه فبنوا منه فعل
یفعل و قالوا تخذ یتخذ و بعضی گفته اند اتخاذ مشتق از اخذ است و اخذ در اصل خذ بود است و او بر خلاف
قیاس علی سبیل اللزوم همزه بدل کردند و الله اعلم بالصواب صیغ اجوف و وجه تقدیم او بر اقسام دیگر
روشن است و تعریف اجوف و وجه تسمیه اش در ما سبق نگارش ما فیت قال یقول قولا القول ان یتعلق
و التقالی گفتن یقال قال له یعنی خطاب کرد باو و قال عنه یعنی روایت کرد از و قال بفتحه حکم کرد
باو و قال علیه یعنی اقرار کرد بر و قال فیه یعنی اجتهاد کرد در دمی و کاه باشد که لام بعد از
قول بمعنی عن بود مهو قائل و قیل یقال قولا فهو مقول الامر منه قل و النهی عنه لا تقل
صرف ماضی معلوم قال قالا قالوا قالت قالتا قلن بضمه قا

وهمچنین قلت فلنمار المعتضد اصحاب بصرف قلنمار ایک جاذکر میکنند بحسب سیر انچه تطرا ل تصریف بلفظ
ست نه بتعدد معنی والا قلت صیغه واحد متکلم سایر باید دوبار ذکر کرده مره برای مذکر و مره برای مونث
وقلنا را چهار بار بالسنتی ذکر کرد کما لایخفی علی الواقف مجهوله ای مجهول الماضی قبل قیلا قیلوا قیلت قلن
قلن بکسر قاف تا بمعلوم التباس نکند و همچنین تحقیقه قلت قلنا اه صرف مستقبل معروف یقول یقولان
الخ درین تصریف یقول دوبار مذکور شده و تقولان سه بار و اگر بریک کره اکتفا کنند وجهی
دارد و خانچه در ماضی گذشت مجهوله ای مجهول المستقبل یقال یقالان یقالون الخ حکم مجهول او مکرار
ذکر صیغ حکم معلوم ست کما لایخفی صرف امر حاضر معلوم بی لام قل قولا قولوا الخ بتقریب کلمه قل بیت تصر
سولوی قدس سره یاد آمد ؎ ناکند در بزم گل بلبل مکرر قول خویش ؛ از صرای آن نه فلفل مانگ کار
قل ست ؛ صرف نهی حاضر معلوم لاتقل لاتقولا لاتقولوا اه صرف اسم فاعل بدانکه اسم فاعل را اسم فاعل
انسان گویند که صیغه از ثلاثی مجرد که اصل ابواب ست بروزن فاعل می آید یا از برای انکه بجانب اسم فاعل
برای کننده کار باشد چون قائم و قاعد و مخرج و مستخرج و وجه ثانی اقرب ست قائل قائلان قائلون الخ صرف
اسم مفعول و الحیله ش آن نام ست که صیغه از ثلاثی مجرد بروزن مفعول می آید دنی ترع الرضی یعنی
اسم المفعول مع ان اسم المفعول هو المصدر او المراد المفعول به یقال فعلت الضرب او وقعت علیه لکنه حذف
حرف الجر و صار الضمیر مرفوعا فاستتر لان المجرور کان مفعولا بالاسم فاعله و تحقیق این سخن بضبط طالب
از تصانیف سید سند قدس سره باید جست مقول مقولان مقولون الخ ظرف مقال مقالان مقالون الخ مقول
مقاول مقوال مقولان مقاویل قال در اصل قول بود بفتح واو بر مذهب صحیح که مذهب عموم باشد و بضم واو بر مذهب
کسائی و میگوید واو الف گشت یعنی بجای واو الف آمد قال شد بدانکه سکون عین عارضی در کلمه قال در قول
تغیر نمیکند ازین جهت وزن قال فعل بتحریک میگویند فی جامع المسائل لاعتبار السکون العارضی فی التصویر
مثل باع و مد و نهی فعل بتحریک و انکه وزن قال فال گفته اند و استدلال بعبارت شافیه کرده اند
انکان فی الموزون قلب قلبت الریته مثلا ظاهر بر مراد صاحب شافیه اطلاع ندارند زیرا که مراد
از قلب که در عبارت او واقع شده ست قلب مکانی ست چنانچه از ادله و مطالعه شده داد

ظاهر میشود فانون بدانکه هر واوی و یای که متحرک باشد بحرکت لازمی و ماقبل او از کلمه او مفتوح باشد
انرا بدل کنند بالف بشرطانکه الف او و یا صحیح ضروری نباشد و مجهول بر واو و یا صحیح ضروری
نباشد و اگر با وجود این شرائط بدل بالف نشود نخواهد بود چون قود و خونة و متحرک بسکون اصلی قبیل کرد
که اگر واو و یا ساکن باشد انرا بدل بالف نمیکنند چون قول و بیع که در لغت بعضی عرب بر حرف علة ساکن
که ماقبل او مفتوح باشد بدل میکرد و بالف بر سبیل جواز چنانچه از ان بنی الحارث که در اصل الحرث بود
علی بعض الوجوه و رایت الزیدان و مررت بالزیدان که در اصل زیدین بود و تثنیت ایک قضیل ماضی و ضمیر
انی قضیلا ضاعت ای تو متی و ضومتی بود و در قول و بیع قال و باع میگویند و در بعضی لغة عرب دانسته
که در میان یا مفتوحه و فتحه افتد درست است که بالف بدل شود قیاساً مطرداً چون باجل که در اصل
یوجل و در لغة بعض حجازیین هر واو و یای ساکنه که بیای ما قبل از مضارع انفعال افتد واجب
است قلب او بالف چون یالتعد و بالتسر در لغة بعض بنی تمیم هر واو و یای ساکنه که بیای ما قبل از جمیع
افتد جایز است انقلاب او بالف قیاساً چون قالا و قالوا تا آنکه در اصل اولاد واو تا بود و حرکة لازمی
فید کردیم از جهة احتراز حرکة عارضی و تقدیراً چنانچه مصنف خواهد آورد آنست که عرضی مستحق
سکون باشد و بر آصرورة متحرک ساخته باشند چون خیل که در اصل خیل بود بسبب نقل حرکة همزه
ما قبل یا متحرک شد و هم چنین در رؤس مستطعاً که اصلش رؤوس مستطعاً بود همزه وصل در بیع کلام یعتاد
واو ساکنه بسبب التقای ساکنین متحرک بحرکة کسره شد کما هو الاصل فی مثله و همچنین و و شین که در اصل وشی
بود و هم چنین در بیضات بیض بنی تمیم در جمع بیضة که موافقت تمرلت مفتوح الیا ساکنه شد و همچنین
آمنة چنانچه شیخ ابن حاجب در موده است بر وفق مذهب خود لغة عون و قد عین و قیاس آنست
که ماقبل او مفتوح باشد زیرا نچه اگر مضموم یا مکسور باشد بدل نمی شود چون عینة فعوض در لغة
طیی هر یای متحرک بفتحه غیر اعرابی که در آخر فعل او مکسور باشد بدل کنند و را بالف و ماقبل او را مفتوح
گردانند قیاساً مطرداً چون بقی و بقیا اما آنکه در ناصیة ماصاة و در داعیة داعاة گویند غیر مطرد است
و در بعضی حواشی فوائد ضیائیه آورده است که جواز یا علاما در یا علامی بنی تمیم است تقید کردیم بان
ای قبل الواو و الیا فی الواو و الیا فی
لو لقد قلبت الواو و الیا فی الواو و الیا
قلبت الواو و الیا فی الواو و الیا
ابو تقضیه لا انه ان قلبت الواو و الیا
قلبت لزم قلبها الف ان قلبت الواو و الیا
لا لکنت الواو و الیا فی الواو و الیا
ان الی واجب و قیم لکنا لا
ثانی لکنا کانی الف ان قلبت الواو و الیا
لا کنت و کره ان الف الفعل عن الهمزة
بعض الشیخ و قبل اصل مجاهد
ای الواو و الیا فی الواو و الیا
الفاء و الاصلیة و تقدیر و الیا فی الواو و الیا
فی الواو و الیا فی الواو و الیا

باشد زیرا انچه اگر کلمه منفصله باشد بدل مالف نشود چون مات رجل و قید کردیم که صحیح ضروری
باشد زیرا انچه اگر صحیح ضروری باشد بدل مالف نشود صحیح ضروری ازا گویند که برای ضرورتی
مانع از اعلال امر صحیح و سالم گذاشته باشد و تغییر رابدو راه نداده باشد چنانچه واو یای که بعد
او الف ضمیر باشد چون دعوا و یدعوان و خشیا زیرا انچه اگر بدل مالف شود ناچار الف بسبب التقاء ساکنین
خواهد افتاد پس شبیه خواهد شد بصیغه مفرد و اما التباس دعوا خود ظاهر است و التباس یدعوان در حال
دخول ناصب یا جازم است و التباس خشیا در وقت اتصال ساکن است چون خشیا القوم بخلاف واو
یای که بعد او الف ضمیر باشد چون دعوان و خشیان زیرا انچه اگر بدل مالف شود دیگر الف بعد واو و یا
اضافه بمفرد ملتبس نمیشود و همچنین در جمع مونث سالم چون مدعیات که اگر الف بدل داده بیفتند بمفرد
مفرد گردد و همچنین در رجوی زیرا انچه ماقبل بالنسبه همیشه مکسور باشد و همچنین واو و یای که در عین کلمه
افتد و لام کلمه او را تعلیل کرده باشند بدل مالف نشود بخلاف رمی و توالی الاعلالین چون غزو
که در اصل غزو بود و طوی که در اصل طوی بود و حیی که نزد کیانی رحمة الله علیه در اصل حیو بود بدلیل
حیوان و هم چنین هر اسمی که بر وزن فعلی و فعلان باشد واو او صحیح و سالم ماند چون حیوان و حیدی بخلاف انچه این
اعلال اصل در فعل است و در اسم و امثله نمیشود که بسبب موازنه فعل و فعلان و فعلی بسبب زیادت الف و نون در
اول و الف نهادن و نانی از موازنه فعل بدر آمده از لیس این اعلال در ینها واقع نمیشود و این قول سیبویه رح
است و میرد الف و نون را مانع اعلال اعتبار کرده است و چون شاذ گفته و خفش رح که الف تانیث را حکم
تا نانیث داده در عدم مانعیت اعلال حکم بشذوذ چیدی کرده است فی شرح الشافیة و الاکثر قول سیبویه رح و همچنین در
واو و یای که ما بعد او ساکنی باشد که لازم بود تحقق او و سکون او بدل مالف نشود چون سواد و بیاض و
طویل و عور و غیر ذلک و قید لازم تحقق برای اخراج ساکنیت که تحقق او عارضی بود چون واو جمع
و یای نون مثال مصطفون و مصطفین که در اصل مصطفیون و مصطفیین بود و واو و ضمیر و یا ضمیر چون
یخشون و یخشین که در اصل یخشیون و یخشیین بود و تا نانیث و چون دعت که در اصل دعوت بود
زیرا انچه این همه ساکن عارضی اند فصل اینها جایز است مثال الف بدیه و الف ضمیر الفصل مجموع و بالبنیة اگرچه

سواکن عارضی اند لیکن واو یای که ماقبل انها افتد بدل بالف نشود از برای وجهی که گذشت
قید لزوم سکون برای اخراج ساکنی است که سکون او عارضی باشد اگرچه تحقق اولازم بود چون
قال وباع در حالة وقف لسکون وچون اخیرین که در اصل اخیرین بود زیرا که سکون اعاریست
برای اتصال ضمیر مرفوع بازامده است چنانچه در محل خود بیان شده است وبچنین دلم الخیر
واخیر که این سکون بسبب وقف باجزم است وقید کردیم که محمول بر صحیح ضروری نباشد از جهة احتراز
از مثال ششین که محمول است بر خشیا چنانچه بیاید انشاالله تعالی واز مثل طوی وصبی نزد کسانی جمهور
اگرچه اجتماع اعلالین لازم نمی آید عین کلمه را التعلیل نمیکنند از جهة حمل کردن بر مفتوح العین مثل
طوی زیرا که اصل است فی شرح الشافیة وذلک لان بفعل بفتح العین فی الافعال اکثر من جوبه الخفة
مطلوبة فی الفعل وهو الاکثر فقد فالان مضارعه باقی علی علته او جه دون مضارعهما وبچنین از مثال
عور واجوز که محمول اند بر اعور ولقاء ولحا بانی واز مثل عصوین وحیین در حالة نصب وجر که
که با وجود عدم التباس واو را بالف نکنند زیرا که محمول است بر عصوان وحیان در حالة رفع که علت
چون این همه بنظر اعزه گذشت وبر صفحه خاطر عاطر منقش گشت اکنون بتحقیق عبارت متن واظهار
او باید برگشت بسوی مدعای که بجای کلمه نباشد تا آنکه خارج شود چنانچه گذشت متحرک که بعد او در لغة
بعض اقوام ساکن نباشد بدل بالف کنند بتفصیلی که انگاشته یافت بجوکه که لازم نیست حرکة که از واو والف
پس این نسبة اقبیل نسبة خاص است بعام چون بحقق اسمی وفعلا اسمی وحرفان وبعده اعم ابعد بس
از واو یا الف تثنیه والف ضمیر الفی که در فعل باشد الف ضمیر است والف اسم را چون در علی الف تثنیه
خوانند زیرا که ضمیر متغیر نشود وبه تغیر عامل خود چنانچه الف تضربان که اختلاف عامل نضربان متغیر
نشود بخلاف الف ضاربان که بتغیر عامل ضاربان بدل میشود بیا چون رایت ضاربین ومررت بضاربین
بدانکه الف ضمیر در لغة بعض عرب گاه باشد که محض علامة تثنیه فاعل باشد وتحقیق این سخن در علم نحو
است وبرای اخراج مدعیات اگر استثناء الف جمع مؤنث سالم نیز اعتبار کردی بهتر بودی والمراد
بتثنیه تعدد باشد پس الف تثنیه شامل شود الف جمع را تبر تکلفی است بعید پیش ارباب تمرد وحرف ساکن لازم

سوال حرکة عصا در حین عارضیت زیرا نچه اعراضیت جواب اگرچه نوع حرکة عارضیت لیکن
جنس او لازمیت زیرا نچه ثابت است در هر سرعت بحرکة تازه حرکتی رفع یا لصقت یا جز اگرچه خصوص
حرکة لازم بنفس سوال لزوم جنس حرکة بعد از ترکیب است و غلبه و بالفعل بیش از ترکیب نبوده قضا
قرار داد ایشان که اعلال متقدم است جواب بتحقیق درین مقام آنست که در بعض شروح کافیه آورده
است الواضع اعتبر فی الکلمات التی تقتضی الاعلال فیها حسب کل ترکیب و اعلها قبل الوقوع
فی الترکیب یسهل علی المتکلم ترکیبه و لا یوقف له مثلا علم ان عصوا اذا وقع فی الترکیب یتحرک واوه
بحرکة ما قبلها فتقلب الفا فحذفها تتحرک و فعلها الفا و کذا علم ان قاض اذا وقع فی الترکیب یتحرک یاءه
رفعا و بالکسر جرا و یلزم النقل فحرکها بالضم او بالکسر ثم حذفها تبعا و این دقیقه جلیله در مواضع
کثیر بکار آمد نیست محافظت او ضروریست سوال چرا واضع حالة ترکیبی را اعتبار کرده است
جواب زیرا نچه مقصود اصلی از وضع الفاظ حالة ترکیبی است و ذلک لانه لا افادة الا بالترکیب تبارد
علی ما اشتهر من تقدیر المبتدا فی افادة المفردات و تحقیق این کلام از شروح رساله وضعیه باید جست
سوال چرا در عصا الف را بصورت واو نوشته اند و در رحی بصورت یاء جواب بجهت آنکه در جمیع ما قصاعدا
واقع شود و رسم و فعل بصورت یا یکسان شود چون جبلی و سخنی برگ آنکه بیش از یا نباشد هیچ بصورت
خود باقی نمیماند چون احیا و صدیا بر الف منجی و رحی در حالتی که علم بیش از یا نباشد زیرا که علم
بنها علمین و بنها فعلا و صفة و لم العکس لاستقبال الصفة بالفعل و خفة الالف و اگر سوم جا الف نباشد نزد
بعضی هیئت بر صورتی خود باقی نمیماند مشهور آنست که اگر بدل از واو یا بر صورت خود باشد و اگر بدل از یا است بصورت
یا نگارند چون العصا و الرحی الشاغیة و علی تقدیر الکتابة بالیا ان کان منونا فالمختار ان یکتب بالیا رعایة
قیاس المبرد و قیاس المازنی بالالف و قیاس سیبویه المنصوب بالالف و ما سواه بیاء و جمیل اصلش جمال بود و تحقیق
تحقیرست و یاء در زائده است چون حصاء بر علم جنس گفتار است و لو استطعنا کسرنا و بعد از حذف همزه در
کلام سبب النقا ساکنین حاصل شده انقل حرکة همزة کما تقول هم استطاعوا نقول هم استطاعوا بضم الواو و تشبیها
بواو اشتروا الضلالة تتالی مجدانه طوع و طاعة است بمعنی فرمان بردای کردن من باب نصر آورده اند

که چون مؤمنان محمدی بقدره بنوک امور شدند موسم قحط و فرط حرارة بود و سفر دور و لشکر
عدو بی شمار می نمود کردند کان صادق دل از دست داد کان عاشق جان شیرین را بکف نهاد
کمر بر حرب کفار بستند و چیرگی نابکار کردل ایشان بزبان موافق بود متاع حیوة دنیا را بمطمح نظر
خود ساخته همت بر تحف گماشتند و یک کام بمیدان حرب بزدند اشتداری از سر متاع الحیوة
الدنیا الاقلیل خزیدند بیت خنجر و شمشیر خورد بر جگر ✽ آنکه بپاکش دگر و دل دگر ✽ و چون
لشکر اسلام از حرب بازگشت منافقان سیه روی و مکار دروغ گوئی در مقام معذرت قسم بنام خدا
خورده میگفتند که ما از سبب علم استعداد و با فقدان صحت بدن همراه شما بر نیامدیم اگر ما را استطاعة می بود
بهمراه شما اقدام در معارک میکردیم بار تعالی پیش از انکه رسول تو بحرب رود از حال منافقان خبر داده است
در جائی که فرموده است سیحلفون بالله لو استطعنا لخرجنا معکم یهلکون انفسهم والله یعلم انهم لکاذبون
تیغ بر کش عاشقانرا سر ترنگان ✽ تا که خامانرا نماند جای لاف ✽ بسلامت ماند و بافت بدل انشد یرانچه
حرکة واو و یا در بین دو مثال عارضیست بسبب نقل یا التقاء الساکنین حاصل شده است لازمی نیست
و حرکة عارضی حکم سکون دارد کما سیجیء و در یقولن بفتح لام بوکده بنون ثقیله چنانچه کوی والله لیقولن
زید و تجعل که صیغه جمع مؤنث از باب تفعیل باشد و التفویل سخن بر کسی بستن یقال قولتنی مالم اقل الف
نگشت هر چند حرکتش لازمی است زیرا انچه ماقبل او که لام باشد از کلمه او نیست بلکه کلمه ایست
منفصله که برای تاکید و تخصیص فعل مضارع بزمان حال در آمده چنانچه در علم النحو و در عصوان
در حیان واو و یا را اعلال نکردند زیرا انچه بعد از ایشان یعنی بعد از واو و یا الف ان الف
تثنیه است در عواو و عیان بسکون واو یا بتشدید واو مفتوحه من الاوعار بمعنی دجوی کردن
و آرزو نمودن و اعتراف کردن و حیا من الحشمة بمعنی ترسیدن از باب علم اعلال نکردند زیرا انچه
بعد از ایشان الف ضمیر است و وجه منع الف ضمیر از اعلال مذکور شده است اما در حیین اعلال
نکردند زیرا انچه محمولست بر حیا بر ارباب لصیاء منفی خواهد بود که مصنف رح احتیاج بدین
عذر نیست زیرا انچه حرکة او عارضیست بدلیل انکه در یابیائی بر اعاد واو قولن عذر کرده است

بانکه محمولست بر قولا واگر لازمی بودی برای اعلوا احتیاج باعتذار حمل نماندی جواب
فرق هست میان قولن و اخشین بانکه لام قولن مستحق سکون بود برای وقف که بسبب نون
ثقیله مفتوح شده هست پس حرکتش عارضی باشد بصدق تعریفها علیها و یا اخشین مستحق حذف بود
از جهة وقف و برای نون تاکید اعاده کرده متحرک ساخته اند پس حرکة او عارضی نباشد بنا علی
تفسیر المصنف ح للحرکة العارضة کما ذکرنا و سیجیء اگرچه حق آنست که نه لام قولن مستحق سکون هست
و نه یا اخشین مستحق حذف زیرا انچه شیخ رضی الدین فرموده هست الفعل مع نون التاکید لیس بمحل
ولا هو قوی قالمشابهة بینهما یعنی ان وجه حمل اخشین علی اخشیا وجود المناسبة بینهما و هی المشابهة
و فی بعض النسخ و هو والتدبیر باعتبار الجمع و هو قوله وجوب الفتح الوجوب لازم شدن و سزاوار شدن
و افتادن و مردن و فروشدن افتاب و مقرر شدن بیع من باب ضرب قبل المحقهما الخ و نصم اللام مثل
چیره پوستن و لاغر شدن من باب علم و المراد منه المعنی الاول ذلک لانه قد لحق لاخشیا الف الضمیر
و یجب الفتح ح قبل الالف و لحق اخشین النون الثقیلة او الخفیفة و ما قبل النون التاکید فی المفرد
یجب ان یکون مفتوحا فاشتراکهما فی وجوب الفتح قبل المحقهما انما قیدنا بصیغة المفرد اذ لم یجب الفتاح
ما قبل نون التاکید فی غیر صیغة المفرد کما لا یخفی و یجب ان یراد وجوب فتح ما قبل اخشین فی غیر اخشین
و الا لکان مصادرة علی المطلوب ثم لا یخفی ما فی قوله لحقهما من التسامح اذ لم یلحق اخشین اخشیا شیء لکن
المقصود واضح و هذا کقولهم المقصور ما لحقه الف مقصورة و در سواد و بیاض السود سیاهی و شخص علی و بیاض
زشت شدن و بیاض سفید شدن و یقال لفلان سواد کثیر ای مال و ثروت و سواد الناس عوامهم و سواد القلب دانه دل و البیاض
سفیدی و سفید شدن تقریب کلمه سواد و بیاض مبنی از ابیات حضرت خواجه چیره باد آمد بیت
گویند پس از سیاه رنگ بود پس ریش سیاه من چرا گشت سفید هم بسلامت ماند زیرا انچه بعد الشاکن
یعنی بعد واو سواد و یا بیاض حرف ساکن لازم الوقوع هست یعنی ساکنی هست که لازم هست وقوع الساکن
بوصف سکون پس وارد نشد اخترن زیرا انچه هر چند را ساکن لازم الوقوع هست لیکن بوصف سکون
لازم الوقوع نیست و حاصل انکه اگرچه تحقیق او لازم هست بخلاف دعت و رمت که در اصل دعوت و رمیت

واو ویا را بالف بدل کردند و الف را حذف کردند و سکون نار ا مانع اعلال ندانستند زیرا نچه تحقیق
نا لازمی نیست دلیل مخالفت دعوت و درست است باسواد و بیاض فصل او جایز است الفصل بعد ا
شدن و جدا کردن من ناصب ب انچنان بهرد و معنی صحیح است و در عور بر وزن علم من العور بفتحتین بمعنی کور
شدن و کور کردن و کذا شتن حق و بیرون رفتن و حور بر وزن سمع من الحور بفتحتین بمعنی سیاهی چشم و در
غایت سیاه بودن و سفیدی چشم در غایت سفید بودن و منه حور الجنة و عین بر وزن علم من العین بفتحتین بمعنی
بمعنی فراخ چشم شدن و احتوروا بالاجتور بالکلیه گریختن اعلال نکردند بدانکه در فعل یفعل
که معنی عیب باشد کاه تعلیل میکنند چون مصدر اعارت عینه ام لم اعاره در کلام ضعف رخ میزاشاره
باین استعمال خواهد آمد ان شاء الله تعالی زیرا نچه محمولست بر اعور الاعوار کور شدن و احور بمعنی
حور و عین بمعنی عین و تجاور بمعنی اجتور لاتحاد المعنی ای معنی کل اثنین من الالفاظ المذکوره
کما عرفت و فی بعض الرسائل الموثوق بها اذا کانت الواو و الیاء عین الفعل الذی الوصف
منه افعل نحو ابیض فهو ابیض و عور فهو اعور او عینا المصدر بهذا الفعل کالبیض و العور او کانت الواو
عینا لافعل الدال علی معنی التفاعل نحو اجتوروا و اشتوروا الا تقلبان الفا و اما الیاء الواقعة عینا لا
فعل الدال علی المفاعل تقلب الفا نحو استافوا مع ان مفاعلت الفوا ای تصادروا یا بسوف
اشتبه و بما سمعت من عدم قیامیته الحمل فی بحث المثال لم یرد ان وجه الحمل هو اتحاد المعنی حاصل
بین استافوا و تافوا مع عدم الحمل فان قلت لم لم یعل تلک الکلمات المحمول علیها قلت لما
تجاوز فلو وقوع الالف قبلها و اما اعور فلانه لو انقلبت عینه الفا فلا جرم کذا یسقط همزة الوصل
ایضا قبلتیس بمضاعف لمفاعلة فان قلت حمل المجرد علی المزید یقتضی تقدم وجود المزید علی وجود المجرد
مع ان الامر بالعکس قلت هذا مما یتنبه الزم من ذلک هو تقدم ملاحظة عدم اعلال المزید لا تقدم وجود
و لا فرق فی ذلک علی ان تقدم المجرد علی المزید اعتباری لا زمانی کیف لا و قد جعلوا المصدر محمولا
فی الاعلال علی الفعل مع القول باشتقاقه منه و در حیوان تفتح با جسم زنده و زندگانی و فارسیان
بسیار این استعمال کنند و مومنان تفتحین انچه غیر حیوان باشد نیز روا دانند که در آدمی بسیار شنوند فی الحال بمرد بسلامت

مانند زیرا انچه مصدر بر وزن فعلان صاحب کنز اللغات و مهذب ان هر دو را در غیر مصادر
ذکر کرده است لیکن در تقریر مدارک گفته است که جیوان مصدر است مگر انکه مشترک باشد و الله اعلم
و در جیدی بسلامت مانند زیرا انچه مصدر بر وزن فعلی است بفتح اول مانند حمار جیدی بالحمار المهملة اذا کان
کثیر الجید عن ظلمة انتهاط کذا فی شرح الشافیه و الجیدی بفتحتین و درازی و خوبی کردن الجملة الجیدة
سهل کردن من باب ضرب تقابل حادثه ای مال عنه و در بعض حواشی این کتاب نوشته دیده ام که جیدی
مرادف جیدیت و بنا کلام مصنف درین است و الا بر تقدیر شرح الشافیه حکم مصدر جیدی جایز
کما لا یخفی و دروی بر وزن علم القوة بمعنی توانا شدن و در آوردن و غالب شدن و بار یافتن
باران و طوی بر وزن علم الطی بمعنی نوردیدن و انباشتن من باب ضرب بسلامت مانند زیرا انچه
لام کلمه را اعلال شده است دروی بیا بدل شده و دوطوی بالف اما المصحح فود لتحقیق تقاص
کردن یعنی کشتن و دراز شدن و خونه بمعنی خائن است من الخون و الخیانة و
عصوفا راستی کردن من باب نصر شاذ است بدانکه اگرچه تا نیست چون زیادتی فعلان و فعلی مجرد
اسم است از مولفه مفصل لیکن چون وضع تابع وضعت اعتداد بوجود او نکرده مانع اعلال
نمیکردانند چون ضاعة و غایة و غارة و قاله و باعه مثل حوکه و خونه شاذ باشد و پیش بعضے
تاثیر مانع اعلال است پس ضاعة و مثال و شاذ باشد چنانچه اعلال طائی بدانکه چون یا شبیه
مشدده بر طائی مسموره الام بر وزن سید که نام پدر قبیله است از یمن داخل کنند یا مدغم فیه که تعلیل
عین کلمه است حذف میکنند و این حذف بر وفق قیاس است چنانچه در حوایین نسبت مذکور
شده است بعده یا مدغم که ساکن است بر الف خفه بر خلاف قیاس لطریق لزوم بدل یا الف کنند پس
طائی میشود و اگر مدغم را حذف کنند و مدغم فیه یا الف بدل کنند حذف بر خلاف قیاس شاذ و قلب
بر وفق قیاس لیکن از کتاب شاذ و ذ قلب اجوف است زیرا که در کلام عرب مثل این قلب بسیار است
مانند دلو بضمتین قیاس است چنانچه انکار شن یافت و بجنین بالنسبة را بر که نام قبیله است داخل
کنند یا مدغم فیه را که مقابل لام کلمه است بخلاف قیاس بدل همزه کنند و یا مدغم را بالف و طا تحوا و

وصورة تاهيه مفعول اليه وواصفع تاءتل است بدانستل مذكر بعض محققين فى شرح قولهم الاعلال
خروج الاسم عن صيغة الاصلية اى خروج مادة الاسم عن صورته الاصلية واو حرف علته ضعيف الخ مفروض
اند كه حرف علته اخف از جميع حروفست وهمزه اثقل جميع حروفست وخفته حرف مقتضى ضعف اوست
پس قول او ضعيف صفة كاشفه حرف علته ست ومى بايد دانست كه حروف علته اگرچه باسوى خود ضعيف
اند اما در ميان خود تفاوت دارند الف اضعف از همه ست وياء اقوى از همه وبر كه همه بر وى قوى ترند
بحركت تقويت حاصل ميشود چنانچه در محل خود مبين شده ست ودر ابعض دال يعنى تقبل وكاشى او خاء
وشين كويند وشد تا قبل اويند اگر اين دليل بجميع مقدمات تمام باشد لازم مى آيد كه در طاكل در اصل
قول بود نيز تقل حركه تا قبل ميكردند قائل فرق ميان اين دو دليل نتواند كرد مگر كه بانهاى نفس اماره خود گرفتار
است ودر سلاسل عوايق دنيوى مقيد ست اگر در تحمل ما امانت الهى كه عبارت از امتثال اوامر ونواهى باشد
تصور كند عجب نيست زيرا كه از ضعفا امتثال اين جماعت نامحرم واقعه شكلى دور نمايد زيرا كه سيكفت بجاره
انسان نه چندكه خود بار قفائى در مقدار آبروى كشاده ست در جائى كه فرموده ست خلق الانسان ضعيفا
آرى اگر از دست ساقى قيض بانى در كاسه اخلاص بجرعه ايمان صادق خود را سرخوش كرداند وبعمه لا تكلف نفسا
الا وسعها بار بكوش هوش خود رساند كه اين بار بردار دنتواند چنانچه بزرگى ميخواند بيت
نكردى نكتى تا كم عشق آرى شرمست كشد بار كران را واو را از جهة التقاء الساكنين بيفكند
چنانچه مقتضاى قياس ست على ما بيانى تقل شد ومبحثى ست حال تا قلنا سوال چرا اكبر جمع يعنى
بزرگ چه دابالفتح چريدن وچرنده بود بايد كه مقام كسر فتح خوانند واين غلط عام ست كه در السنه
تقل كردند اگر قولن بالفتح واو بقولن مضموم الواو واو وند در اصل خود مكذا شتند جواب الجواب بالفتح والجواب
والجبة بالكسر باسخ زيرا كه كلمه تعليل ست وكاه بجا چه كه آرند وزيرا كه گويند بدل باشد كه بزرگ كه اكفار
كنند اگر قولن مفتوح الواو بر اصل خود بماندى منقول كشتى عاو الف كشتى بقاعده قال زيرا كه سكون لام
عارضيست مانع از اعلال نيست وناچار آن الف بسبب التقاء الساكنين بيفتادى وقلن شدى بفتح قاف پس دليل
بودى بر حذف واو واين سخن منظور فيه ست زيرا كه ممكن ست كه قائل را مفهوم شود دليل كند بر حذف

واو چنانچه مختار اهل تحقیق است وکذلک یعین فی الثقلین الخفیف در اصل یعین بفتح بار بود نقل کردند از یعین مفتوح العین به بالفتح ترجمه یا مکسوره عربیت یعین بکسر یا آورده مرکبه یا تقیل دانسته نقل کرده یا قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل بعد ده و ساکن یهم آمدند بار و عین اول ساکه مده بود حذف کردند یعن شد و یجین است حالا بعنا او نقول هنا بیان مذهب اهل التحقیق وانما اخره لشهرة الاول واضیا ر الکثیر النجاة ایاه و تحمل ان یکون او بمعنی بل فاشار بالاضراب عن المذهب الاول الی خفیته الثانی وذکر الشیخ ابن الحاجب رحمه الشافیه والمابیه ته فالصحیح ان الضم البیان بنات الواو او النقل وکذلک یعته انتهی والمراد بنات الواو المنقل الواوی لبیان انه واوی واو قولون و یار یعین بعد از نقل لهث گشتند و برای التقاء ساکنین بیفنا دند فلن و یعن شدند حرفی که ما قبل واو بود در فلن مضموم کردند تا دلالت کند بر واو و ما قبل یا در یعن مکسور کردند در عبارت مصرح تسامح است لکن مقصود واضح است قانون نبار این قانون بر مذهب اهل تحقیق است و بسیمع مانیه ہر واوی و یائی که در ماضی ثلاثی مجرد الف کرده و بیفتد قیدماضی برای اخراج نخش و قید ثلاثی مجرد مخرج امین است و قید الف شدن برای اخراج لسن است بسمع است نه بر انچه یا او بدل الف نشده است کما مر و قید سقوط الف برای برآمدن قال و باع است و یکشرط دیگر بر اعتماد سیاق و سباق ترک کرده است یعنی ان واو یا مقابله عین کلمه باشد تا دعت درست برآید حرکت ما قبل او را موافق او کردانند یعنی اگر واو مضموم میکنند و اگر یا است مکسور اما در خشن یعنی یا جوف واوی از علم یعلم که در اصل خوفن بوده واو الف نکردند بلکه حرکتش ما قبل داده حذف کردند و تحمل که کویم واو را الف کرده لذ هند بعده خارا کسره دادند از جهة دلالت کردن بر کسره عین کلمه بر خلاف قیاس و در اجوف یائی از ریا یعلم خوفن یعن اگر عین کلمه بدل یا الف کرده حذف نموده اند و ما قبل او را مکسور ساخته اند موافق قیاس است و اگر حرکه یا نقل کرده یا قبل داده اند پس چون خشن مخالف قیاس خواهد بود بدانکه عرض مصنف اگر مخالفه قیاس مذکور است فساد سن بسطاهر است زیرا انچه مخالفه قیاس عبارت از ان است که شرط قیاس مذکور موجود و حکم مانیه نشود و در خشن شرائط قیاس مذکور موجود نیست زیرا انچه واو شین بدل الف نشده چنانچه مصنف

عرب است بر انچه در کلام عجم ساکن نیز واقع میشود چون گوشت و کاردو تخالف عادت عرب
با عجم در بسیاری از امور واقع است از انجمله انکه ابتدا بساکن در کلام عرب متعذر است و در کلام عجم واقع
است چنانچه در فوائح آورده است که خواز بیان ابتدا بالساکن میکنند اما در تعذر ابتدا بحرکه
مده عرب و عجم شریک اند کذا فی شرح المواقف بدانکه التقاء ساکنین علی غیر حده بهفت صورت متصور
میشود یکی انکه شرائط ثلثه که در التقاء ساکنین علی حده مذکور شد مفقود باشد چون قل الحق که نه اول مده
است و نه ثانی مدغم و نه وحده کلمه دویم انکه در شرط اول در و معدوم باشند چون مدّ که نه اول مده است
و نه ثانی مدغم اگرچه کلمه واحده است و زنهار فرق مدغم و مدغم فیه را فراموش نکنی سیوم انکه یک شرط اول
در و نباشد چون یخصمون که بغیر از ثقل حرکه او غام کنند و خا را ساکن خوانند چنانچه مصنف رح در آخر
کتاب خواهد آورد انشاء الله تعالی چهارم انکه در شرط آخر مفقود باشد چون اضربوا القوم که نه ثانی مدغم
است و نه کلمه واحده است اگرچه اول مده است پنجم انکه شرط ثالث مفقود باشد چون امرین که اول
مده است و ثانی مدغم لیکن کلمه واحده نیست ششم انکه قید ثانی موجود نباشد چون قلن و لعن که ثانی مدغم
نیست هفتم انکه شرط اول و ثالث معدوم نبود چون یدعون که نه اول مده است و نه کلمه واحده است اگر
چه ثانی مدغم است می باید دانست که در التقاء ساکنین علی غیر حده اگر ساکن اول مده است نخستین را
حذف باید کرد اتفاقا و اگر مده نیست یکی از ساکنین را و بای صورت مستثناة حرکه باید داد بر
سبیل اتفاق مگر انکه دو حرف علة ساکن بهم آیند و اول بقاعده عین کلمه و ثانی زائده باشد
که درین صورت اختلافست سیبویه بر حذف ثانی را حذف باید کرد زیرا که زائده است و بطرف
و آخر که محل تغیر است نزدیکتر است خلیل بر حذف اول میکند چنانچه مقتضی قیاس التقاء ساکنین
است و بنا علی هذا محذوف در مثل مقیل مقول و اقامه و استقامه عین کلمه است نزد خلیل
و نزد سیبویه علیهما الرحمة محذوف واو مقول و الف افعال و استفعال است بدانکه در شرح
مالکی التقاء ساکنین را اگر نخستین از ایشان یاء تصغیر باشد و ثانی مدغم چون خویصة داخل
التقاء ساکنین علی حده کرده است و نخستین بقبول اقرب است و انکه این ستم را داخل غیر حده

کرده اند تغلیظ و تخفیف ایشان نباید کرد زیرا نکه در التقاء ساکنین علی غیر حده حذف یا تحریک
علی سبیل الاطراد واجب نیست بلکه جایز است که هر دو را بحال خود گذارند چون ضارباً ن و الحسن غلامک و یعم
و قاف و غیر ذلک و چون زید در حالت وقف پس یکون که مثل خویصة نیز از باب این صورت مستثنا
و الله اعلم چون این همه بر صفحه خاطر منقش گشت به تحقیق عبارت متن باید برگشت زیرا نچه هر جا که
در یک یا دو کلمه دو حرف ساکن بهم آیند بر غیر حد خود مبنی و تا یم او عقریب تحریر یافته است بدانکه
التقاء ساکنین در کلام عرب مطلقا قبیح است چه علی حده و چه غیر او لیکن قبح علی حده از حد در گذشته است
و بمرتبه فرط رسیده زیرا نچه حرف مده منحف بعض قبح است و دو سوم قبح دیگر از حد گذشته تا بمیدان
افراط رسیده است ازین سبب یک یا حذف احد الساکنین دفع این قبح مینمایند و در صورت مشابه این
کلام وجه تسمیه علی حده و علی غیر حده نیز معلوم میگردد فاعلم و ساکن اول از ایشان مده بود و ثانی
غیر مدغم باشد یا مدغم لیکن بشرط انکه در دو کلمه باشند چون آخرین و الا علی غیر حده نخواهد بود و تخمین
ساقط گشت بشرط انکه حالت وقف نباشد زیرا نچه در وقف التقاء ساکنین مطلقا مغتفر است چه علی
حده و چه غیر او و کلمه از التباس ایمن باشد چون آخرین که اگر الف احذف کنند التباس بمفرد
لازم آید و چون همزه تعریف که بود همزه استفهام داخل میشود آن همزه وصل است ابدال یا حذف کنند و الف
را حذف نکنند چون الحسن غلامک تا التباس نباید حالة استفهام را الجاله احتمال دهد و حذف موضوع
نباشد چون آخرین که اگر الف را حذف کنند اجتماع نونات لازم می آید و انچه مقصود از زیادت
الف است از دست میرود و سوال مثل خواهد اصلش خیشیانیون مرکب با قبیل با قبیل کرده با سبب
التقاء ساکنین انداخته اند یا نکه آن یا بده بنود و جواب تحمیل که حذف یا بعد از قلب او یا شذوذ تخمین
تصرف باید کرد و در امثال این مثال ناقض هیچ قاعده لازم نیاید لیکن شارع فصحا و مراعی الانواع
بخلاف این تصریح کرده اند و ازین اندیشه غافل باشد و الله اعلم چنانچه علی و این مثال هم بر مذهب
جمهور هم بر مذهب نحاریر محققان صحیح است کما لا یخفی و تقبل صیغه معلوم یا مجهول است از قول یا اجاد
بمعنی گستخین بیع و لم یقبل معلوم یا مجهول و قبل و بیع که امر اند بعین بوعین و لم بیع بر عیاس گذشته محمل است

ودوعت ورمت وبعضے گفته اند بعضے اخش و اتناعش اگر دو حرف علته ساکن بهم آیند بنجا لین یا غیر
متجانسین علی نحو اذکرنا ای یکون الاول منه اعلم ان صیغا کان فی الاصل صیوغا فلو نقلت حرکة الیاء
الی ما قبلها ثم کسر ما قبلها لمناسبتها ثم حذف احد الساکنین کما سیذکر المصرح ونقل عن الاخفش رح ایضا کان
صیغا واخلافی هذه الضابطة فان کان کسر ما قبل الیاء بعد حذف احدهما کما اختاره بعض المحققین لم
یدخل فی هذه الضابطة الا ان یحمل قوله علی نحو ما ذکر علی کون اجتماع الساکنین علی غیر حده من غیر
التقیید یکون الاول منه اول اصلی لشرط انکه مقابل عین کلمه باشد یرا بنجه در مثل یعوون و اعوان و یرمین
محذوف بمان واو و یا ای اولی ست الفا فاعلی تا قالوا و دیم زائده اصلی را حذف باید کرد زیرا بنجه این
جمع التقاء ساکنین بحکم تتبع در دو جا یافته اند یکی در صیغه اسم مفعول دویم در مصدر افعال و استفعال
و درین هر دو جای حرف علته ثانی زائده علامت ست و اول برای دلالت بمجهولیه و در ثانی
و ثالث برای مثلیه یا بالعلامه من جهتها ان لا تحذف و بنده المقدمة الکثریه فان الرفع الذی علامة
الفاعلیة فی جاءنی زید تحذف عند الوقف و غیر ذلک و بعضے یعنی خلیل رح و سیبویه رح گفته دویم سا
حذف باید کرد دلان الثانی زائد و الحرف الزائد حق من الحرف الاصلی الحذف و تنا بهذا تحکم
عنوان الموضوع و هو بمعنی لیق و اولی فی اذا عرفت ذلک فعلی هذا ای علی المذهب الثانی المحذوف
من بین الواوین اللتین کانا فی نحو مقول هی الواو الثانیة التی هی واو مفعول فان قلت لم یعامل
لتسمیته اسم المفعول مفعولا قلت المراد بمفعول ههنا هذا الوزن الخاص و المحذوف فی نحو مقول انما هو علی الاحتمال
الاول الواو التی هی عین الکلمة فوزن مقول علی مذهب سیبویه مفعل و علی مذهب الاخفش مفول
بدالکه حرکة عارضه حکم سکون ست از بنجا تا قول مصرح لما تقدم کلامی ست یعنی بما قبل و ما بعد مربوط
نیست کما لا یخفی و مقصود ازین کلام دفع شبهه ایست که در اوائل خلجان میکند تقریر شبهه آنست
کما از بیان این سوال و جواب ظاهر شد که حذف واو و یا و الف و دخل مع و صحت برای التقاء ساکنین
ست و در نقل الحق ربیع الثوب مدعی آنکه ساکن ثانی متحرک شده ست باعث حذف ساکن اول
برخاسته پس احرف علته ساقط را اعادة نمیکند بنابر تحریر او کرده اند و تقریر دفع آنست که گفته ساکن

ثانی در بین امثله عارضیت و وجود او کلا وجودست پس گویا ساکن ثانی سکون او بحال خود
باقیست و ازینجاست که میگویند دعا در اصل دعو بوده او الف شده التقاء ساکنین مثل الف
حقیقة ساکن و لکن حکما ساکن و اما قیاس کردن متعرض این امثله مذکوره را بر قولا و لم تقولا
قیاس مع الفارق است و وجه فرق آنست که در امثله مذکوره حرکت عارضیست در
قولا و لم تقولا علی ما سیاتی در بین مقام چند دقیقه دانستنی است یکی انکه حرکت عارضی در
حکم سکونست پس باشد که سکون عارضی نیز در حکم حرکت باشد چنانچه در مثل رضی و طوی
گاه باشد برای تخفیف عین را ساکن کنند و یا رضی را بحال گذارند و رد با صل نکنند
هر چند که ما قبل که علة الاعلال و بیاست برخاسته است و در طوی واو را کرده لقاعده
سیدا و غام نکردند و در مثل اختیرن و لم یخیر سکون ما مانع اعلال ندانسته اند زیرا نچه عارضیست
و سیجیء فی کلام المصنف رح اما در لم یعلین و لم یقل اعلال نکردند زیرا نچه سکون لام عارضیست و لا
عبرة به انتهی و دیم انکه حرکت عارضی همیشه در حکم سکون نیست چنانچه در مثل اجار و اردف
چون نقل حرکت همزه ما قبل کنند همزه میندازند الجار و ارف گویند و گاه جر و رف خوانند
و اما انکه در مثل اصل بنخوانند برای کثرة استعمال است که مقتضی تخفیف است و در مثل اختصموا
هم اختصموا و هم اختصموا جایز است علی ما فی شرح مراح الارواح و بهمین در مثل الاحمر چون
نقل حرکت همزه ثانیه بلام کنند الحمر الحمر گویند و بهمین در الاستغفار استغفار و استغفار خوانند
علی ما فی شرح جاربردی و امثال این بسیار است سیوم انکه در مثل اختر الفرس حرکت ما قبل
زیرا نچه را مستحق سکون است از جهة وقف امری و ازین جهة الف مخدوفه را باز نیاورده اند
و آن سکون نیز عارضیست زیرا نچه لسبب بنا امر حاصل شده است و ازین جهة این
سکون را مانع اعلال ندانسته اند و لا فساد فی ذلک الاختلاف جهتی العروض و الاصالة
چهارم انکه بودن حرکت عارضی در حکم سکون نه بالنسبت چیزیست که عروض این حرکت
لسبب امریست زیرا نچه لنسبت با و حکم حرکت دارد الا تحریک عیث بیهود مثل رد مثل قل الحق حرکة

حرکة لام قل لنسبة بلام تعریف حکم حرکة دارد و اگر لنسبة باو در حکم سکون می بود تحریک لام
رافع التقاء ساکنین نمی شد اری لنسبة بواو محذوفه حکم سکون دارد زیرا آنچه لنسبت بلام
تعریف که حرکة اعتبار کرده ایم برای ضرورة است و هیچ ضرورتی نیست در انکه لنسبت
بواو نیز حکم حرکة دهیم و قد تقرر عندهم ان الضرورات تتقدر بقدرها سوال در مثل مد القوم
حرکة دال بسبة بما قبل حرکة اعتبار میکنید یا ما بعد لنسبة بهر چه او را حرکة اعتبار خواهید کرد
باید لنسبت بدیگری در حکم سکون باشد پس لازم می آید اجتماع ساکنین جواب این حرکة را
لنسبة بما قبل و ما بعد حکم حرکة میدهیم زیرا آنچه مقتضای التقائی او با یکی از ما قبل و ما بعد تحریک
است چنانچه خواهد آمد انشاء الله تعالی بخلاف قل الحق که در و حرکة لنسبة بما قبل و ما بعد اعتبار
نمیتوان کرد زیرا آنچه مقتضای التقاء او با ما قبل تحریک نیست بلکه حذف ما قبل است و مجال
کلام و اسم لا یلیق بالکتاب و حرکة عارضی آن بود که حرف متحرک مستحق سکون بوده باشد
و این استحقاق سکون از دخول جوازم یا نیابت را مر با اتصال ضمیر مرفوع متحرک یا
بوضع کلمه یا غیر این باشد بنا بر ضرورة متحرک کرده باشد یعنی حرکة عارضی حرکة
این متحرک مذکور است و مراد از ضرورة نه آنست که بوجوب تحریک رسانده باشد و الا مثل
قد افلح بر می آید زیرا آنچه هیچ ضرورتی بلجئه بوجوب تحریک دال نیست و حرکتش را عارضی گفته اند
و لهذا المذکور من کون الحرکة لعارضیة فی حکم السکون تقول بلا اعادة الواو المحذوفة
قل الحق و هو الامر الثابت فی نفس الامر روی امیة بن خلف و عی النبی صلی الله تعالی
علیه و علی آله و اصحابه اجمعین الی طرد الصحابة لفقراء من مجالسه علیه الصلوة و السلام لمجیء صنادید
قریش فانهم کانوا یستکبرون انفسهم و یستکبرهون مجالسة الفقراء و یستنکفون من مصاحبتهم
فنهی الله تعالی نبیه صلعم من اطاعة الکفار فی هذا الامر فقال و لا تطع من اغفلنا قلبه عن ذکرنا
فاتبع هواه و کان امره فرطا ای تقدما علی الحق و نبذ او راء ظهره و امره علیه السلام بان یقول الحق
لیس بالقیقنیه الهوی بل لما یکون من عنده تعالی فقال الله تعالی و قل الحق من ربکم فمن شاء فلیؤمن و من شاء فلیکفر

قالت لا ارثی لها من کلالة ✱ و لا من حفی حتی تلاقی محمدا ✱ ✱ ✱
حیث لم یقل تلاقیه بالفتح و لسقط الجازم و الناصب النونات سوی نون جمع المونث هذا الاطائل تحت اذا الفعل هذا فقول لم یغیر تحذف الواو و لم تحذف الالف و لم یرض تحذف الواو و لم یرض تحذف الیاء و لم یرض تحذف النون و لم یرض بفتح الیاء و لم یرض بفتح الواو و لم یرض بثبات الالف و لم یرض بثبات النون و لم یرض بثبات اللام الفعل و الواو اکان او یاء

یعنی لااوبالی بکفر من کفر وایمان من امن بالحق مرفوع بازمبتدا وخبر وقوله من ربکم ویحتمل
ان یکون خبر مبتدا محذوف ای هذا الذی اوحی الی هو الحق ومن ربکم حال من الضمیر المستتر فی
الخبر او خبر بعد خبر وتقول بلا اعادة الیاء المحذوفة بهم الثوب بفتح الثاء المثلثة وسکون الواو جامه
وجمعه ثیاب وثواب والثوب جا مصدرا ایضا من باب نصر ومعناه باز آمدن وگرد آمدن آب ومردم
ورجاز کذا فی شرح النصاب وعیا وبدا علی اللغة المشهورة والافیقال فی بعض اللغات وعایا
بالالف علی ما فی المنهل شرح الوافی بخلاف لم یقولا فانه اعیدت فیه الواو المحذوفة فی المفرد لان اللام فیه
لیست مستحقة للسکون حتی یکون الحرکة عارضیة وذلک لان الجزم واقع علی النون وهو اللام فان
النون عوض من الضم الذی کان فی المفرد اعرابا علی ما مر حوافا ذا اسقط الجازم فی المفرد الضم اسقط
فی المثنی ما هو نائب عن الضم اعنی النون فلیس اللام مستحقا للسکون فی المثنی کما لا یخفی وکذلک قولا فی عدم
حرکة اللام عارضیة وذلک لان البناء یتبع اعراب المستقبل یعنی ان الامر ان لم یکن مجزوما کالمبنی الاصل لکنه
یتبع اعراب المستقبل المجزوم من حذف حرکة او اللام والنون فی ارجائی الامر جاء علی المجزوم وفی الکافیة حکم آخر الامر
حکم المجزوم والنهی بفتحتین مروی کردن من باب علم یعلم امر قولن اعاده واو محذوفه کرده ایذا انکه حرکت
لام عارضیست زیرا انچه مستحق سکونست از جهة انکه مجزوم است بر قولا دانسته شد که حینئذ لام عین
کلمه نیست فتذکر لما تقدم من الوجه الحمل وهو وجوب الفتح قبل یاء الضمائر وفی بعض النسخ کما تقدم ای حمل
قولن علی قولا حملا لحمل تقدم ذکره وهو حمل اثنین علی اثنین ووجه المشابهة بین الحملین اتحاد وجه
الحمل او لحمل یا تقدم ذکره علی حذف المضاف والمراد بما تقدم اثنین فعلی الوجه الاول یکون یا عبارة
عن وجه الحمل وعلی الثانی عن الحمل وعلی الثالث عن المحمول فتامل ودر دعوالله آورده اند
که کفار علیهم اللعنة چون برگشتیها سوار میشدند وامواج دریا را وخلاصی را بر ایشان از هر طرف
می یافتند دست دعا بسوی جناب رحمن علی الاطلاق برده آشته بتضرع تمام نجاة خود را درخواست
می نمودند ومسرنباز را بر خاک مذلت میسوزند وحضرت رب العزة از انجا که سحاب الطاف او متواتر
شامل حال شکستگانست نظر بتقصیرات این مردمان ناکرده ملاحان بادرا امر میکرد تا یک ساعة

ان تیره در دنانر الساحل نجاة میرانند دوان ماننشان بی‌شرم در همان ساعة بدود کفر خود را
سیاه روسیکردند خدا تعالی در قرآن مجید ازین معنی خبر میدهد فاذا رکبوا فی الفلک دعوا اللہ مخلصین
له الدین یعنی لایدعون معه غیره فلما نجاهم الی البر اذا هم یشرکون چه خوش گفت آنکه گفت بیت
دوستان را کجا کنی محروم ۔ تو که با دشمنان نظر داری ۔ وقل الحق ساکن اول را حذف
کردند چنانچه در قل و بع کرده بودند آخر کلمه را که واو دعوا و لام قل باشد و لام الحق اگرچه در
آخر کلمه است لیکن از سبب تاء اتصال بدو خول حکم وسط گرفته است حرکت داده نذیر را نچه حرف
اول مده بود و سیاتی حکمه ای حکم هذا النوع من الابقاء فی حرف المضاعف انشاء اللہ تعالی و سین هاک
ما یتعلق به ان ساعدنا التوفیق الالهی قیل و اصل قول بود حرکت واو نقل داده نذ بعد از سلب حرکة
قاف و بعضی علماء بخلاف این گفته اند چنانچه خواهد آمد انشاء اللہ تعالی و او ساکن ماقبل او مکسور آن
واو را بمقتضای قاعده میزان بیاء بدل کردند قیل شد قانون هر واوی و یائی که منقلب از همزه
نباشد زیرا نچه در منقلبه نقل حرکة همزه نکنند چنانچه در مستهزون مستهزیون میخوانند که مضموم ماقبل آن
ضمه و مکسره حاصل از نقل حرکة همزه نباشد چنانچه در یخبء هموزه نگارش یافته است و فعل متصرف
یعنی فعلی که تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث او جایز باشد و این تغییر و تنقیم صحیح است زیرا نچه مقصود این جا
اخراج فعل تعجب است و او ازین تقسیم خارج است چنانچه در علم نحو مبین شده است یا فعلی که از وجهار دهٔ صیغه
ماضی و جهار ده مضارع و شش صیغه امر و شش صیغه نهی آمده باشد فعلی هذا لیس و نعم و بئس و عسی از افعال متصرفه نباشند
و قد صرح بذالک و ما یتعلق به اعلم ان الاصل فی هذا الاعلان ان یلحق الفعل بشرط ثنتان تکامن غیر مزة و لا یلحق
الاسم الا اذا کان محمولا علی الفعل و هو علی نوعین الاول الاسماء المضمنة بالفعل کالمصدر و ظرف و اسم
الفاعل و المفعول و الثانی ما یوازن الفعل مع مبانیة فالموازنة هو المساواة فی عدد الحروف
و الحرکات و السکنات لا فی زیادة الحروف و اصالتها کمضرب فانه یوازن یضرب و ضارب
فانه موازن لیضرب ایضا و المبانیة هو ان یخالف الفعل بزیادة او بنیة مخصوصتین بالاسم
کمفعل و تفعل یکتسب ما ذلک لو نسبت من البیع مثل مضرب بحذف فاء البیع و تبیع بالاعلال لو افقتها

الفعل حركة وسكونا مع المخالفة في مبيع بزيادة الميم وفي تبيع بزنة تفعل بكسر التاء وانما يجيب
بالكسر فلغة بعض العرب ويمنعت من المبيع مثل تضرب فلت بتبيع بالتصحيح لكلا يلتبس بالتفعل وانما نحو بعيد
علما فمنقول الى المعلمية بعد ان اعل اذا كان فعلا اذ اعرفت هذا فاعلم ان المصنف ان اراد بالتعلق ما يتم
النوع عن فيها فصحت وان اراد به التعلق الاتصال كما هو المتبادر فيخرج منه القسم الثاني ويمكن ان يقال
انه مبني على مذهب المبرد فانه لا يجوز هذا الاعلال الا في الاسماء المتصلة واما حمل التعلق على ما يشتمل النوع
الثاني فقط فقصور وضمير متوسطا بو يعني متقابله عين كلمه بود يا در حكم توسط يعني در آخر كلمه باشد يعني
لاحق شده باشد با وچيزي كه كالحق باشد از ما قبل خود ضمائر كه با خر ماضي ومضارع در آيند وعلامات
تثنيه وجمع كه در آخر اسم لاحق شوند بتوسط بيان چيزي شدن وميانجي كردن وبيانجا مراد معنى اول
وان واو يا در اصل يعني در ماضي معلوم ان اعلال بسلامت نمانده وما قبل او مفتوح نباشد اعم از انكه
ساكن باشد يا مكسور يا مضموم احتراز است از مثل شاك ومال كه در اصل شوك ومال بوده است
بكسر عين حركة ان واو يا را بما قبل وهند واگر متحرك باشد سلب حركة كنند زيرا كه اجتماع حركتين
محال است خواه متخالف باشند وخواه متوافق واگر ساكن باشد احتياج سلب حركة نيست چنانچه قيل
وبيع در اصل قول وبعع بود كسره واو ويا را دانستند نزديك شيخ ابن حاجب انداختند قال لان النقل
انما يكون الى الساكن دون المتحرك پس قول وبيع شد بعد ضميا را از جهة مناسبة يا بكسره كردند بيع شد
ودر قول نيز ضمه فا كلمه را بكسر بدل كردند از جهة حمل كردن بر بيع لانهما ما ضيان مجهولان من المتصل العين المجرد
پس واو ساكن وما قبل او مكسور ان واو را بيا بدل كردند قيل شد ونزد يك جزوي هم كسره واو ويا را
نقل كرده بما قبل دادند وان واو را بيا بدل كردند قيل وبيع شد في شرح الكافية وذلك لان الكسرة اخف من
حركة ما قبلها وتصدير بالتحقيق انما كمن فيجوز على هذا نقل الحركة الى المتحرك بعد حذف حركة نعم اذا كان حركة المنقول اخف
من حركة المنقول اليه صريحا كلام مصنف بر مذهب جزولي است ونزد ديگران بقول اقرب است لان اعلال الكلمة بالنظر
الى نفسها اولى من حملها في الحقة على غيرها وبقول في تعريف المتصل تعريفين المتصل تعريفين بود بروزن تفعيل حركة واو
يا قبل او در واو را اند اختند مشتق است از غزو ومعنى قصد كردن وباشمشير جنگ نمودن سوال

چون

سوال چون دو ساکن علی غیر حده جمع شوند و اول البنیان مده بود یکی را حرکت میدهند و در
تغزین واو را بانکه مده بنیت حذف کردند جواب تحمل کرد حذف او بعد از قلب یا کرده باشند
کما اشیر الیه سابقا سوال چون دو حرف ساکن بهم آیند اول اصلی دوم زاید بعضی تخییر بر احذف
کنند و بعضی ثانی را و در ینجا بالاتفاق اصلی را حذف کردند جواب اگرچه اصلی در کلام مصنف مطلق
واقع شده است و لیکن تخصص باید کرد او را بانکه مقابله عین کلمه باشد بقرینه ذکر او در مبحث
اجوف هرچند این قرینه بر محل اعتماد نیست و ترمون اصلش ترمیون بود حرکت یا قبل دادند
و او را حذف کردند حنفی نماند که این نقل برمذهب شیخ ابن حاجب صحیح باشد زیرا که او سکون ما قبل
شرط کرده است و نه برمذهب جمهور زیرا که او اگرچه سکون ما قبل شرط نکرده است لیکن شرط کرده است
که حرکه منقول الحف از حرکه منقول الیه باشد چنانچه از شرح کافیه نقل کرده شد و اینجا حرکه منقول الیه
اخف است و ظن این فقیر آنست که مذهب جمهور بضبط اقرب است او به مصلحه نزدیک تر و امثال
این اعتبارات چون مصلحتی باز دیده باشند مخالفه شیخین مذکورین بلکه مشایخ جمهور ما کما لا
یخفی علی المصنف بانکه کلام مجمهور با کلام اکثر رسایل موافق است و بالجمله تحقیق این کلام مقتضی
اطنابست که این شرح کنجایش آن ندارد و مفعول و مفعیل صیغه ظرف از فعلوله بمعنی نیم روز خفتن
و نیم روز شراب خوردن و جاشگاه خواب کردن و تحمل که صیغه اسم مفعول باشد
چنانچه کوئی و هذا ملکان مقیل فیه و در کتابی دیده ام که مصدر میمی است چون مرجع بکسر العین
و احتمال دارد که بضم میم صیغه اسم فاعل باشد از اقاله بمعنی گسیختن به بیع و از کناه و در گذشتن و در دو
جمع دار است بمعنی سرائی و قبیله مونث سماعیست و جایز است که واو و یا نهمزه بدل کنند کما هو القیاس
فی مثله علی ما فی الشرح و اعین جمع عین است بمعنی چشم و چشمه و زانو و آفتاب و زر و جوهر یکه تراز و و نفس
هر چیزی و دیدبان و جاسوس و شخصی معین از میان گروه و زیبا و اعلال کردند زیرا که فعل است و متعلق بدو
تعلق نوع اول چنانچه ظاهر است و نه تعلق نوع ثانی زیرا که فعالله ندارد و با فعل لوجه ما و در زیرو رمی که
با کلمه باشد با قبل ندادند بلکه واو حذف و در ثانی بحال گذاشتند زیرا که یاد ربرد و نقطه متوسط

الیاء و الالف منقلبة
عنها و هنا لیست متحرکة
فلا تنقلب الفا و صحی
ترضیان ترضون ترضین
ترضیان ترضون ترضین
ترضی او کذا قیاس کل
ما کان قبل الام مفتوحا
نحو یخطی و الاصل یتخطو
مصدره التخطی اصله التخطوا
من الخطو و هو المرة لتحرکها
یاء و انفتاح ما قبلها
المفرقة الضمة کسرة ترضیان الواو
اصله القضاو و مصدره القضاو
اصله القضاو و الیاء من العصوة
فاعل الاعلال المذکور و تقلبی
اصله یتقلبو امصدره
النقلبی اصله القلبو کذا ترجم
و لا یخفی علیک ان قضاریف
الافعال و اخواتها لان خطب
یرمی فلانا و کرها فوقانی
الاعلال ه

وبه حکم توسط واو بلک در طرفست سوال در رمی لسیبویه تحقیق نون تنوین یا حکم وسط گرفته
است بجواب وجود تنوین کلاوجودیست زیرانچه در وقف دخول لام واضافه وحالة وقف
ساقط میگردد و در جمهور صیغه ماضی مجهول یا امریست ماخوذ از جمهورة سخن بلند گفتن و یحیی صیغه
مضارع معلوم است از احیا یعنی زنده کردن و در فراخی نعمت شدن و در رمان شدن
و یستحیی الاستحیاء شرم داشتن و زنده گذاشتن و یحیی حرکة واو یا ماقبل بنداد مذ زیرانچه در اصل
بسلامت مانده است و در رقوی حرکة واو یا ماقبل بنداد مذ زیرانچه یا ماقبل او مفتوح است الا انکه در یاء
احتراز از التقاء عین مجهول احتراز است از مثل رضوا معلوم اگرچه حرف علة مکسور احتراز است از مثل
رمواکه در اصل رمیوا بود و ماقبل او مضموم بود برای اخراج مثل اقتم و استقیم است که در اصل
اقوم بود و استقوم بود نقل حرکة لازم نیست هرچند فصیح و مشهور و کثیر الاستعمال است
حذف حرکة از حرف علة و ابقای ماقبل او بر حال خود پس اگر حرف علة یا باشد بدل بواو گردد
چون بوء و اشمام در لغة بعضے بویا نیدن و سر برد اشتن و راستی کردن و عدل نمودن و به
معنی گفتن سخن و در اصطلاح تفاسیر مختلف و ارد چنانچه خواهد آمد نیز روا ست و در غیر ماضی مجهول
مذکور نقل حرکة لازم است الا در مثل تدعین که اشمام نیز در و جائز و داشته اند چنانچه در صراح آورده
است تقول فی قیل قیل و قول علم آن فی تحویل و بیع ثلث لغات الاولی قیل بیع و هی افصحها و
اشهرها و الثانیة قیل و بیع بالاشمام و هذه اللغة فصیحة قلیلة و الاشمام ان تنحو بکسرة فاء الفعل نحو الضمة
فتمیل الیاء للسکانة بعدها نحو الواو قلیلا اذ هی تائیة تحرکة ماقبلها و هذا هو مراد القراء و النحاة
بالاشمام فی هذا الموضع و قال بعضهم الاشمام هنا کالاشمام حالة الوقف و هو ان یکسر الفاء کسرا خالصا
لکن تضم الشفتین و تدع بینهما بعض الانفراج لیخرج منه النفس فمرآتها المخاطب مضمومتین فیعلم انک
اردت بهما حرکة الضم فهو شبیه بما در اک العین و ان الاذن لا تبصر بصوت لیسمع و انما
هو تحریک عضو فلا یدرکه الاعمی و لا البصیر فی الظلمات بخلاف الاشمام بالمعنی الاول فانه یدرک
الاعمی البصیر و هذا المعنی خلاف المشهور عند الفریقین و قال بعضهم ان تائی بضعة خالصة بعدها

فی الخطاب کلفظا بجمیع / ای جمع الموئنث الواحدة / و یرضی ای فی کل ما کان / و الخطاب فی باب یرمی / فانه یقال فی الواحدة / قیل لام مکسورا و مفتوحا / و الجمع ترین و ترین / تتباعین فی الاخرو کذا / ترضین یترضین و یترضین / و تتقیلین و یتقایلین / و التقدیر مختلف فوزن / الواحدة من ترضی لتقیین / بکسر العین و من یرضی لتقیین / بالفتح و اللام محذوفة منهما / تقدم و وزن الجمع من یرضی / یتقیلن بالکسرة و من یرضی / لتقلن بالفتح بانبات اللام / لانها ثبتت فی فعل جاء الالفات / و علی هذا القیاس

ضمتین و تضمین / و تضمین الی الاخر و تضمین / و تضمین الی الاخر و تضمین / و تضمین الی الاخر

یا رساکنة وهذا ایضا غیر مشهور عندهم والغرض من الاتمام الایذان بان اصل الضم فی اوایل هذه الکلمات واللغة الثالثة قول وبوء وانها لغة رویته لاعتدادها وکذا بحری تلک اللغات الثلث فی اختیر وانقید الیاء واذا اسقط العین بالنقل الضمیر الموقوع المتحرک فقی الاکثر صحیح الخیر فی ایاء الاتمام والضمة الخفیفة ولم یجز فی الواوی الاتمام او الکسرة الصرفة خوف الالتباس یا معلوم وفی شرح الرضی ان قام قرینة جاز لک اخلاص الضم فی الواوی واخلاص الکسر فی الیائی نحو عدت یا مریض ویعبد یا عبید وان لم تقم قرینة فالاولی انه لایذلک فی الواویی من اخلاص الکسر او الاتمام وفی الیائی من اخلاص الضم او الاتمام وظاهر کلام المیرانی انه لایجب الفرق بل یفیقر الالتباس تقلبه وفوق مثله وهو الظاهر من کلام الشیخ ابن الحاجب فی الشافیة وعلیه صنیع کلام المصنف وغیره اولازم است چنانچه اشارة کردیم سوال در بعضی رسایل آورده است وبنویسیم یصح الیائی فیقول مبیوع وربما صحح بعض العرب شیأ من ذوات الواو جواب کلام مصنف بر لغته اهل حجاز است وتصحیح پیش ایشان شاذ است یقال در اصل یقول بود حرکة واو نقل کرده بما قبل دادند واورا الف کردند یعنی بجار واو الف در آوردند یقال شد قانون سر واو یا مفتوح احتراز است از واو ویا ساکن زیرا نچه نقل حرکة در وی متصور نیست واز واو ویا مضموم ومکسور که حکم او در قاعده قبل معلوم شد که در غیر فعل تعجب وان دو صیغه اند که موضوع اند برای انشاء التعجب یکی افعل که در ما افعله است دوم افعل که در افعل به است ومقصود از ذکر این قید اخراج صیغه اولی است والا صیغه ثانیه بقید مفتوح برآمده است وتعلیل در روزان نکنند که با فعل اسمی در عدم تصرف شریک است واز راه معنی با افعل تفضیلی مشابهة دارد بجای عین کلمه افتد واز نجا است که در دعوة وغزوة بدل بالف کردند وصاحب جامع الدلائل بعد از ذکر این قید قیدی دیگر نیز ذکر کرده است یعنی ان کلمه رباعی وملحق برباعی نباشد نامثل وسوس که رباعیست واگوید که ملحق باقشعریست انتقاض لازم نیاید ومخفی نماند که شرط تقابل عین کلمه از این قید مغنی است زیرا نچه واو اگوید زائده برای الحاق است وواو وسوس مقابله لام

كلمه است از بن جهة مصمم شمرده كه در اين فيه كرده است في النهاج الكوهدي قوله فرع اذا اردت العدد اليها تعارفة وبين ساكنين لزوما يحتمل ان يكون مفعولا مطلقا بحذف المضاف اى سكون لزوم او بحذف الموصوف اى سكونا لازما فعلى الاول يكون اللزوم بمعناه وعلى الثانى بمعنى اسم الفاعل ويحتمل ان يكون مفعولا مطلقا لفعل محذوف وهو صفة الموصوف محذوف اى سكونا يلزم لزوما ولك ان تتكلف وتقول ان اللزوم بمعنى اللازم حال من الساكنين والتنوين عوض من المضاف اليه اى حال كونهما لازمى السكون والافراد نظرا الى لفظ المصدر كما تقول الزيدان والزيدون عدل على ما فى شرح الكافية تحقيقا او تقديرا بانقياده باشد يعنى سواء كان مجموع الساكنين مختتما بان يكون الفتوح او مقدرا بان يكون احدهما ملفوظا والآخر غير ملفوظ فيكون المجموع من حيث المجموع مقدرا او ان انعدام الجزء يستلزم انعدام الكل من حيث الكل بل انعدام الجزء عين انعدام الكل على ما حققه السيد السند فى الحواشى الشريفية القديمة من بحث الذاتى والعرضى فعليك بمطالعتها ذاك وان توهم ان المراد تقدير كلوا حد من الساكنين فانه توهم غير مطابق لما فى نفس الامر وان اوهمه ظاهر عبارة المتن فلا تكونن من اهل الظواهر ويحتمل ان يراد بتقديره تحققه او تقديره بتقدير اى توسطا محققا موجودا او مقدرا معتبرا من حيث التقدير والاصل والام كلمه را اعلال نشده باشد سوال وتمثيل استحيى بلغة بنى تميم استحى نيز جايز است به بدل كردن ياء عين كلمه را بالف بعد از ان بسبب التقاء ساكنين يكى را حذف كردند جواب در شرح شافيه گفته كه در توجيه لغة بنى تميم عليه علماء الرحمة را خلاف است مذهب خليل نضر آنست كه اصل استحى استحاى بود بروزن استحاب ماخوذ است از حاى بروزن جاب پس اصل استحى استحيى بود كه ماخوذ است حيى حركت ياء استحاى را حذف كردند اذ لم يوجد لام الماضى بالمتحرك كما مثلنا قبلها پس التقاء ساكنين شد يكى از ايشان را حذف كردند و ياء ساكنه را بالف بدل كردند چنانچه در ياجل وطاى و مذهب علماء ديگر رحمهم الله آنست كه اصل استحى استحيى بود ياء اولى را بعد از نقل حركتش ما قبل حذف كردند چنانچه آمد و انطفن و بنابر مرد و مذهب هيچ اشكال وارد نميشود كما لا يخفى و توجيه لغة تميميه بوجهى كه سائل در سوال ذكر كرده است شايد مختار مصنف نباشد ولى بايد دانست كه مذهب خليل

سليم

سخت سست است بلکه نادرست زیرا نچه مشتمل بر تکرار کلمات مکروهه است و نیز لازم می آید که تنبیه استحیا
خوانیم چون استیاعاد در مصدر استحیابه چون استحابه و لیس کذلک و او و یا در اصل لسلامت
نمانده باشد یعنی در ماضی مجرد معلوم از آن باب مخفی نماند که این قید مغنی از ذکر قید اول است زیرا نچه
بقید اول برمی آید از مثل استهوی و لطیوی باین قید نیز خارج میشود و هر چند عکس منیست لیکن
سیدسند و علامه تفتازانی قدس سرهما این قسم غفار را در لسبا جاز تصانیف خود تجویز فرموده اند
آری اگر قید اول مغنی از قید ثانی باشد مستحسن منیست بلکه در جائی که مقصود توضیح و تنویر باشد این نیز
مجوز است و کلمه اسم از قبیل اضافه عام است بخاص و این را اضافه بیانیه خوانند و علامه تفتازانی
در بعضی تصانیف خویش استقباح این اضافه کرده است و تمثیل او باضافه انسان بزید نموده است
و لهذا بالعلیته مجموع شهر رمضان حکم کرده است و در بعضی دیگر تجویز نموده مثال او علم الفقه
و شجر الاراک آورده است و در حواشی بیضاوی برای توفیق بین الکلامین گفته است اگر
فردیه مضاف الیه مضاف را مشهور و معلوم هر کس باشد اضافه قبیح است والا جائز است
بلا قبح بر وزن افعل نباشد اعم از آنکه افعل تفضیلی باشد یا افعل صفتی یا افعل اسمی سوال اگر لفظ
اسم را ذکر نکردی و گفتی که کلمه بر وزن افعل نباشد فعل تعجب بهمین قید برآمدی و احتیاج بنفی فعل تعجب
جداگانه نیفتادی جواب اگر چنین فرمودی صیغه متکلم واحد از باب خاف نخاف برآمدی می باید دانست
که هر اسمی که موافق باشد بفعل در عدد حرکات و سکنات و مخالف نباشد باو در زیادتی یا بنیه که مختص
باسم باشد چون او و ه ا عین و عین کلمه او را بدل یا الف نکنند بلکه مطلقا اعلال نکنند تا اگر مثال
تضرب و تمنع اسمی از بیع بنا کنند تبیع و تبیع خوانند و اعلال نکنند و اگر در زیادتی یا بنیه مخالف باشد
عین کلمه او را اعلال کنند چو مبیع صیغه ظرف که در اول او زیادتی مختصه باسم است و تبیع بکسر تین
و سکون ثالث که اسمی از بیع بر وزن تجلی بنا کرده شود زیرا که هیئت تفعل در فعل نیامده است
چون این سه سخن خاطر عاطر آمد ظاهر شد که اگر مصرح چنین گفتی و کلمه اسم بر وزن فعل نباشد
و مراد از وزن وزن صرفی داشتی نیکو و نافع تر بودی چنانچه برارباب دانش پوشیده نخواهد بود

و ماقبل ان واو و یا ساکن مظهر قابل حرکة بود مراد از مظهر درین مقام خلاف مدغم است یعنی
کسره که مدغم مادام که مدغم قابل حرکة نیست پس احتیاج بذکر قید مظهر نباشد زیرا انچه
مراد از قبول حرکة قبول بالذات است علی ما هو المتبادر و عدم قبول مدغم حرکة را از عارض
وصف او عام است کیف لا و حال انکه هیچ ساکن مادام که ساکن است قابل حرکة نیست
و در بعضی رسائل بجای این دو قید قید صحیح ذکر کرده است و همانا که این یک کار
آن دو سه کند کما لا یخفی حرکة او و یا ماقبل ساکن او و یا را الف گردانند چنانچه یقال
و یاع و یدانکه در مثل یقال که اصلش یقول بود بدو طریق تعلیل کنند یکی آنکه فاف ساکن
چون ماقبلش معلوم مفتوح بود در حکم مفتوح اعتبار کرده واو را بالی نقل حرکة بدل الف کنند
چنانچه در قال بعد از آن برای مناسبة الف فاف آنکه حکما مفتوح او در حقیقة مفتوح گردانند
و بالجمله فتح حکمی موجب انقلاب واو و یا الف است و وجود الف موجب مقتضی فتح حقیقی است
دویم آنکه مصدر را اختیار کرده است که نقل حرکة واو بقاف کنند و او را الف گردانند و بالی هذا
اشار من قال اصل اقام اقوم لکنه لما کان فی الشرع قام اجری مجراه فجعل ماقبل الواو فی
حکم المفتوح او نقلت حرکتها الی ماقبلها و حملت فی حکم المتحرک فقلبت الفا سوال
در شستوده و مریم اعلال نکردند جواب شاذ است گذا قالوا و اعان و استعان و اعان و
مستعان الا عانة یاری کردن و الا ستعانة یاری خواستن و موئی زنار بستن
زنار مالک شدن و در ماقوله حمل ترکیب او در علم نحو خواهد آمد و حاصل معنی او آنست
که چه خوش گویا بست آمرد اعلال نکردند زیرا انچه فعل تعجب است التعجب بکسر التاء
و خلوة و خلیة الخلوة خالی شدن با کسے و انوس الشئ شنیع ابو القاسم الخفاجی قدس
الله سره العزیز فرموده است ظاهر آنست که لفظ خلوة بفتح جائز باشد چون سلوة و آنکه
در السنة عوام بکسر مشهور است اشتباه است خلیة الرجل مالکسر یکدوشقه تردد بالفتح
نام جانوریست که زنوامی بین اعلال نکردند زیرا انچه ان واو و یا بجا عین کلمه بقیاده اند

ملک بمقام لاکلمه اند و در اذال جمع حال یعنی گشت هر چیزی بمعنی میانه اثبت اسب زمانی
که تو دران باشی و کل سیاه و پشته جامه و واسطه میان موجود و معدوم چنانچه مقرر شده است
کرده اند و مابین بکینه الفاعل و المفعول نیز می آید و اقوال جمع قول است سوال مفعل مفتوح
الفا ساکن العین بر وزن افعل جمع نمیکند جواب بر تقدیر تسلیم این منع مخصص است بغیر
اجوف زیرا که در اجوف این قسم جمع بسیار است کثوب و اثواب و دود و ادواد و عین و اعیان
و قوال مصدر است بمعنی گفتن و مقوال المقول و المقوال بسیار سخن گوی و زبان آور
اعلال نکردند زیرا که بین الساکنین از و ما تحقیقا افتاده است و در مقول اگرچه واو
بین الساکنین تحقیقا نیفتاده است اعلال نکردند زیرا که بین الساکنین تقدیرا افتاده است
زیرا که مقول در اصل مقوال بوده است الف را برای تخفیف حذف کردند بدانکه مقول
اگر صیغه سابقه است تحمل که در اصل مقوال بود چون مفصال پس مانع اعلال او وقوع
بین الساکنین تقدیر است و تحمل که بر اصل خود باشد و عدم اعلال او برای عمل بر مقوال
است لاتحاد معنی و ذکر صیغه آله است پس اصل او مقوال باشد زیرا که اصل در صیغها آله
مفعل است برای کثرت استعمال او و مفعل و مفعله فرع آمدند شیخ رضی رح فرموده است
کان ان المقول انه فرعه بل المقول هما اصلان و مفعل محمول علی مفعل فی ترک الاعلال لکونه
بمعناه و هذا اولی بدانکه مفصالان ما علیهم الرحمة چون کوشش زد ایشان شده که مفعل
در اصل مفعال بوده است هر گاه که خواهند که مفعل را جمع اقصی کنند بر وزن مفاعیل
آرند و همانا که این توهمیست ناشی از قلة تتبع و تدرب در کلام عرب کیف لا و حال انکه جمع کرده
می شود مرفق و مخلب و منبره و مصحف را بر مرافق و مخالب و منابر و مصاحف و امثال این بسیار
است و ایضا شیخ رضی رح منکر اصالة مفعال شده است و اگر جمع مفعل مفاعیل بودی
این انکار را گنجایش نبودی و الله اعلم بالصواب اما در یقلین و لم یقلین در اصل یقولن و لم
یقول بود اعلال کردند هر چند واو بین الساکنین تحقیقا افتاده است زیرا که سکون لام

نسخه بسیار صحیح و مقابله شده

عار ضیست که بسبب دخول کلمه دیگر عارض شده است در اول بر آن دخول ضمیر مرفوع بارز
که فاعل فعل است و در ثانی مدخول لم که یکی از جوازم جزمه کوفیست و اگر گوئیم که یقتلن و لم یقتل
در اصل یقتال بود چون نون ضمیر و لم جازمه در آمد لام ساکن گشت و الف با التقاء ساکنین بیفتاد
احتیاج باین عذر نمی ماند زیرا که علی هذا انقلاب واو بالف پیش از سکون لام باشد کما لا یخفی
و لا عبرة به و کلمة لا لنفی الجنس و تسمی لا التبرئیة بقید استغراق النفی لجمیع افراد النکرة و امثال
هذا المبالغة شائعة فی عبارات المتقدمین رح ترد بحا للمدعی کیف و لو لم یکن للسکون عبرة بالوجه
من الوجوه لما جاز حذف الالف من هاتین الکلمتین فانه لیس الا بملاحظة سکون اللام و ذلک
ظاهر ثم قوله به لیس متعلقا بالعبرة و الا لکان مشبها بالمضاف فینبغی نصب به مع انه مبنی علی الفتح لان
خبر متعلق بالفعل العام کما یتعلق به علیکم فی قوله تعالی لا تثریب علیکم ای لا یفتح علیکم بفعلکم و ذلک
لان حرف الجر الذی هو صلة المصدر جاز ان یجعل جزءا عن ذلک المصدر تمثیلا کان او منقیاسا و لا
یضر تقدیر ما یتعلق به الجار و المجرور النفسة ضمیر المصدر و من هذا القبیل قولهم علیه التوکلان الیه التفویض
و مروری یک و لا بد منه و الا حرف الجر الذی هو صلة لاسم الفاعل فلا یجوز ان یجعل جزءا عن
اسم الفاعل فلا تقول یک بار علی ان یکون یک جزءا عن بار تا تم العبرة بالک اعتبار کردن و پندار کردن
و پندار بالفتح اشک اما در اغاثة و استغاثة که در اصل اغواث و استغواث بود الاغاثة فریاد
رسیدن و الاستغاثة فریاد خواستن اعلال کردند و اورا بالف بدل کردند بعده التقاء
ساکنین شد یکی را حذف کردند تا العوض در آورند برای موافقة مصدر مفعل را که اصل در اعلال
است کما مر اگرچه مانع از اعلال که وقوع بین ساکنین تخفیفا زوما باشد قائم بود یعنی غیر مرتفع بود
و در اسود و ابیض هر دو صفة مشبهة اند و پیش کوفیان جائز است که افعل تفضیل باشد بسلامت
مانده زیرا که اسم بروزن افعل است و در امی و استی یعنی اینها مذکور شده است و استهوی
الاستهواء انگشته گردانیدن و از راه بردن و افکندن بسلامت مانده است زیرا که در اصل
بسلامت مانده بود و الف الام کلمه را اعلال افتاده است و ایضا بین الساکنین واقع شده است و در اجلب

معنیش مذکور شده و او ثانیه مدغم فیها لسلامت ماند زیرا آنچه ماقبل او که واوی باشد ساکن
مدغم هست منظر نیست و الیضاد در اصل اوا علال نیفتاده هست و الیضاد او مقابله عین کلمه
زائده هست پس اگر بجار احلوز قول گفتی بهتر بودی لیکن مضائقه در مثال سهل است
و در قاول و تقاول اعلال نکردند زیرا آنچه ماقبل او متحرکه نیست از برای آنکه الف دام
کونه الفا احتمال حرکته نمیتواند کرد و المقاولة والتقاول باکسے قولی کردن گفت و شنید کردن
و در استعور الاستعوار طلب یک چشمی کردن لسلامت ماند زیرا آنچه در اصل یعنی عور لسلامت ماند
هست برای وجهی که گذشت ولذلک تقول اعار علی تقول من یقول عار دا عور علی قول من یقول عور
اعلم ان العور للعیبین اذا اشتق منه الفعل فمنهم من یقول عار یعار بالاعلال مستدلا بما وقع فی بعض
الاشعار وهو انه لا مانع من الاعلال ومنهم من یقول عور یعور حملا علی اعور کما مر بل قیل اصل اعور
یحذف الزوائد کذا فی الصحاح والفالی ومن اعل قال فی الافعال والاستفعال واسم الفاعل
اعار واستعار وعائر بالهمزة ومن صحح قال اعور واستعور وما در والاحوار کور کردن دو چشم
کردن قائل در اصل قاول بود واو را بهمزه بدل کردند قائل شد متعارف در زمان
ما آنست که همزه قائل را بصورت یا نوشته در زیر ان نقطها می نویسند لیکن بعضی علماء فرموده
اند که یاء قائل را بی نقط باید نوشت تا آنکه سرایت میکنند که روزی ابو علی فارسی برای زیارت
یکی از علماء رفته بود پیش او جزوی دید که در و قائل را بایاء نوشته بود پرسید که خط کیست
ان عالم گفت این خط امینست ابو علی غضبناک شد در و بهمراه خود کرد و گفت تا حق برای
مزیارت این مرد تصدیع کشیدیم هر قدر کام که برای زیارتش زدیم برباد رفت و رود همان
ساعة از خانه او بر آمد لیکن مخفی نماند که انچه متعارف هست بر آن دفع التباس بماضی احوط است
قانون هر واوی یا یای که بعد از الف اسم فاعل افتد درین مقام چند چیز باید دانست یکی آنکه
هر حرفی که مقدم باشد در تلفظ بر حروف دیگر آن حرف مقدم را ماقبل و حرف متاخر را مابعد خوانند
اعم از انکه میان ایشان حرف متحلل باشد یا نه پس در مثل ضرب ضاد و را ماقبل باشد و را مابعد ضاد است لیکن مراد

از بعد معه کلام مصرح حرفیست که متاخر باشد از الف اسم فاعل بی تخلل فاصله میان ایشان اگر اراده تا
مطلق باشد این قانون منتقض میشود بمثل احیا و اعمی الله کما لا یخفی دوم انکه در اکثر کتب این فن تخصیص
این قانون بالف کرده اند حتی که در شرح شافیه گفته است شرط ان یکون الساکن الذی قبل
حرف العلة الفا فقط نصته لیکن در بحث تصغیر از شروح شافیه و لباب مذکور شده است که مثل فاعل
را در وقت تصغیر رد باصل میکنند زیرا انچه تکسیری که در او اعلال بقلب شده باشد اگر اعلال او
لازم باشد در تصغیر باصل خود مرد و نشود و اعلال لازم آنرا گویند که باعث ان اعلال در مصغر و مکبر
موجود باشد چنانچه او دکه اصلش وود چون تصغیر شش کنند اوید گویند و قائل نیز از همین قبیل شمرده اند
زیرا انچه علة قلب او بودن او وسط اسم فاعل از فعلی که عین او را اعلال شده است و این علة در مصغر
دیگر موجود است پس تخصیص قانون بوقوع حرف علة بعد از الف اسم فاعل غیر مجدی باشد اللهم گر انکه
گفته شود که ابدال حرف علة بعد یا التصغیر در صورت مذکوره برای حمل التصغیر است بر الف جمع تکسیر یا ملاحظه
مناسبت کسر سوم انکه اگر ترک لفظ اسم کردی بهتر بودی تا شامل شدی مصدر را که بمعنی فاعل شد چون
تمت قاما جواب چنانچه مصدر بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول می باشد محتمل که در امثال این مثال اسم فاعل بمعنی
مصدر بود پس برای اخراج این مثال احتیاج بترک لفظ اسم نیست و این توجیه اکثر تجاطر فاطر خلجان میکند لیکن
از ترس مخالفت عبارات علما بر منصه تحریر جلوه گر نمیشد و در منولا چون در شرح مراح الارواح بتصریح
باین معنی یافتم و لهذا بر تحریر او شتافتم چهارم انکه گاه باشد که صیغه فاعل برای نسبت باشد چون بناء
و ادو اخل اسم فاعل حیث بعدم صدق التعریف علیه و اورا در این اعلال مشارک اسم فاعل شمرده اند
اللهم مگر انکه اسم فاعل را هم کردانیم از حقیقتی و مجازی و فاعل نسبتی را در اسم فاعل حکمی داخل سازیم فی شرح
الشافیة لعل عین الفاعل الکائن للنسبة کما لف لکونه کاسم الفاعل من بناء تضعیف و اصل بسلامت مانده
باشد یعنی در ماضی معلوم آن باب او دیار اعلال افتاده باشد تحقیقا چنانچه در اشباه آنیه یا تقدیرا چنانچه
در فاعل بسبب علی ما مر آن واو و یا را بهمزه بدل کنند بدانکه اولا ان واو و یا را بالف بدل میکنند علی ما
انکه الف اکالمیت انگاشته نخست الف یائی واو تصور نمایند یا بالف را نازل منزله فتحه میسازند بعده

الف ثانی را بدل بهمزه مکسور میکنند و آنچه در بعضی رسائل واقع شده است که الف ثانی را حرکت کسره
دادند محمول بر همین است و الا الف با دوام کونه الفا قابل حرکه نیست و بالجمله ظاهر است که در عبارات
مصرح تسامح و اخذ بالحاصل است فی شرح الشافیه قول النحاة فی هذا الباب تقلب الواو او الیاء
همزة لیس بمحمول علی الحقیقة چنانچه قائل و دای و بائع بائی و تحمل که اول تیر بائی باشد از بعلبکی
و در مقاول و مبایع بضم میم و اما بفتح میم در قاعده آینده حکمش مذکور خواهد شد اعلال مذکور
نزد آنچه در اصل بسلامت مانده است یعنی قاول و بائع پوشیده نماند که اخراج این دو لفظ بقید علم
مسلم مشعر است بانکه در قید اول یعنی از الف اسم فاعل افتد داخلست و این محل نظر است زیرا که
الف این دو لفظ الف اسم فاعل نیست بلکه علامة اسم فاعل در اینجا میم مضموم که ما قبل آخر است
در قائل و بائع الف علامة اسم فاعل است مگر آنکه اضافة الف باسم فاعل برای ادنی ملابسة باشد
یعنی نفی که در اسم فاعل باشد اعم از آنکه علامة او باشد یا نباشد یا المقاولة گفت باشند کردن
باهم المبایعة خریدو فروخت کردن و بیعت کردن و البائع مشابه کذلک المذکور من کون
اعتلال اسم الفاعل مشروطا باعتلال فعله تقول فی اسم الفاعل من العور عاور یا صحیح و غایر یا معتل
بنا علی اختلاف القولین فی فعله کما سبقت الاشارة الیه قد کرر فی بعض النسخ فکذلک بالفاء
وهی نتیجة فیدل علی ترتیب الحکم و الکلام للتعلیل فیفید ترتب العلوم فلا یخفی احد بهما عن
الاخری کما فی قول الشیخ رح فکذلک صرف اربع علی بانی خواهد آمد الفوائد الیضائیة و کذلک
هروا و دیا بائی بدانکه چون الف شبیه بصحاح در حرف علة مکتفف شوند و حرف علة که بعد
از الف بود غریب بطرف باشد یعنی بعد از دو حرف علة ساکنة زائده نبود چون طوا
حرف علة ثانیه را بالف بدل کنند و الف را بهمزه بدل سازند اعم از آنکه این دو حرف
علة که بالف جمع مکتفف شده اند هر دو واو باشند چون اوائل که در اصل اواول
بود علی وجه یاء هر دو یا باشند چنانچه خیر و خیائر و بیت و بیائع یا اول یاء باشد و ثانی واو
بوائع که جمع بویعة باشد یا عکس این چون سیائد و عیائل که جمع سیدة و عیل است که در اصل سیود

وعیول بوده است واین قول سیبویه خلیل رح وافقش رح واین اعلال را خاص بالکتاف
واوین میداند بفرط ثقلها پس مثل ضیاد ان که جمع ضیون است نزدیک افقش رح بر وفق قیاس
بود ونزدیک خلیل رح شاذ باشد چنانچه مفروش نیز شاذ است علی ما سیجیء فائده بدانکه مثل جاری را
که اسم فاعل جمعی است چون جمع تکسیر مذهب سیبویه رح جوایا خوانند چون طوایا واو بر مذهب افقش
جواز گویند بر وزن وایع اما در اسم فاعل طوی یطوی بالاتفاق طوایا گویند وسیجیء تحقیقه انشاء
الله تعالی باز ایم بتقیید متن که بعد از الف مفاعیل اقتد بفتح میم ومراد بعد الف مفاعیل حرفیست که
متاخر از الف مفاعل باشد بی تخلل فاصله فلا تغفل پوشیده نماند که شمول این قید مر مثال واول
وبوالع را بیکی از سه توجیه است اول حذف مضاف یعنی بعد از الف شبه مفاعل دوم حذف
معطوف یعنی بعد از الف مفاعل وانچه موازن اوست سیوم انکه مراد از وزن مفاعل وزن
عروضی باشد نه صرفی یعنی وزنی که دو حرف اول او مفتوح باشد وسیوم جار الف وبعد از الف
دو حرف که نخستین بکسور بود بلک اولی است که مراد از فاعل صیغه منتهی الجموع باید داشت
تا شامل مفاعیل باشد وبرای اخراج طوا ولیس بقید عدم وقوع ساکن بعد الف احتیاج
افتد والا این قید مستدرک واقع می شود لکن انکه غرض مصنف رح تصریح ما علم ضمنا باشد وقبله
یعنی پیش از الف مفاعل نیز حرف علته بود یعنی حرف ثانی از مفاعل واو باشد یا یاء بعد
یعنی بعد از هر یکی از واو و یا که بعد از الف مفاعل افتاده است حرف ساکن لیسکون
وصفی نباشد نه لفظا چون طوا ولیس ونه تقدیرا چون کمل العین بالعوار زیرا انچه
اصلش عوار بود که جمع عوارست بمعنی خاشاکی که بچشم افتاده باشد برای خفت یاء ساکن
کردند واگر سکون عارضی باشد چون جانتنی الجوائی یا همان حرف ساکن عارضی بود چون عیائل
در جمیع عیل که اصلش عیائل بود یا را بعد از همزه برای اشباع فرو دند مانع اعلال نیست و
قید لزوم وقوع سکون بر اعتماد بنا در ظاهر اصریح ترک کرده باشد آن واو ویا را که بعد از
الف مفاعل افتاده بهمزه بدل کنند بعضی این عبارت را بر ظاهر حمل کرده اند ومحققان بر انند که این تغییر بسبب

مسامحه است که در قانون فاضل گذشت چنانچه در اثنای تقریر اشاره کرده ایم
فتنبه چنانچه اوائل که در اصل اوائل بود جمع اول و اول صیغه اسم تفضیل است
که در اصل اودل بود کذا قال النصریین و صاحب الباب نیز اختیار همین مذهب
کرده است و بعضی گویند اصلش اودل بود ما خوذ از آل یؤل است لان کلشی یرجع
الی اصله و فرا میگوید اصلش اوال ما خوذ از دال بمعنی سخاوت کوفیان گفته اند
که در اصل وول بود بروزن فوعل واو اولی را بهمزه بدل کردند و بالجمله در اول پنج قول است
در اول و پنجم بجای همزه است و قلب مکانی را ابدال نگویند و در دوم و سیوم قلب همزه بواو است برخلاف
قیاس و در چهارم قلب و قف قیاس است بنا بر خلاف تقریر است علما که در اول بحث مکاسب
در آمد و بوائع که جمع بائعة بالوئعة است و در معالیش که جمع معیشة است بروزن مفعلة بمعنی زندگانی
و زیستن من حد ضرب یضرب یا یعاش به نیز می آید چنانچه و انما اسعی لادنی معیشة
علی مافی شرح الکافیه و کاه باشد که در معالیش یا را بهمزه بدل کنند لیکن ضعیف
است و معاون جمع معونة بمعنی یاری دادن کذا فی الصحاح بسلامت ماند زیرا نچه
پیش از الف مفاعل درین هر دو فقط حرف علة نیست کما مری بدانکه تقدم حرف
علة بر الف شبیه مفاعل شرط در اعلال حرف علة اصلی است یا انچه در حکم اوست
اما در حرف علة زائده که در حکم حرف اصلی نباشد تقدم شرط نکرده اند یعنی واو و یای
که بعد از الف مفاعل اند اگر اصلی باشد او را بهمزه و قفی بدل کنند که ما قبل الف مفاعل نیز حرف
علة باشد چون امثله مذکوره و اگر ما قبل الف حرف علة نباشد بدل بهمزه نکنند چون اسماء دو
مقاول و اگر واو و یای که بعد از الف مفاعل است زائده بود او را بدل بهمزه کنند مطلقا خواه
ما قبل الف حرف علة باشد خواه نه چون طوائل و صحائف که جمع طویلة و صحیفة است و ذلک
للفرق بین الاصلیة و الزائدة و کون الزائدة بالتغییر اولی و اما انکه در مصائب با وجود تقدم
شرط تقدم الزام قلب او بهمزه کرده اند بر خلاف قیاس است و بر شنیده نماند که تخصیص این قانون بواو

برای کثرة استعمال باشد والا این حکم در الفنیز جاری نیست چون غلام زید رسائل که جمع قلاده
در رساله هست وان ارتبت فعلیک بمطالعة بحث الجمع من الشافیة فلذلک ای لکون اعلال
الحروف الاصلیة شرطا تقدم حرف العلة دون الحرف الزائد تقول فی جمع اسود اسا
الحیة السودا اساود بالتصحیح لفقدان الشرط وکذا تقول فی جمع جدول بمعنی النهر الصغیر جداول
فان واوه وان کانت زائدة لکنها لمحة بالاصالة لکبرها فاجریت مجریها فظهران المراد بالاصلی
فی کلام المصرح علیه اعم من الحقیقی والحکمی والا لزم النقض فتنبه وتقول صحائف بالهمزة وکذا عجائز
جمع صحیفة وعجوزة فان الواو والیاء فیهما زائدتان المصحیفة قطعة کاغذ که مکتوب باشد وبوست
مردم ودرو زمین ودار الجمع صحف وصحائف والعجوز بالضم کنده سپر شدن من حد نصر وبالفتح کنده
سپر این سکیت گفته عامه بتا میخوانند یعنی عجوزة ودر حدیث بعیر از ناقه واقع شده است ان البعیر
لا یحلها بعجوز یعنی شتر ماده آورده است که عجوزة بتا غلط است ودر کنز اللغات گفته عجوز بغیر تا زمان
وشراب وکاه ودیگ که در موضع دیگ باشد ودر تمام جای است ودر طلبه جمع طالب
بروزن فاعل مشتق از طلب بضم لام یعنی خواستن وشدن من حد نصر وضرب وعلم وعلیت معروف
فارسی وعربی وی یکیست ودر شامل آورده است که طلبه بضمتین اهل بلاد بفتحتین مرد
جمیل مستعمل می شود ودر کلام اهل یمن بمعنی نفره آید ونیز نام شهریست در کابل ونیز نام
مردی است از صحابه رضی الله تعالی عنهم ونیز نام شهری که در مدینه بود ودر اهل مدینه گفته
چشم دارید برون آمدن وحال یعنی زنا انگه وجود نامیمون من در میان شما هست ریون
لباسا این جامه از بوت حیات من پاک بشوید ونقش هستی هر از تخته تکرین بتراشید
از خروج دجال ایمن شوید بدانید که شب که متل تا پاک تولد من بیانا ایجاد اخر شده بود
بدید اسمان بوت وشمس سموات عاقبة خاتم الانبیا از ملک جلالت بعطاء الله تعالی میه وسلم ستای
جهان فانی را قطع نموده بخدا عزوجل پیوست رباعی مرثیه در ماتم او در لبسی شیون
کرد ۵ ناله بیخون دیده ناوامن کرد ۵ کل جیب قبای ارغوانی بدرید ۵ قمری سرو

در گریبان کرده و روزی که دهن تا شش بین از پستهٔ لبشان نادر جدا کرده اند بر سریر خلافت
امیر المومنین ابی بکر صدیق رضی الله عنه آتش فراق در سینهٔ ساکنان این قطعه غوار انداخت
وجهانی بر ایشان تیره ساخت و روزی که ایشان باغت رسیدم مفارقت عشیر از میدان
عدالت و امارت امیر المومنین عمر رضی الله تعالی عنه دیده جهانیان را بخون غرقه گردانید
و در یمی درد و الم را از سر ایشان در گذرانید و چون ایزد متعال که لطف عام شامل حال
هر یکیش و نا کس ست من و از کون بخت نا فرزندی داد و وفات حیدر کرار امیر المومنین علی
رضی الله تعالی عنه من محبت مومنانرا بر باد داد و از جهته این نا فرجامی طاوس مجیم
این نحشت بخت بد نهاد دد و طاوس فردوس القاب حضرت جبرئیل علیه السلام ست بدانکه کاه
کاه واو تحتین از طاوس منقلب بمیزه کرد و لقاعده خود چنانچه گذشت بسلامت ماند یا انکه
شرط تقدم حرف علته حاصل ست زیرا نچه بعد از و حرف ساکن ست لازم الوقوع بخلاف
عیائیل و ربع عیل بخرانچه یا حاصل از اشباع شده ست لازمی نیست کما مر الیاء
منه ای من الاجوف باع یبیع من حد ضرب یضرب بعا خریدن و فروختن کذا الشیء
نهبا تبع یبیع بیاع بیعا مع الامر منه والنهی لا تبع الظرف منه مبیع اسم مفعول در اصل مبیوع
بود حرکه پاکه منقله پا بایشان داد و بدان از برای انکه یا حرف علة ضعیف ست و ضمه حرکة قوی
کما تقدم می تانون تقل اعلم ان الاسکان حرف العلة علی ستة اوجه الاول الاسکان المحض و هو ان
یسقط الحرکة من غیر تغییر نحو یخاف یعود یرمی و مریت یا لقاضیی و الثانی الاسکان
مع النقل ای نقل الحرکة الی ما قبلها نحو یقول و یبیع و الثالث الاسکان مع القلب نحو
جائنی الداعی فان اصله الداعو ثم الداعی و الرابع الاسکان المقرون مع نقل
و القلب مثل بیاع و یقال ان السادس الاسکان مع النقل و قلب و السلب کقیل و اما الاسکان
مع السلب فقط او مع السلب و القلب ففی بعض الرسائل انه غیر موجود لان لازم النقل الساکنین علی
غیر حده و لا یخفی ما فیه لانه یجوز ان لیکن حرف العلة من غیر ان تقلب حرکته الی ما قبله و یحرک

بحركة احرمي كبيع عند من قال اصله بيع فحذفت حركة الباء ثم سلبت ضمة الباء
واعطيت لها الكسرة لمناسبة الياء فلا تنقل ثم ان ما نحن فيه من القسم الثاني وهو الامكان
مع النقل فقط ولا يخفى ما فيه ايضا فان ما نحن فيه قد تنقل حركة العلة الى ما قبله بعد ان سلب
منه السكون والا لزم اجتماع الحركة والسكون في حرف واحد ويمكن ان يقال ان السكون
ليس امرا وجوديا حتى يسلب بل هو عبارة عن عدم الحركة على ما في الحواشي الشريفة
بخلاف الحركة فانه امر وجودي فلا بد في نقل الحركة اي حرف ان يسلب
اولا حركة حرف السابقة ان كانت لامتناع اجتماع الحركتين موافقتين او مختلفتين على
حرف واحد ولا يلزم سلب السكون من الحرف الساكن اذا اريد نقل الحركة اليه لانه لو
سلب منه السكون لتحرك بحركة ما اليته لعدم الواسطة بين الحركة والسكون فاذا نقل الحركة اليه
يلزم اجتماع الحركتين فيه فالجملة يلزم التسلسل كما لا يخفى وبعده ما قيل يا بكسرة بدل كردن
ضمة احذف كرده كسرة آوردند لامتناع اجتماع الحركتين مخفى نماند كه ظاهر ازين كلام
آنست كه حذف يكى از واو ويا بعد از انكه ما قبل يا ست وبعضى بعكس اين گفته اند وضمة
ازين كلام در ما سبق تحرير يافته برأى محافظة كردن وانكه بدانستن مرا يد اكه فارق ميان
وجوب واوى وبا نبودن امام محافظة بر مذهب آنانكه واو را حذف ميكنند ظاهر ست واما بر مذهب
آنانكه يا را حذف ميكنند بنا بر آنست كه آن واو مفعول منقلب يا ميشود واگر ما قبل يا بكسره
نبيند واو بحال خود ميماند پس آنچه در طلبه مشهور شده كه اين تعليل بر مذهب
اول ست نه ثاني مشا او آنست كه مراد از يا يا عين كلمه دانسته اند ومحافظة اين يا خبر بر مذهب
اول ست وكذلك اعلم ان الياء الساكنة الغير المدغمة اذا انضم ما قبلها فان كانت
فاء تقلب واوا كيوسر ويوفن وقد مر وان كانت لاما تبدل ضمة ما قبلها كسرة نحو
يجيئ الرامي ويسيئ وان كانت عينا فان كانت الكلمة فعلا اسما فيقلب الياء واوا كطوبى
وكوسى وان كانت فعلى صفة او فعلان جمعا افعل تقلب الضمة

کسرہ بخوخیکی و بیضی و بیضان و ان کانت غیر ذکر فی سیبویہ ح یقلب الضمۃ کسرۃ و لا
یقلب الیاء واوا لان الاول اثقل لتغیروا الاخفش ح بالعکس الامر فلو بنی من البیع
مثل قفل او مثل ترتب بضم الثانی یقال بیع و بیع علی مذہب سیبویہ ح و بوع و تبوع علی
مذہب الاخفش ح و مصنف ح مذہب سیبویہ بح اختیار نمودہ ست و از برای اشارت
بانمنع کلمہ ہر کہ سور ایجاب کلیت ایراد فرمودہ و گفتہ ہر پای کہ ساکن غیر مدغم باشد و
غیر فعلے اسمی بجائی عین کلمہ افتد و ماقبل او ضمہ باشد ضمہ ماقبل را بکسرہ بدل کنند در تکسر ح
مالکی گفتہ ست و کذلک لتفعل لکل ضمۃ قبل یاء او واو بشرط ان یکون فی اخر الاسم
کادل و اطیب فی جمع دلو و طبی و لا کذلک الفعل کیدعو الا اذا سمی مجرد عن الضمیر فیجب
باخذ حکم ادل دلا یحکی بہ لانہ جملۃ انتہی برای محافظہ مربا را چنانچہ بیض بکسر با ہم جمع
ابیض و بہم جمع بہضا ست بمعنے سپیدان بیض نام کتعاج جمع و بیض بالفتح خود و تجمع ع
و لاسی کہ بر دست پیدا شود و قسمۃ ضیزی القسمۃ الجائفۃ بخشش فی الصراح قاسما و
المال و تقاسما و اقتسماہ بخشش کردند و الاسم القسمۃ و الضیز نقصان کردن و جور کردن و باز
داشتن از حق و ستم کردن منحد ضرب یضرب و کذلک صاد بالہمزۃ و قرا ابن کثیر بالہمزۃ علی لغۃ فی بیضاء
و قسمۃ ضیزی جارۃ مقرونۃ بالافراط ما تفریط و ذلک لان الکفار کانوا یجعلون الاناث نصیبا لانفسہم
یقولون النبات و یئدون البنات اللہ تعالی حیث یقولون الملائکۃ بنات اللہ فاخبر اللہ تعالی
عن جاہلیتہم فی مواضع من کتابہ یجعلون للہ البنات سبحانہ و لہم ما یشتہون ای الابناء لکم
الذکر و لہ الاناث تلک اذن قسمۃ ضیزی اما در طوبی با صیغہ مصدر ست بر وزن حبلی قال اللہ
تعالی طوبی لہم ای طیبا لہم با مونث اطیب ست و اگرچہ صفۃ ست لکن از سیبویہ ح منقول
ست کہ چون طوبی بغیر الف و لام صفۃ واقع نمیشود جاری کردہ شد و بجری اسماء
کہ ہرگز صفات نباشند نیز انچہ مقتضائی صفۃ انست کہ صفۃ و مختص بحالتی دون حالتی نباشد
بس لہذا جون اسما اورا بدل کردہ اند دلیل در فعلی ہم بتفصیل حالت چنانچہ خواہند آمد

تفصیل بعضی نخواهد بود و جائز نیست که در بعض مسائل صفت جاریه مجری اسما بفعلی فعل تغییر کرده
و نیز در بیان رساله آورده است ان کان بفعلی صفة مختصة وجب قلب ضمته کسرة ولم یسمع من
ذلک الا قسمة ضیزی و شبهه حیث لیس بظاهر شد که در مؤنث ابیع بوعی باید خواند و مصغره بیع
در اقوا طلبه محل اعتماد نیست قاموس و انهر و در کنز اللغات آورده است الطولی خیرو نکی و اصعا
مراد ات دنام در خنیست در بهشت و قیل اسم الجنة بالهندیة صنه یا بک بدل نکرد ند بک یا
بواو بدل کرد ند للفرق بینه و بین فعلی صفة و لم یعکسوا لان الاسم لخفته اولی بقلب الیاء فیه واوا
فی العالی و قد یعطی فعلی و صفا لما یاتی بقیا المضمة و القلب فتعالی صفوری فی غیری ثم ان
قوله صفة حال من قوله فعلی و من جوز کون صفة صفة بفعلی فمنشاه عدم التدرب فی علم النحو
ذلک لان النحاة قد صرحوا فی مسئلتهم من غیران تقع فی کلام العرب الامثلة التی یوزن
بها مجری الاعلام اذا لم یدخل علیها ما تخصص بالنکرات کل و ربت فقالوا افعلان الذی مؤنثه
فعلانة منصرف نو سمی بالمعرفة و یصیر اسمها الحال کقولهم لا ینصرف افعل صفة اذا کان بمعنی
کنایة عن الموزون بلا اعتبار المعنی و لم یکن الموزون مذکورا معه اما اذا کان مذکورا معه کما تقول
وزن اصبع افعل فالاکثر انه لا یجری مجری الاعلام و الزمخشری جعل هذا القسم ایضا
علما و هو الاصوب و الذی هو کنایة عن موزونه مع اعتبار معناه نحکمه عذ سیبویه یرد حکم
الموزون و لیس العلم نحو مررت برجل افعل فی الحق هذا التفصیل کله فیما اذ کان الموزون اسما
و اما اذا کان فعلا نحو افعل لم نحکمه حکم الموزون مع کونه علما هذا خلاصة ما فی شرح الرضی
للکافیة فظهر مما ذکرنا انه لو کان صفة صفة لقوله فعلی لقیل الصفة بالالف و اللام و لم یدفع
ما یتوهم علی توجیه الحالیة من کون فی الحال نکرة مختصة وجه الاندفاع منع النکارة و لو سلمت
بان ذا الحال یجب کونه فاعلا او مفعولا به و فعلی لیس کذلک فلنا کفی للحالیة
الفاعلیة او المفعولیة من حیث المعنی و فعلی فاعل و مفعول للمفارقة معنی کما لا یخفی
پس از انکه حرکتی ایراد و هیچ نقل کرده بما قبل داده مدیا ساکن شد و ساکن بهم ادغام

نزدیک بعض یاران حذف کردند یعنی واو ساکن ماقبل او مکسور الواو را یاء کردند مع شد
وقیل قائله سیبویه مع کما مر دوم ساحذف کردند لان الزائدة احق بالحذف من الاصلی
حذف المفضل علیه العلم به ولاستعمالهم من التعدیر الم بونث اسم التفضیل مع کونه من الزائد هم لاختیار فی جریان هذا الدلیل فی مخوزین من للمخاطبة یدعون ویرمون مع
ان المحذوف انهاک هو الاصلی بلا خلاف من احد فلا بد من التخصیص بعلة لهذا قال
قیل اما مثل مضیوفة الضیافة بهمانی نزدیک کسی آمدن تضییف کذلک ایضا نزدیک
بغروب شدن افتاب مخوطة الخیاطة وزریکری کردن منحذ ضرب مخوطة ومخیطة وخیط
ثیاب بدانکه کاه باشد که اسم مفعول اجوف واوی را بصحیح خوانند وان نیست کردن
دو حرف مدود ومصوون کذا فی الصحاح وقد جاء منها انقصان الضیاع سیبویه مع
تصحیح واو بین ساکنین شده وگفته لانهم انما توا الواوات وای خاتم مصوغ غیر کما یت
کرده است ودر جمیع ابواب اجوف واوی تصحیح را قیاسا جایز دانسته است وگاه باشد
که اسم مفعول واوی بر صورت یائی آرند چون مشیت از شاب یشیب ومنیل از نال ینال
چنانچه عکس نیز کنند چون مهوب از ذهاب یهاب ویبا باشد که اسم مفعول اجوف یائی
را تصحیح خوانند چون مبیوع برخلاف قیاس فی بعض الرسائل هو تتمیم تصحیح الیائی
مقتضی مبیوع ومخیوط ومطیوب وغیر ذلک لیس ظاهر شد که حکم بتبدو وذهبته اهل حجاز است
وقد اشرنا الی ذلک فیما سبق الضیاع والاجوف الواوی من مهموز الفاء آب یاب اوباء
وپای بزدودن واذاخ نالة در رفتار باز کشتن والاوبة والایاب کذلک من
حد نصر وآبت الشمس لغة فی غابت وآبت الی فلان وثبته اذا اتیته لیلا
فهو آب الامر منه ابی النهی عنه لایاب والاجوف یائی من مهموز اللام جاب یجیب لغة جاء
وجاء الیه یاء روی جیبا ومجیبا وجیئة آمدن وجیئة بکسر منه اجاءة آوردن فهو جاء
ومجیء لی وجیباء ومجیبا الامر منه جی والنهی عنه لاتجئ جاء وصل جائی بود وتصحیح ابن مقلم

بتمهید مقدمه احتیاج تمام است بگی انکه هر مایی که پیش از همزه واقع شود و علته موجب لبدال
این همزه نیز موجود باشد در چنین صورت مختار سیبویه رح انست که آن مایرا بهمزه بدل
باید کرد بعده بموجب قانون اجتماع همزتین که در بحث همموز نگارش در آمد عمل باید کرد و مختار خلیل رح انست
که قلب مکانی باید کرد همزه را بجایا باید برد و یا را بجای همزه چنین در سه صورت ماشد یکی در اسم فاعل
از اجوف مهموز اللام چون جاء دوم در جمع اقصای این اسم فاعل چون جوایا که در اصل جواءی
بود سیوم در جمع اقصای فعیلة که لام کلمه او همزه ماشد چون خطایا که در اصل خطائی بود دلیل
از جانب خلیل انست که اگر قلب مکانی نکنیم باختیار مذهب سیبویه رح میکنیم اجتماع همزتین لازم
می آید و ارتکاب اعلالین لازم می آید یکی قلب یا همزه دوم قلب همزه ثانیه یا و در اهل انصاف
پوشیده نماند که اظهر قول سیبویه رح است و هر دو دلیل که از طرف خلیل رح اورده اند غیر
جید اند اما دلیل اول برای انکه فرار از مکروه بجای باید کرد که راه خلاص از و مسدود نباشد
اما اگر چیزی موجود بگردد می شود که سبب زوال او حاصل باشد از ارتکاب چنین چیزی محذور نیست
چنانچه معلوم که در اصل مقول بود ضمه را بما قبل دادند بانکه موجب التقاء الساکنین
میشود زیرا انچه مزیل این محذور که حذف احد الساکنین باشد ممکن است پس اجتناب از تحصیل
حرکته نکردند و امثال این بسیار است و کذلک در ما نحن فیه قلب همزه ثانیه یا را لقاعدة
الثمة مزیل اجتماع همزتین است و لغم ما قبل بیت زلف را بوسه زدم لعل لبت
کردم باد پاری از مازندران چو فسون دانستم اما دلیل ثانی برای انکه بر مذهب سیبویه
رح اگرچه ارتکاب اعلالین میشود لیکن هر دو بر وفق قیاسیند بخلاف قلب که
خلاف قیاس است و ارتکاب دو چیز که بر طبق قیاس باشد اولی است از ارتکاب یک
چیز که بر خلاف قیاس بود و اگر ترس مخالفة اقوال جم غفیر از علما نباشد غالب در
ظن این مسکین قاصر در فن انست که مذهب خلیل رح با مذهب سیبویه رح موافق باشد و در کلامش
اگر تصریح بقلب مکانی شده باشد محمول بر تشبیه گردانم نه بر حقیقة اصطلاحیه یعنی جاء را اما جراء

اعلالین چنان ساختند که گویا مقلوب است کیف لا وقد حکی عن الخلیل رح انه اذا اجتمعت
الهمزتان فی کلمة اختیر تخفیف الاخیرة نحو جاء دادم وتوجیه این کلام تا انکه مذهب خلیل رح
موافق مذهب سیبویه رح نباشد مشکل است لیکن اگر استدلالات که از جانب خلیل مذکور
کردیم منقول از خلیل رح باشد لیس ببعید وبیان این تاویل را کنجا لیس نسبت کما لا یخفی مقدمه ثانیه
انکه چون فعلة وفعولة را جمع اقصی کنند دو حرف اول را فتح دهند سیوم جا الف جمع
بکسر درازند واو ویا را مکسور کنند وتا وحدان را بیندازند والتواو ویا را لقا لون از اصل بهمزه
بدل کنند چون صحائف وعجائز مقدمه ثالثه انکه هر جا که بعد از الف جمع اقصی همزه واقع شود
بعده یا بود ودر مفرد او همزه پیش از یا واقع نشده باشد کسره ان همزه را لیبقی
بفتحه بدل کنند وآن یای که بعد از همزه ساکن لسبب الفتاح ما قبل یا الف منقلب گردانند بعده
ان همزه را میان الفین مشکوکه بنداشته بیابدل سازند واین هر چند صورت منصور میشود
یکی انکه هرگز در مفرد او همزه نباشد چون طوایا وطادیة وبلایا ویلیه دوم انکه همزه باشد لیکن
یا نباشد چون صلایا وصلایة سیوم انکه هر دو باشد لیکن یا مقدم از همزه نباشد چون خطایا وخطیئة
الا انکه در مفرد او بعد از الف در چهارم جا رافتد درین بکصورة آن همزه را ابواو بدل کنند برای
موافقة مفرد چون اداوة واداوی را الخ هدایا وی در جمع هدیه واشایای در جمع اشایاء
شاذ است واگر در مفرد همزه پیش از یا بود همزه جمع را سلامت گذارند ویا را حذف
کنند وعوض آن یا یا عوض حرکة او تنوین در آرند علی اختلاف الذهبین اعم از انکه در اصل
چنین باشد چنانچه در اسم فاعل از شیء یشیء بروزن وعد یعد عوکه شائیة می آید یا اعلال و
قلب چنین شده باشد چنانچه جائیة که در اصل یا مقدم بر همزه بوده است باعلال وقلب
منعکس شده چون این همه بر خاطر عاطر منقش گشت یا رایم [illegible] متن ودر رد دو
اول انکه یا را بهمزه بدل کنند کما تقدم فی قانون فاعل دوم انکه همزه متحرک در یک کلمه بهم آیند
یکی از ایشان ساکن بود دوم را بیا بدل کردند کما تقدم فی قانون ایمنة وقد ذکر یا انا کما

تنفع ههنا پس اعلال قاض گردند صیغه اسم فاعل ست از قضا یقضو بمعناه حکم کردن و
گذاردن وجب وتمام کردن ومحکم کردن وکشتن وآفریدن وتقدیر کردن ورد ان
کردن حاجت وخبر کردن وجب گردانیدن وکشتن ومردن وساییدن وبرداشتن وایضا
انقضاء مرگ واداء فرضی که قبلش گذشته باشد جائز واین قول سیبویه رح ست سوال
خلیل ستاد سیبویه رح ست پس تقدیم قول او مناسب تر ست جواب برآنکه قوت قول
سیبویه رح قولش مقدم اورند چنانچه بیان شد فی شرح الجاربردی ومذهب سیبویه رح
افیس واصح لما نقل عن العرب الموثوق بعربتهم اللهم اغفر لی خطائی مثل خطاء عفی تحقیق
الهمزتین فلو کان خطایا مقلوبة کما هو مذهب الخلیل رح فی مثله لم یکن لذلک وجه ودوم انکه
عین کلمه او را قلب کرده بجای لام کلمه برند ولام کلمه را بجای عین کلمه گردانیده لاجتماع الهمزتین
فتعرفت مافیه فتذکر واین قول امام خلیل رح ست بعده اعلال قاض کردند جائز شد ودر وقت
اضافه وتعریف بالف ولام اعلال قاض نکنند بلکه اعلال القاضی وعلی هذا یحمل ان یکون
متعلقا بالفعل المحذوف ای قس علی هذا وقوله خطایا کان فی الاصل مسئلة اخری مناسبة
لما تقدم ویحمل ان یکون متعلقا بالبعده ای بناء علی هذا الاختلاف المذکور فی جار حصل هذا المجموع
من کون اصل خطایا کذا واختلاف الامامین فیه رح خطائی تقدیم الیاء علی الهمزة علی وزن
فعائل بالیاء کما هو القیاس فی جمع فعیلة اشارة الی المقدمة الثانیة ثم قلبت الیاء الهمزة کما تقدم
فی صحائف فاجتمع الهمزتان وانکسر احدیهما فقلبت الهمزة الثانیة یاء کما تقدم فی ائمة فصار
خطائی بتقدیم الهمزة علی الیاء فقلبت الهمزة یاء مفتوحة بیان قلبت اولا بکسرة فتحة ثم الیاء
التی بعدها الفاء ثم تلک الهمزة الواقعة بین الالفین یاء کما هو القیاس فی مطایا اشارة الی
المقدمة الثالثة جمع مطیة من المطو بمعنی نیک مفتین ستور در سفر وکشیدن یقال مطوت
بهم ای مددت بهم فی السیر والمطیة بارکی بذکر ویونث اصله مطایو قلبت الواو یاء لتطرفها
وانکسار ما قبلها فصار مطایی بیائین قلبت الیاء الاولی همزة کما فی صحائف فصار مطائی

وبیار واقعة بعد الهمزة الواقعة بعد الف فعائل فکر ہوا وقوع الهمزة المکسورة بین حرفی العلة فی الجمع المستقل مع ان مفرده لیس کذلک حتی تراعی موافقته فاید لوا کسرة الهمزة فتحة فانقلبت الیاء الفا فصار مطایا انکر ہوا وقوع الهمزة بین الفین فقلبوها یاء اوا این قول سیبویه وهو احب الینا بر قول خلیل رحمة الله علیه قلب کنند همزه را بجا ربا بر وزن فیعل یا را بجای همزه او رند وتفعل به ما تفعل فی مطایا بعد قلب یاء الاولی همزة وبالجملة در خطایا سه تغیر افتاده یکی آنکه از خطیئة خطائی شده دوم از خطائی خطای شد سیوم از خطای مخطایا آمده در مقام اول وسیوم سیبویه با خلیل متفق است اما در مقام ثانی اختلاف دارند چنانچه در مقدمه اولی بتفصیل گذشت اعلم ان الخطأ الفجتین بار است ضد الصواب وقد یمد والخطاءة بفتح الاول وکسر الثانی گناه کردن متعد ضرب وکذا الخطائیة والخطیئة علی فعیلة اسم منه وفی المستحسن الخطیئة والخطأ والخطائیة گناه کردن وعلل دیگر که درین ابواب واقع شوند از انچه یعنی از قوانین که در اسبق یاد کرده شده بیرون آیند مثلاً تعلیل جار از قانون قال معلوم میشود وتعلیل حیی از قانون قبل وهکذا وصرف خاف بخاف از باب علم یعلم وهمچنین باب باب مهاب مطال یطول از باب نصر ینصر وشرف یشرف از باب کرم یکرم بقیه طویل همین مذکورات قیاس باید کرد الخوف والمخافة ترسیدن والمهابة والمهابة بزرگی وترس وترسیدن والطول بالضم درازی خلاف العرض ودرازشدن جمع بضمهما وبالفتح منت نهادن وفزونی کردن بکسی وغالب آمدن وفضل ومنت متعد نصر ینصر فقط یعلی وکذا الوباب المشعبة ای الثلاثی المزید فیه والانشعاب فی اللغة پراکنده شدن ومردن والشعب جدا کردن ازهم وبهم پیوستن من الاضداد وچنانچه از باب افتعال اغاث یغیث اغاثة بفریاد رسیدن وباران دادن الاول واوی والثانی یائی فهو مغیث واغیث یغاث اغاثة فهو مغاث الامر منه اغث والنهی عنه لا تغث واما اخیل الاخاء درگمان افگندن وسزاوار شدن وشبیه شدن وامید وار شدن از

ابر که بیارد و اغتلت الناقة اذا وضعت و اقرب ولدها جالا کیلا یقرب الذهب و
اغیم الاغامة ابر ناک شدن هوا یقال غامت السماء و اغامت و اغیمت و غیمت و تغیمت
صارت ذات غیم اغیم القوم اصابهم غیم و مانند آن چون اغیل و اعول الاغان در حال
البتیم فرزند را شیر دادن و الاعوال حریص شدن و یقال اعولت القوس
اذا صوتت شادست و لیسا باشد که موافق قیاس نیز مستعمل شوند کذا فی الصراح
اغانة در اصل اغوانت بود حرکة واو نقل کرده ما قبل دادند و او را الف کردند
و بعضی نقل حرکة نکنند چنانچه در قاعده یقال گذشت بعده دو الف ساکن بهم
آمدند بعضی اول را حذف کنند و بعضی دوم را چنانچه گذشت و عوض او تا در آخر در
اور دند اغاثة شد قانون هر حرف که در مصدر بغیر التقاء تنوین ساقط شود در آخر
بهت از مثل بین و رضا و الالتقاء بهم رسیدن دیگری را دیدن عوض او تا در آخر
در آورند خواهی نشنید انشاء الله تعالی که در مصدر اری بری سه وجه جایز
است تعویض تا در و لازم نیست چنانچه عده بکسر عین و سعة بکسر سین و فتح او
معنی این هر دو لفظ در سخت مثال گذشت و اغاثة و استغاثة فریاد خواستن
و من الافتعال اختار بمعنی اختیار ابر گزیدن و بخواهش دل کار کردن فهو مختار و اختیر
بمعنی اختیار فهو مختار الامر منه اختر و النهی عنه لا تختر اسم فاعل و اسم مفعول هر دو
بر یک طریق آیند و معنی اسم فاعل گزیننده و بخواهش دل کار کننده و معنی اسم مفعول
بر گزیده شده و کار بخواهش دل کرده شده الا ان اسم الفاعل فی الاصل مفتعل
بکسر العین و اسم المفعول مفتعل بفتح العین و من باب الافتعال القاد بمعنی انقیاد
کشیده شدن و کردن نهادن در اصل انقواد بود فهو منقاد الامر منه انقد و النهی
عنه لا تنقد و من باب الاستفعال استعان یستعین استعانة یاری خواستن و
زنهار ستردن زنهار یکسر شین مگاه و ستردن بضمتین زنهار شدن و در کردن

کردن فهو مستعین الامر منه استعین والنهی عنه لاتستعین واما استحوذ یستحوذ واستحاذ یستحیذ
ومثله استصوب واستروح وعذابی زید رحمة الله علیه التصحیح قیاس فی مثله اذا لم یکن له
فعل ثلاثی کاستنوق وعند سیبویه یرجح نحو استنوق ایضا شاذ فی الصحاح هذا الباب کله یجوز ان
یتکلم به علی الاصل بقول العرب استصاب ویستصوب واستحاذ واستحوذ وهو قیاس مطرد وعندهم
الاستحواذ غالب شدن ودست یافتن بر چیزی قوله تعالی الم نستحوذ علیکم ای نغلب علیکم و
علی امورکم والاستصواب صواب شمردن والاستروح آسودن ولوی بردن وامثال
حسبتن ودراواب دیگر از اجوف اعلال نیفتند زیرا که موجب اعلال موجود نیست چنانچه در مات
تفعیل حول یحول تحویلا بسیار گردیدن وگردانیدن ویکدیگر دیدن لازم ومتعدی است فهو
محول الامر منه حول والنهی عنه لاتحول باب تفعل تحول تحولا برگشتن از جای بجای
فهو متحول الامر منه تحول والنهی عنه لاتحول باب المفاعلة تناول یتناول مناولة چیزی
بکسی دادن فهو متناول وتناول یتناول مناولة فهو مناول الامر منه ناول والنهی عنه
لاتناول باب التفاعل تناول یتناول تناولا خودرن وفراگرفتن یقال ناولته الشیء فتناوله
ای اعطیته فاخذه فهو متناول الامر منه تناول والنهی لاتناول وعلی هذا القیاس هذا الترکیب من
قبیل قولهم علیه التوکل وقد ذکرنی شرح قوله ولاعوه به تذکر صرف الناقص وعاد یعود وعاد
الضم الدال والدعوة خواندن ودعا یدعو دعاء ودعوة کردن والدعوت بالفتح لطعام خواندن
وبالکسر به نزد خواندن ودعوی لنبت کردن هذا کلام اکثر العرب وبعضهم یعکسون وبالضم
خواندن بحرب وایمان فهو داع ودعی یدعی دعاء فهو مدعو الامر منه ادع والنهی عنه لاتدع
دعاء در اصل دعاو بود واو را همزه بدل کردند محققان برانند که اینجا نیز همان محنه
است که در قانون قائل واو اول گذشت ودعاءت قانون هرواو ویای را که چون الف
بعد از الف زائده بر طرف افتد آنرا نیز بهمزه بدل کنند چون عمراء که در اصل عمراو بود وزن
سکری فزیدب الالف قبل الاخر للمد فابدلت الثانیة همزة کذا فی شرح المصباح واما فیه

پس تخصیص این قانون بواو و یا احتراز از الف نباشد بلکه از جهة کثرة الوقوع است که بعد
الف زائده بر طرف افتد یعنی بعد از و حرف دیگر نباشد یا در حکم طرف یعنی بعد او حرف
باشد که ذکر او لازم بود چنانچه تا فارقه در میان مذکر و مؤنث چون سقاوة یا الف
سقا گویند یا قیاسیه که فارق میان واحد و جنس بود چون اصطفار و اصطفاوة یا الف
تثنیه که لازم نباشد چون کساروکسارا کن و اگر تا مانث موضوع باکلمه باشد چون علاوة
و نهایه آن را اعلال نکنند و همچنین اگر تا فارقه میان واحد و جنس قیاسی نباشد چون عظایه و عظا
و ذلک لان تا الواحدة فی المصدر قیاسیه تعرضها ظاهر بخلاف اسم العین فان یکون الفرق
بین مفرده و جنبه بالتا منه قلیل فکان الاصل لزومها اذ لیست قیاسیه و مع ذلک فقد یجوز الهمز
ایضا نظرا الی عدم لزوم التا حقیقة و همچنین اگر الف تثنیه لازم باشد آنرا نیز اعلال نکنند
چون تنایان اذ لم یستعمل تنا الا واحد و شیخ ابن حاجب رح در شافیه فرموده که
چون بعد از واو و یا تا نیث واقع شود قیاس آنست که بدل همزه نکنند و کر بدل کنند
بر خلاف قیاس خواهد بود لیکن اظهر آنست که مصرح فرموده ست آن واو و یا را همزه
بدل کنند چنانچه دعا نظیر واو لیست که بر طرف باشد اگر بضم دال و تخفیف عین ست صیغه
مصدر ست اگر بفتح دال و تشدید عین ست صیغه مبالغه ست شعرا یاک اباک المرفانه الی آخره دعا
و لفظ جالب و عداة نظیر واو لیست که در حکم طرف باشد بدانکه در بعضی نسخ بعین مهمله
واقع شده و در بعضی بعین معجمه اگر بعین مهمله ست پس تشدید دال ست از عدا یعدو عدوا
بمعنی دویدن و گردانیدن و چیزی را گذاشتن و از حد در گذاشتن و دشمنی کردن و ستم
کردن و الشافیه عارضه فازه یقال للمذکر عدا کذا فی شرح الشافیه و اگر بعین معجمه ست
پس تخفیف دال ست در اصل عداوة بود و ما خوذ از عدوة بمعنی آنچه بگاه خورده شود و الواو
منها فی حکم الطرف لانه قد یحذف منه التا مثل قوله تعالی آتانا غداءنا کذا فی جامع المسائل
و سقا و سقایه تشدید قاف مرد بکش و زن سقی آب دادن من حد ضرب و در

عداوة بفتح عين مهمله وتخفيف دال دشمنی ومتقابة بكسر ميم اب بادن وپيمانه وظرفی كه در
آب شود وآب سير كند لسلامت ماند زيرا بچه نه طرف است نه حكم طرف صاحب جامع المسائل گفته
كه تا سقايه لازم نيست پس در حكم ظرف باشد لما جاء في الحديث الصحيح ادك سقاءك الا بكاذين بستن
وبتحقيقي كه ذكر كرديم اين اعتراض وارد نميشود وقد ذكر وه در راي جمع رايته در شرح الشافيه كه
منسوب بصاحب شافيه است تصريح بجمعيتها راي كرده است ليكن مشتبه جاربردي رح فرموده وفيه
نظر بل الوجه ان يقال راي ورايته على حد تمر وتمرة مخفي نماند كه عبارات علما بسا باشد كه اسم
جمع را جمع خوانند لمشابهته بينهما بلك بعضي او را داخل جمع كرده اند چنانچه در علم نحو مذكور شده
الرايته والرايات جماعة كسلامت ماند زيرا بچه ما قبل الف مبدل است از واو برخلاف قياس پس بر آنچه
چون لام كلمه حرف علة باشد قياس آنست كه عين كلمه را اعلال نكنند كما مر شرح الشافيه والمالكي رأى
اصله رأي من رويت الحديث اذا اظهرت اذ الرايته بظهر هاجة پس آنچه بعض طالبعلمان در حواشي
اين كتاب نوشته اند كه الف مبدل از همزه است سهو عظيم است وظاهر اين جماعه بي فكر بر آن رفته
فكر كمان برده اند وندانسته اند كه بر آنها اين معنى مجمع رايته نيست زيرا كه نيست بدعواد راصل بدعو ضم
واو بود واو را ساكن كردند بحذف حركه كه از وي بدعو شد قانون هر واوي ويايي كه بر طرف باشد
واكر در ميان افتد بقلب حركه ما قبل كنند چون قيل وبيع وچنين در ديرمون وبدعين اگرچه در
بعضي كتب بنقل حركه در اين باب اختيار نكرده اند بلكه او لا ضمه كه واو را حذف كرده بعيده
واو ويا سالبسبب التقاء الساكنين بعده بها مناسبه واو يم را مضموم كرده دعين را بر آنها مبنيا
ساخته دعوا نه دعوا الى فلك فيما مر الضياء مضموم باكسور واكر مفتوح بود در حال كذا زيرا لانصرفوا شعر على
الندى ودما قبل او مضموم باكسور واكر مفتوح بود بالف منقلب كرده وچون بدا عصا وترت بعصا واكر ساكن
باشد بحالش كذارند چون ويود ظبي واين جهت او را الحق بصحيح خوانند آن واو ويا ساكن
كردانند بدانكه اسكان كاه باعتبار حركه كه ما قبل باشد وكاه بي اعتبار ما لحن فيه بر قسم ثاني است
بر آنچه اشاره باين معنى مصرح فرموده وحركه او را حذف كنند چنانچه بدعو ويرمي دعا وارم معنى دعا

و دعوت عنقریب گذشت والرمی انداختن وتیر انداختن در بابته بالکسر کذلک قال
ابن السکیت رح یقال رمیت عن القوس و رمیت علیها و الایقال رمیت بها و فرو شدن
و دشنام دادن و بازی کردن و کار ساختن بدانکه قومی از عرب واو و یا را حکم حرف
صحیح دهند و بار یرمی و رامی و واو یدعو را در وقت رفع و جر متحرک خوانند و در
لن یدعو و لن یرمی و اجیبوا داعی الله جماعتی از جنیان بخدمت حضرت رسالت پناه
صلے الله تعالی علیه و علی آله و اصحابه وسلم می آمدند و استماع قران مجید میکردند چون
بقوم خود میرفتند همگنان را بدین آنحضرت صلعم که داعی الی جانب الله است دلالت میکردند
و میگفتند یا قومنا اجیبوا داعی الله و آمنوا به یغفر لکم من ذنوبکم الآیة الاجابة پاسخ دادن
و اجابت عن سوالة بمعنی قبول کردن اجابت دعاء و استجاب والمراد فی الآیة المعنی
الآخر و پاسخ بالضم جواب ای در ولیش جنیان که همه نسل شیطانند و در اصل
از آتش اند نشنیدن کلام ربانی چگونه ایشان آب باشند تو که از خاک زاده و خاک
افتاده حیف که چون آتش سرکش کنی و چون باد هر زه گرد شوی و چون آب
از حکم ایزدی چین برابروی زنی بیت کر تو از حکم خدا بینی زنی ؛ مرد میخوانی چرا
بینی زنی ؛ ساکن نگردند زیرا نچه نه مضموم است و نه مکسور دعی در اصل دعو بود واو را
یا کردند دعی شد قانون هر واوی که ماقبل او مکسور باشد در یکی از بن پنج مواضع او را
یا بدل کنند بدانکه مثل عین هم داخل موضع اول هم داخل مواضع ثانی است
پس فدیکی برای احتراز از دو مثبت اول انکه هر واوی که ساکن باشد و ماقبل
او مکسور چنانچه میزان بشرطی که در صحت مثال بنگارش در آمده و معنی میزان در سابق
گذشت دویم انکه بجار لام کلمه بود اعم از انکه بعد او حرفی دیگر باشد یا نباشد اگر
باشد لازم بود حرکه عارض لان اللام محل التغییر پس احتیاج نماند بانچه در بعضی
رسائل واقع شده هر واوی که ماقبلش مکسور است چون بطرف افتد بدل یا گردد چنانچه در دام

واما داعیة و دعیة محمول اند بر مذکر و ماقبل او مکسور چنانچه دعی و دعیت و رضی الرضا
بالکسر فشنود شدن و پسندیدن و کذا الرضوان من باب علم بدانکه حوان رضی را تخفیف کنند
و ضاد را ساکن گردانند کما تقول فی علم علم بسکون اللام و او باز نگردد زیرا که کسره
ضاد باقیست حکما بعرض زوالها و رضیت و داعیة و اما مقالة که بمعنی خاد بالنسبت
از مثل زوال و در فعل او بسلامت نمانده باشد یعنی بوجهین الوجوه تعلیلش افتاده باشد کما فی
شرح الشافیة و لا یشترط کون الفعل معللا بهذا الاعلال الذی فی المصدر چنانچه قام قیاما
بکسر القاف الستادن و قام الماء ای جمد و قامة الدابة ای وقفت و قامة السوق ای کسدت
و قال الفراء ای نفقت و در قادم قواما بصلاح آمدن و بسلامت ماندن چنانچه در فعل
او بسلامت مانده است اما حال حوالا شاذ است الحول بازگشت قال الله تعالی لا یبغون عنها
حولا شاذ است سیوم آنکه هر واوی که در مصدر بود احتراز است از عوض و ما قبل او مکسور احتراز
بالف واقع شده است و ظاهر از سهو کاتب است فی شرح الجاربردی و حال حولا شاذ و القیاس
حیلا کما فی شرح الزنجانی و قولهم حال یحول حولا شاذ کذا ذکروه فیه نظر لانه اسم مصدر انتهی و فی بعض الرسائل
الموثوق بها تقلب الواو یاء اذا کانت عینا لمصدر فعل علت فیه یکون قبلها کسرة و بعدها الف
کقیام بخلاف سواد لانتفاء المصدریة و لاوذ لوا ذا لصحة عین الفعل و حال حولا و عاد المریض
عودا العدم الالف هذا کلامه پس ظاهر شد که الف غلط است مگر آنکه ثابت شود که بالف نیز مصدر
آمده است و الله اعلم آری حیال بیا مصدر آمده است بمعنی ایستادن ناشدن ناقه و نخل بعد
از کشتن دادن و برگشتن کوته روئی و بالغ شدن میان دو چیز و جنبیدن و اما انچه
علامه تفتازانی در ح فرموده اند که حولا اسم مصدر است نه مصدر اگرچه موافق اکثر کتب لغة
است اما شیخ رضی در ح او را مصدر گفته است و صاحب کنز اللغات در تیز او را از جمله مصادر
شمرده تفسیر او بانتیمعنی کرده است جدائی افکندن و باز داشتن و از حال برگشتن و از عهد برگشتن
و جنبیدن و برومند شدن و میله نمودن و گردیدن و فتن از جائی بجائی و قاضی در تفسیر

خود حول را به تحول تفسیر کرده است و بعضی او را اعم از تحول گفته اند والله اعلم چهارم
آنکه در جمع باشد احتراز است از عوض و در و حدان بسلامت نماند باشد بلکه بدل تالف
شده باشد چون دار و دیار بیاچون سیج و رباع بدانکه مصرح بانچه قیدی ترک کرده است
و آن این است که در لام کلمه تغیر نیفتاده باشد تا مثل سوار در جمع ریان نقص وارد نشود و چنانچه
دیار جمع دار در اصل دور بود عینش در بحث اجوف تحریر یافت و تیره مکسر النار و قانته
و فتح یا بتجانس جمع نارة در اصل توره بود دلیل آنکه در اصل لوا و بود قول عرب است
که الناس تیار دون و الوا القاسم رح نیز تصریح کرده است بانکه الف نارة مبدل از واو است
لیکن در صحاح آورده که الفش مبدل از یا است النارة یکیار و النایرة و النارات جماعة
و در طوال جمع طویل بسلامت ماند بر انچه در واحدان بسلامت مانده است و آنکه در بعضی
اشعار طیال بیا واقع شده است شاذ و ممرود است که هم مخالف قیاس و هم مخالف استعمال الطویل
و راز خلاف قصیر نیم آنکه هر واوی که در جمع باشد احتراز است از مثل سوار بمعنی دست
زعن دیم خورده و دست زعن زبور است که در دست کنند و در و حدان ساکن بود بلکه
در بعضی رسائل گفته که حیلان او بر وزن فعل یا فعلة باشد چون حیاض و حوض و ریاض
در وضه و بالجملة این قید برای احتراز از طوال است که جمع طویل است و بعد الف بود عطف
بر قول او و در و حدان ساکن بود نه بر قول او ساکن بود فتامل فی شرح الشافیة و انما
احتیج الی هذا الشرط لان الواو الواحد لم یعتل بل فیها مثبة الاعلال و هو کونها ساکنة لان السکون
یجعلها کالیتة فکانها معلة و انما اشترط المذکور لان کون الواو بین الکسرة و الالف کانه
جمع بین حروف العلة الثلثة فقلبت لثقلها ای الواو الی ما یجانس حرکة ما قبلها الی
الیاء و این قید برای اخراج مثل حول جمع دولة سبب چنانچه حیاض جمع حوض چاه گوید که برای
ایستادن آب میکنند و حوض مصدر نیز آمده بمعنی حوض ساختن نحو نصر انا تیره بکسر
تا و ثلثه و فتح با و سکون یا نیز آمده است جمع ثور یعنی گاو نر و نام قبیله ایست در عرب

فنام کوهیست در که مبارک فنام بر جبیتاز بروج اسمان و نام غاریست که حضرت
رسول صلعم در و بود و دیوانه وچیز سبز لیست که مانند کنگ بر سراب بند و کشک بدانکه
کشک با لطخ نان خورشی لیست که از جزات می پزند گذاقی اشتر فنامه وقبل طعامست
معروف که از ارد گندم و جو و شیر میازند و خبس از گوشت و گندم نیز میگنند برابر بریه
میخورند و در عربی کشک را اقط نیز گویند شاذ هست از روی قیاس استعمال دکاه
موافق قیاس استعمال کنند قال المبرد انما قالوا ثیرة لیکون القلب دلیلا علی انه جمع تورمن
الجیوان لانه جمع تورمن الاقط و المخصص انهم لما قالوا فی جمع تورمن الجیوان ثیران علی وزن
جیران جمله ثیرة فی جمعه علیه و لیس کثورة جمع تورمن الاقط بالجمل جمعه علیه فی القلب و بعضی
گفته اند که ثیرة مخفف ثیارة هست که جمع تور هست چون سبوط و سباطة سوال در قول ابی ریاش
والصافات الجیاد جمع جواد هست و انرا بیا بدل کرده اند بانکه در وجه ان ساکن نبود و جواب جمع
جید هست و داخل ضمایطه و بار هست و علی تقدیر التسلیم شاذ خواهد بود بدانکه در بعضی نسخ در ذکر
این مواضع همزه ائی علامت عدد حروف هجا را ثبت کردند و آنرا حساب جمل خوانند و ان
چنانست که هر حرفی را برای عددی معین وضع کرده اند چنانچه ا یک ب دو ج سه
د چهار ه پنج و شش ز هفت ح هشت ط نه ی ده ک بیست ل سی م چهل ن پنجاه
س شصت ع هفتاد ف هشتاد ص نود ق صد ر دویست ش سیصد ت چهار صد ث پان صد خ ششصد ذ هفتصد ض هشتصد ظ نهصد
غ هزار و چون حروف را جمع کنند بدو طریق کنند یکی مشهور هست ابجد هوز حطی
کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ قطعه یکی شمار را ابجد حساب تا حطی با چنانچه از کلمین ده ا
تا سعفص ۹۰ صد صد هست ز قرشت شمار تا آخر با این دو بیت شدیم از حساب مجلص
دوم الفبع بک حلش دست هشت و سنخ رغد جفض ظفط گوینده با دشاهی
بود که نام پسر او این الفاظ بود و در هر یکی ازین طریقین در ترتیب حروف نکته

رعایت کرده اند چنانچه بتامل ظاهر می شود والا اگر مقصود جمع حروف کیف اتفق باشد طریق
جمع درین دو وجه منحصر نمیشود مشتمل بر تعمیه باشند چنانچه درین شعر در ردیف لوامی نگار چون مدّه مراد از
اول ماهیت واز ثانی شصت لما انکه از پنجه اول ماهی قصد کرده است بنابر انست که به پنجاه بجواب
مذکور نون است ونون در لغه عربی ماهی را گویند چنانچه عارف جامی در ذکر اسرار تسمیه فرموده است
نون که انشش پای بود میم فرق نباهی کو فرکه در تسمیه غرق نه واما انکه از پنجه دوم شصت مراد
داشته برای انست که با علامت دو نون علامت پنجاه وج علامت سه دا علامت پنج وهی
شصت می شود ولیکن شاعر از شصت معنے عددی قصد نکرده است بلکه معنے کلابه داشته یعنے انچه
ماهی را بدان گیرند سوال شصت که بمعنے ستین است بصاد دست است که بمعنے کلابه است بسین
میباشد فکیف بیاد جدها الاخر جواب هر دو بسین اند واما انکه عادة بصاد مینویسند غلط عوام است
چنانچه از کتب لغه ظاهر میگردد و در اخر کفایت الصرف نیز تصریح بامعنے کرده امده است اوع در
اصل ادوع بوده است واو را حذف کردند ادع شد تا نون هر دو با و یائی که بر طرف باشد در بعض
نسخ واقفی نیز واقع شده است تا مثل خشل شامل گردد و در بعضے که مذکور نشده بنابر انست که الف مبدل
از واو است یا یا لیکن می باید که قید اصالة ذکر کردی زیرا انچه اگر در مثل لم یبنا و لم یبنے و لم یهنو همزه
را الف و یا و او بدل کنند ساقط نشود در حالة جزم و امر ساقط شود اما در جزم برای انکه عمل جازم
رفع حرکه اخر است و در انجا رفع حرکه پیش از دخول جازم حاصل شده است پس مدخول
جازم همان حرف علة که مشابه بحرکه است حذف کردند فی شرح الشافیة وقد یحذف الاحرف
الثلثة فی الضرورة فقدر انها لو کانت متحرکة فحذفت حرکتها للجزم او یقال ان الحروف
حذفت للجزم والحروف الموجودة لان الاشباع ورد بما جاء فی السعة ایضا واما در
امر برای انکه قیاس در امر بنا بر انچه شیخ رضی رح تصریح فرموده است که مجزوم
بلام باشد چون امر غایب لیکن چون برای کثرة استعمال لام را با حرف مضارعه حذف
کردند علة اعراب که موافقة با فعل مضارع بوده بر خاست پس رجوع بنا کرد که اصل در فعل است

و آخرش را بر آن وقف مخدوف کردند چنانچه در اصل برای جزم محذوف بود و کوفیان رح
میگویند که الحال نیز مجزوم بلام مقدر است و مصرح که جزم سابقا امر مقابل ساخته است اختیار
مذهب بصریان رح کرده است بدانکه چون لفظ امر مطلق واقع می شود مراد از و امر
حاضر بی لام باشد فی شرح الکافیه نحو لیفعل للمخاطب فی مطلق الامر بل لقال له امر الغائب
چنانچه لم یدع و لم یرم و لم یخش و ادع و ارم و اخش الخشیه ترسیدن من باب علم
یعلم حرف الماضی دعا و دعوا دعوا الخ در چهار لفظ لتعلیل افتد مجهوله دعی دعیا دعوا الخ دعوا
صیغه جمع مذکر غائب مجهول ماضی در اصل دعوا بود حرکت واو بعد از سلب حرکت ما قبل نقل
کرده بما قبل دادند چنانچه مقتضای قانون قبیل است و بعضی بخلاف این گفته اند قد اشرنا
الی ذلک فیما سبق مرا از زیرا انچه اگرچه مقابل لام کلمه است اما در حکم وسط است زیرا انچه ضمیر
مرفوع متصل در حکم جزو کلمه است قید مرفوع برای اخراج منصوب است و قید متصل برای
اخراج منفصل که این هر دو جزو کلمه ندارند علی بابین فی محله سوال این دلیل جاری نمی شود
در مثل دعوان زیرا انچه واو ضمیر نیست تا انکه لام کلمه او نیز حکم وسط دارد جواب باکی نیست
زیرا انچه مدعی نیز اخص است و در مثل دعوان دلیل توسط حکمی دیگر است علی ما تقرر
فی النحو و بالجمله انتفاء دلیل مطلق مستلزم انتفاء مدلول نیست تا با انتفاء دلیل خاص چه رسد
پس انچه پیش از و باشد در حکم وسط باشد دلیل بر انکه ضمیر مرفوع بمنزله جزو کلمه است
که چون ضمیر منصوب متصل بدو لاحق می شود فصل میان ضمیر مرفوع متصل و میان عامل
او درست بود چون ضربتک تا ضمیر مرفوع متصل است و کاف منصوب متصل است
پس در میان تا و عامل او که ضرب است فصل روا نیست یعنی ضربت روا نیست بدانکه
ضمیر مرفوع متصل در حقیقه کلمه منفصله است کیف لا و حال انکه مثل مزبور از افراد جمله
است و معنی جمله بی تضمن کلمتین صورت نمی بندد لیکن از جهة شدة الاتصال بقطعه و معنوی
او را بمنزله جزو کلمه داشته اند چون دال از بداز زید دو لائل دالة بر انکه او را بمنزله جزو داشته اند

لسیار ست و منها انکه اعراب فعل مضارع را بعد از ضمیر اخر میگذارند چون یضربان
فاخوات او که نون در انها علامت رفع ست منها انکه قبل ضمیر مرفوع متصل را چون
متحرک باشد ساکن سازند تا توالی اربع حرکات در انچه بمنزله یک کلمه ست لازم
نیاید چون ضربت منها انکه ضمیر مرفوع اخر تثنیه و جمع لفظ را تاء تثنیه و جمع فعل چون ایها
ای الق الق و ربا رجون ای ارجنی کرجنی ارجنی و منها انکه گاه باشد که یا نسبته
بر مجموع فعل و ضمیر مرفوع داخل شود چون کنتی و نسبته کنت فی الصحاح یقال للرجل اذا
نابغ هو کنتی کانه نسبته الی قوله کنت فی ثنایا کذا و کذا و منها انکه عطف بر ضمیر مرفوع متصل
و تاکید او جنس و عین بی تاکید بمفصل جایز نیست علی سیاتی فی النحو و منها انکه چون ضمیر
منصوب متصل بافعال لاحق شود در میان فعل و میان ان ضمیر منصوب فصل هیچ چیز
درست نیست الا بتاء تانیث ساکنه چون ضربته یا ضمیر مرفوع متصل یا نون اعرابی
چون لیضربانه زیرا که این هر سه بمنزله اجزا کلمه اند پس فصل اینها مفصل باشد میان
ضمیر مرفوع متصل و عامل او فصل منصوب مفصل بلکه هیچ چیز جایز نیست
پس مجموع جواز تخلل مرفوع متصل در میان منصوب متصل و عامش و امتناع تخلل
منصوب متصل در میان مرفوع متصل و عامل او دلیل ست بر انکه مرفوع متصل بمنزله
جزو کلمه ست و منصوب متصل بمنزله جزو کلمه نیست بالجمله اتصال اول زیاده
از اتصال ثانیه و مصرح بتقریر همین دلیل قصد کرده ست لیکن در عبارتش اغلاقی
است کما لا یخفی مستقبل معروف یدعو و یدعوان یدعون الخ تقول للمرئة تدعین ذات
تدعوین علی الاصل انت تدعین بانتمام العین الضمة کذا فی الصراح جمع مذکر و مونث
چه از مخاطب و چه از غایب هر دو بر یک طریق اند الا ان الواو ضمیر فی جمع
المذکر و لام الکلمة فی جمع المونث نون الاول یفعلون لان لام الکلمة قد حذفت
فی الموزن و قد تقرر عندهم انه اذا کان حذف فی الموزون فحذفی الوزن

كقولهم وزن قاض فاع ووزن مقول مفول او مفعل على اختلاف المذهبين نعم اذا اريد
بيان الاصل لم يحذف فيقال اصل قاض على وزن فاعل واصل يدعون جمع المذكر يفعلون
واعلم ان المصرح لم يرد حصر وجه المغايرة بين جمعي المذكر والمؤنث فيما ذكر فانها يتغايران بوجوه
اخر ايضا منها ان النون يحذف عند نصب والجزم في جمع المذكر دون جمع المؤنث ومنها
ان النون ضميرني جمع المؤنث دون المذكر ومنها ان الفعل معرب في المذكر مبني في
المؤنث ومنها ان النون يحذف عند لحوق نوني التاكيد في المذكر دون المؤنث ومنها
ان النون في المؤنث كلمة وفي المذكر من المهملات على مافي الرضي ومنها ان في حمل نون
الوقاية عند لحوق ياء المتكلم وجهين في جمع المؤنث جائز في جمع المذكر وزن الثاني للفعلين مجهولة
يدعى يدعيان يدعون الخ يدعيان در اصل يدعوان بود واو را بكراهت واو را بكراهت
قانون هر واو كه ثالث باشد چون در رابع گردد احتراز ست از واو ثاني و ثالث چون عدو
وعوض و دعوا الدسوال اين قاعده منقض ست بمثل استوجب و استجوذ و اغشوشب و اجنور جواب
اگرچه مصرح وغير او اين قاعده را مطلق گذاشته اند ليكن مقيد ست بانكه آن واو مقابل لام
كلمه باشد وكانهم اعتمدوا في ذلك على ايراد هذا البحث في المعتل اللام ليكن اين جواب قاطع
جميع سوالات نقض نيست زيرا كه جاري نميشود در مثل ارعوى بر عوى مگر آنكه اختيار كنيم مذهب
كسي را كه واو را در ارعوى زائده گفته ست وهمچنين جاري نميشود در يدعوان مگر آنكه شاذ باشد
والعبا خارج ميشود مثال تقلب زيرا كه واو آن زائده ست وتقلب بياشد الا آنكه
گوئيم زائده بر آ الحاق ست پس مقابله لام باشد حكما واحسن آنست كه در مالكي گفته
ان تطرفت الواو ونحوها او تقدير را رابعة فصاعدا بعد فتحة تقلب ياء او بر اين تقدير
هيچ يك از سواد نقص وآن نميشود زيرا كه قد تطرف در همه مفقود ست اما در سواي ندوا جح و
ظاهر ست ودر ندوان براي آنكه معروض مستعمل شده ست على مافي حواشي الفوائد الضيائية
فصاعدا ذكر في كتب النحو انه يجب حذف عامل الحال جوازا بما اذا بين الحال او دل من او

عنیره مقرونة بالتاء او تم فتقول فی الثمن بعتدیرهم فضاعدا او تم زائدا ای فاذهب
الثمن صاعدا او تم فذهب الثمن زائدا ای اخذ فی الازدیاد وتقول فی غیر الثمن قرأت
کل یوم جزأ من القرآن فصاعدا او تم زائدا ای فاذهب القراءة کل یوم فی الزیادة والصعود
وکذا المراد ههنا فتذهب الواو صاعدا ان یکون خامسة او سادسة ویحتمل ان یکون مصدر
الفعل محذوف ای فتصعد صاعدا مثل ممت قائما وحرکة ما قبل او مخالف او باشد این معنی
بهتر است از انچه در بعضے رسائل واقع شده که ما قبل مضموم نباشد زیرا انچه منقض می شود
بمثل مدعود عدو نسبی محتاج میشویم باعتبار انکه لا اعداد بالمدة او الدة قایم مقام الضمة و
هر که این انتقاض را بر عبارت مصنف رح ایراد میکند از فرق بین العبارتین که ما ذکرنا
الشمس ست ظاهرا اگاه نیست او را بیاء بدل کنند مقتضای این قانون انست که در مثل
یدعا که در اصل یدعو بود واو او را بیاء بدل کرده یا را بالف بدل سازند لیکن بعضے محققین
تصریح فرموده اند بانکه اینجا واو را بیاء بدل نکنند بلکه یک دفعه منقلب بالف گردد و ذلک لان
قصد هم التخفیف فاذا دام یکن قبلها الفاتم یقلب یاء الان الالف اخف و باختیار این قول
از مؤنث بعد د اعلال استراحت میابیم سوال کتاب الصید عی بصورت یاء دلالة
میکند بر انقلاب او از یا جواب هر الفی که مهارم جا واقع می شود بصورت یا میتوانند خواه
منقلب از یا باشد یا نه چون ضربی و کری چنانچه بدعیان و برضیان معنی این هر دو لفظ مذکور
شده ست و اعلیت الاعلاء افراشتن و بلند کردن و دور شدن یقال اعل عنی ای
تنح افراشتن باشین موقوف برادرن و کشیدن و پای کردن وکذا افراشتن با خار موقوف
و استعلیت الاستعلاء بلندی گرفتن و بلند شدن لازم و متعدی و استعلیان و در عدلانه
و تعنی دو را بیاء بدل نکردند زیرا انچه با قبل او متحرک نیست الا شکایة که در اصل شکاوة
بود واو را بیاء بدل کردند بانکه ما قبل متحرک نیست محمولست بر حکایة باز گفتن از چیزے
من باب ضرب وغیر ذلک مما سیاتی زیرا انچه مصدر بین و زن سیے بر وزن

فعالة بالكسر فاز ناقص مختص است بیاء واز ناقص واوی مصدر برین وزن نیامده است
ولایحیی بالواو الا نادرا چنانچه شکایة وناقص یائی را مصدر بر برین وزن بسیار
آمده است چنانچه حمایة نگاهداشتن کسی را از بدی من باب ضرب وسرایة درگذشتن
از چیزی بچیزی ورفتن بشب من باب ضرب ودرایة دانستن ونهان شدن وفریفتن
وکذا الدرای بالفتح والدرایة بکسر الضم من باب ضرب وهدایة راه راست نمودن ومطلوب
رسانیدن من باب ضرب وولایة بالکسر تصرف کردن ودست یافتن من باب ضرب و
بالفتح یاری کردن وبادشاهی راندن وسیبویه ع گفته بفتح مصدر است وبکسر اسم
مصدر وشمردن وولایة را از مصادر ناقص مبنی بر استماح یا تجوز است ورعایة پاس
کردن وتیمار کردن ونگاهداشتن وحرمة کسی داشتن من باب منع تیمار بالکسر غمخواری
وغیر ذلک چون کفایة وعنایة الکفایة کارزار کردن وبس آمدن چیز برا والعنایة
تیمار داشتن وقصد کردن پس آنچه بواو آید او را بیا بدل کنند نادر صورت مخالف نباشد
این قضیه بر اطلاق خود صحیح نیست زیرا که شقاوت بفتح شین وکسره شین مستعمل شود
وهمچنین مداوة را بکسر او وبفتح با استعمال میکنند علی ما فی الصراح بدانکه شکو وشکایة و
وشکایة بمعنی گله کردن است من باب نصر فهذا الحمال قال بعضهم فی نحو کنونة ای هذا القول مثل
قول بعضهم او هذا المقول مثل ما قال بعضهم فعلی الاول ما مصدریة وعلی الثانی موصولة او موصوفة
والعائد المنصوب محذوف وعلی التقدیرین قوله هذا مبنی علی تنزیل غیر المحسوس اما علی الاول فلان
القول ای التلفظ امر معنوی غیر محسوس واما علی الثانی فلان المقول ای الملفوظ به وان کان
محسوسا بحسب الجسم لکن اسماء الاشارة انما وضعت للمحسوس بحسب البصر صلی ما یدل علیه کلام شروح
الکافیة وحواشی المطول ثم وجه المشابهة بین القولین والمقولین اظهر من ان یخفی اعلم ان
النحویة فی الظاهر علی وزن فعلولة بفتح الفاء لکن لما لم یوجد هذا الوزن فی کلام العرب الا نادرا
کصعفوقة والنادر کالمعدوم فقال سیبویه ع ان اصله فیعلولة علی وزن فیعلولة +

بفتح الفاء وابدال یائها واوا لسکنتہ وانفتاح ما قبلہا وہذا الوزن وجود فی کلامہم کثیر کخیتعور بمعنی الشیء الذی
لا یدوم علی حالۃ واحدۃ کالسراب وکالذی ینزل من السماء کسیح الشبکوت قال الشاعر وبعضہم
ما قال شعر کل اشیء بذلک فیہا ✤ آیۃ الحب جہہا حیتعور ✤ ولعل ما قالہ قائل منہم فی بعض التقریر
یصلح ان یکون ترجمۃ لہذا البیت ربا عی گر زنی را بابا تو باشد تاب و آب ✤ آب
بابش نیست جز تاب و سراب ✤ دل بجانان باز زنی زار زد کہ ہست ✤ تاب و پیچ
زن چو پیچ و تاب آب ✤ ثم حذف الیاء الثانیۃ للتخفیف جاز فاذا اجیبا الفی ضرورۃ الشعر
عد الشیخ ابن الحاجب ہذا الحذف الجائز لیس بسدید وقال الفراء اصلہ قیلولۃ علی وزن فعلولۃ
بضم الفاء کسر جوجۃ بمعنی الطبقۃ ثم فتحوا الفاء حتی تسلم الیاء ہذا فی الیاء والواو وی نحو کینونۃ
فعلی الاول اصلہ کونونۃ فاجتمعت الواو والیاء واو ثم ادغم الیاء الثانیۃ للتخفیف وعلی الثانی اصلہ
کونونۃ بضم الکاف فحملوا ذوات الواو علی ذوات الیاء وقلبوا الضمۃ فتحۃ لتسلم الواو والیاء والاول
الاکثر یجیء من ہذا المصادر مصادر ذوات الیاء ولک ان تقول ان نحو میرورۃ وقیلولۃ
من ذوات الیاء غیر مغیر عن اصل ولا باس فی عدم وجدان ہذا الوزن فی کلام العرب
فانہ یجوز ان یختص ہذا الوزن بالاجوف لان بعض الابواب بہا تختص بعض الاحکام کاختصاص
الاجوف بہذا فعیل بکسر العین للصفۃ کسید وسیت وغیر ذلک واختصاص جمع الناقص فی اسم الفاعل
بفعلۃ بضم الفاء کدعاۃ وقضاۃ ونحوہما والمحکی کینونۃ من ذوات الواو فیہا انقلبت عن الواو
لما مر وما ذکرہ بعض من قول البعض یمکن حملہ علی قول الفراء وعلی الاحتمال الثالث لکن لم نجد فیما
بلغنا من کتب التصریف ان احدا ذہب الی الاحتمال الثالث حتی قال فی الشرح الجاربردی لا خلاف فی
ان قیلولۃ متغیر عن اصلہ بل ہو مجرد احتمال ابدعہ عن ملقار نفسہ ان النفس لامارۃ بالسوء فتعین الحمل
علی مذہب الفراء فی اصل کونونۃ لودہ ست بضم الکاف واورا بیا بدل کردند وضمۃ
کاف را بفتحہ زیرا آنچہ این وزن در مصدر اجوف بیا غالب ست مصادر اجوف واوی
بریں وزن بخ وشش پیش ایستند واز اجوف یای بسیار آمد علی ما فی الصراح لکن تحقیق

مرة بادی لما فرموده است المصادر علی هذا الوزن قلیلة وما جاء منها فذرات الواو
منها قریبة فی البعد ومن ذوات الیاء اوشلها والله اعلم چنانچه قیلولة وبینونة القیلولة
بالقاف قدر معناه وبالغاهشت رای شدن کلاهما من باب ضرب والبینونة بالنون جدائی
کردن ودیوستن من الاضداد وبالتاء شب کردن وغیر ذلک کالصیرورة بمعنی
شدن ومیل کردن والسیرورة رفتن وراندن لازم ومتعدی منباب ضرب
والغیبوبة ناپدید شدن فماجاء بالواو کالکینونة وسیدودة وصیبوبة وفیدودة وحیلولة
الکون والکینونة بودن وشدن منباب نصر وسیادة والسیدودة مهتر شدن
ومهتری کردن والصیبوبة قصد کردن یقال صاب السهم ای قصد ولم یجز والعقود
والمفاد والعقیدودة کشیدن ستور وجز آن والحیلولة میان دو چیز مانع شدن
ابدال واوه یاء البعد قلب الضمة تا قبل الواو وفتحه علی ما هو مذهب الفراء وان ثبت
کون الاحتمال الثالث المخترع مذهبا لاحد فمحل کلام المصنف مع اظهر واستقبل معرف
بنون الثقیلة یدعون یدعوان یدعن آه مجهوله یدعین یدعیان یدعون الخ یدعوان
در اصل یدعوون بود واو الف گشت وفتحه یا بعد از قلب واو بیا چنانچه در یدعی
مذکور شد وبیفتاد چون ثقیله بدو متصل شد نون اعرابی ساقط شد بدانکه چون بر فعل
مضارع نون تاکید درآید جمهور نحاة برانند که فعل مضارع مبنی میشود زیرا نچه چون
با نون مرکب میشود نون ازشدة اتصال بمنزله جزو کلمه میگردد پس اعراب نه
بر نون تواند دارد وزیرا آنچه حرف است بهره از اعراب ندارد ونه بر ماقبل نون لذلا
اعراب فی الوسط واین دلیل اگرچه در تاتا نیست دیا نسبت نیز جاری میشود لیکن برای مبنی
شدن فعل اندک بهانه کافیست بخلاف سیم ذلک لان الاصل فی الفعل البناء وکل
یرجع الی اصله **بیت** حب وطن از ملک سلیمان خوشتر ✦ خار وطن از سنبل ریحان خوشتر ✦ وازین جهة از مفرد حرکة اعرابی بوقت دخول نونین

می اندازند و از تثنیه و جمع نونات اعرابی که عوض حرکه مفرد اند ساقط نمیسازند و بعضی
بر انند که باوجود لحوق نونین مضارع بر اعراب خود باقی ماند لیکن چون ما قبل نونین
در مفرد برای دفع التباس مفتوح میسازند و در تثنیه و جمع نونات اعرابی را از
کدورة ثقل ترسیده بصحرای عدم میفرستند اعراب فعل مضارع تقدیری میشود
چون غلامی و مسلما القوم و پوشیده نماند که اگرچه در غلامی حالة جری اختلاف واقع
شده است در یضربین بفتح یا حالة نصبی اختلاف واقع شود جار آرد اگرچه از کسی
منقول نیست و ساکن بهم آمدند واو و نون مدغم و او را ضمه دادند بدعون شد قانون
هر جا که دو ساکن بهم آیند و اول التیان واو جمع باشد احتراز است از انکه ثانی واو جمع
باشد جود عوا و حرکة ما قبل او مخالف باشد احتراز است از مثل ادعن انر اضمه می باید
واو چنانچه دعوا الله شان نزول این آیة در اسباق گذشت و لا تخشوا الناس در اصل
تخشوا الناس بود نهی للحکام او للعلماء ان لا تخشوا الناس غیر الله فی حکوماتهم و سیاساتهم
بعد هوا فیها خشیة ظالم او مرائیة کبیران الله یحب المقسطین فحفظهم و تعظم شانهم تذعین صیغة
واحده مخاطب است سوال یا را چرا بدل بالف نمیکنند زیرا که حرکتش عارضیست در اصل
تذعوین بود و الف گشت و بیفتاد چون نون تثنیه بدو متصل شد نون اعرابی ساقط
شد و دو ساکن بهم آمدند یا و نون مدغم و اول التیان مده نیست یا را حرکت کسره
دادند کما هو الاصل فی مثله اعلم انه یجیء ما الکافة بعد الکاف فیکون لکما تثنیة معاج.
تثنیه مضمون جمله مضمون اخری کما کانت قبل الکف تثنیه المفرد بالمفرد و قال الله تعالی
اجعل لنا الها کما لهم آلهة فلا یطلب الکاف ما یتعلق به و ثانیها ان یکون کما لا یعنی لعل نحولا
تشتم الناس کما لا تشتم ای لعل لا تشتم و ثالثها ان یکون لقران النفیین فی الوجود نحو ان قعد زید
قام بکر و جواز الکوفیة نصب المضارع بعد کما و جار بمعنی کی للتعلیل ایضا و المراد بها هو المعنی
الاول و ضمیر هو راجع الی اعطاء الکثرة المفهوم من قوله حرکة کسره دادند و المقصود تشبیه

مضمون هذا القول بمضمون قوله هو الاصل فی مثله فی الصدق والمطابقة للواقع ثم تخصیص
هذا القول بالتثنیة من بین الاقوال الصادقة للاشارة الی اعطاء الکسرة فی تدعین
لیس علی سبیل الشذوذ ویدل علی مقتضی الاصل والقیاس ویمکن ان یقال بالکاف
بهنا فی یعنی علی البنائیة فان بعض حروف الجر یجی بمعنی بعض آخر وان لم یطرد
ذلک فی جمیع الحروف وجمیع المعانی کما لا یخفی وقد یقال المعنی کسرة الیاء کسر مثل الکسر الذی
هو الاصل فی امثلة من النحو اضرب القوم وقل الحق وسیاتیک بیان هذا الاصل فی بحث الادغام
انشاء الله تعالی ویسجبک هناک ما یتعلق به ایضا ان ساعدنی التوفیق الالهی تحقیق مستقبل معروف مدعو
لم یدعوا لم یدعوا آه مجهول لم یدع لم یدعیا لم یدعوا آه مستقبل بالنفی آیدلن یدعوا لن یدعوا لن یدعوا
آه محققان برانند که لن برای نفی مستقبل است مع افادة التاکید وبعضی برانند
که برای تابید و دوام نفی است وقول باری تعالی لن ابرح الارض حتی یاذن لی حجة
بر بعض است ومصنف اختیار مذهب مرجوح کرده است وجنس معلوم نیست مجهول
لن یدعی لن یدعیا لن یدعوا آه امر غائب لیدع لیدعوا آه امر حاضر ادع ادعوا ادعوا
آه امر متکلم لادع لندع معنی طلب المصدر من المتکلم غیر ظاهر کما ان معنی طلب ترکه
فی لا نهی المتکلم غیر ظاهر کذا فی جامع المسایل فتامل فیه مجهول ای امر الغائب لیدع لیدعیا
لیدعوا آه امر حاضر لتدع لتدعیا لتدعوا آه ندا فی الحقیقة لطلب ما یوجب دعا غیره له من
المخاطب مضاه گونا خواسته شوی تو یعنی چنان کن که ترا مردان خواهند امر متکلم لادع لندع
نهی غایب لا یدع لا یدعوا لا یدعوا آه نهی حاضر لا تدع لا تدعوا لا تدعوا آه نهی متکلم لا ادع
لا ندع مجهول لا یدع لا یدعیا لا یدعوا آه نهی حاضر لا تدع لا تدعوا لا تدعوا آه نهی متکلم لا ادع لا ندع
اسم فاعل واو عیا ج اعون اه اسم مفعول مدعو مدعوان مدعوون آه وکاه مدعی نیز
خوانند چون مرضی ویسجی انشاء الله تعالی مدعو در اصل مدعو بود واو اول را رد وم
او ادغام کردند مدعو شد قانون هر جا که دو حرف از یک جنس بهم اینداول را در دوم او ادغام

لا خوانند تنس تحریکا فی التزام حذف الهمزة ودول الاخوات کذلک ضاربان الافعال مطلقا سواء کان ماضیا او مضارعا او امرا او غیر ذلک مخالف الاخوات فی التزام حذف الهمزة منه ودول الاخوات وذلک لکثرة الاستعمال ویقول

کنند و سپاقی بیان بدانچه قانون مع ذکر شرائط معتبره فیه و ما یتعلق به فی حرف الضاد
انشاء الله تعالی الباقی منه انها قصد من المجهول للعین رای برای رویته تضم راو سکون
همزه وکاه همزه را بواو بدل کنند و رویته خوانند واو غام نکنند الاعلی شذوذ یعنی رویدن
سیچشم فیتعدی الی مفعول دانستن فیتعدی الی الاثنین و چون همزه باب افعل بر اول داخل شود
متعدی بدو کرد و چون بر ثانی در آید دست بدان سه مفعول رسد فهو راو رای یری
رویته فهو مری الامر منه ره والنهی عنه لا ترمری در اصل مرءوی بود واو را با کره و ندو یا در یا
ادغام کردند و ما قبل او مکسور کردند از جهة مناسبة یا مرمی شد قانون هر جا که واو و یا بهم آیند
در یک کلمه چون سید آنچه در حکم یک کلمه است چون مسلمی و اگر چنین نباشد اعلال نکنند چون بتقضی و اطرا
کذا فی الشرح الکافیة و معهذا این قید را اگرچه صریح ذکر نکرده است لیکن در قول او که ان کلمة بتقدیر
افعل نباشد مراد این جزئیت را رمزی باریک باین دقیقه حال است و اول ایشان ساکن بود چنانچه از
ارشل طویل خیزد و واجب است تقیید باکه انسان متحاصل نباشد من حیث الذات و السکون
مانند رجل یا او که در اصل رجو یا بهمزه بود و طوی بسکون واو که در اصل طوی بالکسر بود بنقض بر
قاعده وارد نشود جواب از قید اصل و اقی قول معهذا که یکی از ایشان بدل چیزی نباشد یعنی
کما لا یخفی و در شل طوی اگرچه واو ساکن است لیکن چون سکونش عارضیست حکم متحرک است بخلاف
متحرک بحرکة عارضی در حکم ساکن است علی ما مر و مراد ما بساکن فرد کامل است یعنی ساکنی که در حکم
متحرک نباشد علی ما هو المتبادر یکی از ایشان بدل از چیزی نباشد این عبارت یا نسخه که هیچ یک از
واو و یا بدل از چیزی نباشد بطریق سلب کل یا آنکه یکی از ایشان بدل نباشد و دیگری باشد یا
نباشد بطریق سلب جزئی دهر دو فاسد اند اما فساد معنی ثانی خود ظاهر است زیرا آنچه از این معنی
مقصود باشد آنچه غرض از ایراد این قید است که اخراج مثل شویر و دیوان باشد حاصل میشود
کما لا یخفی اما فساد معنی اول برای آنکه انقلاب حرف ثانی مانع اعلال نیست چون عصی و لی نا چار
مراد از یکی تخصیص باشد لیکن بتعبیر از تخصیص بلفظ یکی که موهم خلاف مقصود است لطافتی ندارد

واگر چنین میگفتے واول ایشان متحرک و بدل از چیزی نباشد اظہر و اخصر بودی و در رسالہ مالکی بدل الغیر لازم قید کردہ است لما فی الشرح الشافیۃ ان احکم حرف اللین المنقلبۃ انقلابا لازما حکم حرف اللین الاصلیۃ التی لیست منقلبۃ لکن بر و مثل سوید و دیوان دارد و میشود زیر آنچہ ابدال در اینہا لازم است و شاید مصنف کہ ترک قید لزوم کردہ و مثل سوید و دیوان آوردہ است اشارۃ خفیہ باین مناقشہ کردہ است و آن کلمہ تصغیر افعل نباشد این قید اگر برای جواز اعلال است یعنی این اعلال وقتی جایز است کہ آن کلمہ تصغیر افعل نباشد پس مناقشہ ظاہر است زیرا آنچہ این اعلال در تصغیر افعل جایز است بلکہ کثیر و فصیح است فی شرح الشافیۃ التصحیح فی باب اسید تصغیر اسود قلیل و یسیر لغۃ و فی شرح الامالی اسیود ضعیف و اقوی اسید و اگر قید برای وجوب اعلال است نیز محذوش فیہ است زیرا آنچہ علی ہذا برای احتراز تصغیر مثل جدول و فستور نیز قیدی می باید کرد زیرا آنچہ حکم اینہا و حکم تصغیر افعل یکیست فی بعض رسائل و اطردی التصغیر ما کیزید علی مفاعل نحو جدول و اسود الاعلال و التصحیح بلک می باید کہ نفی نفس افعل نیز میکرد تا مثل الیوم خارج شود چنانچہ علامہ تفتازانی رح در شرح رسخانی فرمودہ است جواب ممکن کہ اختیار شق ثانی کنیم و مراد از افعل وزن عروضی باشد نہ حرفی تا شامل جدول گردد بلک باید کہ شامل معوال را ہم شامل گردد و اما الیوم محتمل کہ منسلک در سلک مشوا ذ باشد ہذا غایۃ ما یمکن ان یقال و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال و او را کہ خواہند خواہ مقدم باشد خواہ موخر برای تخفیف و یا در ادغام کنند چنانچہ مر می و سید در اصل سیود بود در نزد یک فراء در اصل سوید بر وزن طویل بعدہ قلب مکانی کردند و سید یعنی مہتر و خواجہ غلام دشوہر و در عرف برادہای امیر المومنین حسن و حسین رضی اللہ تعالی عنہما اطلاق کنند اخذ من قولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام ہما سیدا شباب اہل الجنۃ فی الجنۃ و سید الشہداء امیر المومنین رضی اللہ تعالی عنہ را گویند سادہ جمع و اسادات جمع الجمع و ایام در اصل ایوام بود جمع یوم است بمعنی روز و گاہ بمعنی وقت

باشند بطریق مجاز یا باشتراک لفظی علی اختلاف الرایین و در رویم و دیوان واو را یا کردند
زیرا نچه واو بدل از الف است در راول یعنی رویم و یا بدل از واو است در رووم یعنی دیوان
چنانچه خواهد آمد و در اسیود ادغام نکردند زیرا نچه تصغیر اسود است قد عرفت ما فیه اما حیوة
بفتح حا نام مردی و ضیون بفتح ضاد معجمه و یا ساکنه و واو مفتوحه گریه نر شاذ است بدانکه شاذ
در ین ضابطه بر سه نوع است یکی انکه با وجود عدم استیفا و شروط اعلال کرده باشند چنانچه
قوله بعضی ان کنتم للرویا تعبرون یا بدال او ادغام دوم انکه با وجود استیفا شروط
معلل نشده باشند چون صیئون و ایوم سیوم انکه استیفا شروط کرده باشند و معلل شده
باشند لکن بقلب یا بواو و ادغام واو در واو چون هوا که در اصل هیوی بود بدانکه کسره
و حرف یای ثانی را اصلی گفته اند و واو حیوة را بدل از یا میکنند و انانکه یای حی را بدل از
واو گفته اند و واو حیوة را اصلی میگویند و حکم نکنند و ذهبی بر مذهب اخیر است فعل ماضی
الماضی ای من هذا الباب رای یری رواه آه مجهوله ری رینا را واه آه مستقبل معروف یری یرین
یرون آه مجهوله یری یریان یرون آه مستقبل معروف بانون ثقیله یرین یریان یرون ترین
تریان یرینان ترین تریان ترون ترین تریان ترینان ارین ترین مجهوله یرین
یریان یرون آه امر غایب لیریا لیرا لیرو اه آه امر حاضر ریا روری ریارین امر متکلم لایر
مجهوله لیریا لیرا لیرو آه امر حاضر نون ثقیله ریان رون آه نهی غایب معروف لایر
لایریا لایرا و علی هذا القیاس المجهول اسم فاعل را و رایان را و ن آه اسم مفعول مری
مریان مرئون اه و اعلال دیگر از انچه در پیش یاد کرده است برون اید چون تامل
کرده شود ان شاء الله تعالی و ابواب شش گانه ترکیب صیغ اقی است یا توصیفیه همین صورت قیاس
باید کرد اعل یعل اعلا آخر نهو معتل الامر منه فاعل و النهی لا تفعل و من مهموز الفاء نحو فض الی یولی
ایلا و در اصل ایلاو بود بمعنی سوگند خوردن و اما ایلاء که بمعنی بخشیدن است و نزدیک
شدن و نزدیک کردن است مقلوب الفاء است مهموز الفا میانست نهو مول و اولی و لولی

فی باب الاوصاف

اعنی فی اسم المفعول تقول جاء مری و مررت بمری و رایت مری بالحذف فی الجمع لقاء الفتحة فتحا و انقلاب الیاء الفا ثم حذفت لالتقاء الساکنین و بهذا انفتاح ما قبلها و فی اسم المفعول مریان کفتحة الراء و لم یقلب الیاء الفا لالتقاء الساکنین و بهذا انفتاح ما قبلها و فی اسم المفعول مریان کفتحة الراء و لم یقلب الیاء الفا لالتقاء الساکنین

الفتحة تقتضی فتحا و قبلها الفتحة و فتحت و قلبت الیاء الفا و حذفت لالتقاء الساکنین

فعلت مرات و فعلت مرتان و فعلت مرارا و فعلت مرة و فعلت مرتین و فعلت مرارا و فعلت مرة و فعلت مرتین و فعلت مرارا

الاضافة تحدث فی المضاف الیه و فی المضاف ایضا

زید و فی زید و فی زید

مررت بزید و فی زید و فی زید

اصله مرری و الیاء و الفا و حذفت

الیاء اصلیة و الفا و حذفت

مررت بمری و رایت مری و فی مری

فتحة الیاء فتحة اصلیة و قلبت الیاء الفا و حذفت لالتقاء الساکنین

الفاعل یعمل عمل فعله

اسم المفعول یعمل عمل فعله

اسم الفاعل عامل

و من التنوین للتقاء الساکنین

مفاد و تقول لیس

مررت بمر بالحذف

الیاء الفا ثم حذفت

ایلاء فهو مولی الامر منه الی والنهی لا تقل ومن مهموز العین الی یؤلی اتاره یعنی امر حسن کذا فی
کنز اللغات فهو موءث والی یؤلی اتاره فهو موءث الامر منه اث والنهی لا تئث وکذلک اری
یری ارارت نمودن ودانیدن در اصل ارای بود بروزن افعل حرکة همزة نقل کرده
بما قبل دادند همزه حذف کردند وعوض او تا متحرکه در آخرش در آورند ارایة شد
بعضے نظر بعدم تطرف باکرده بار الحال خود گذارند وبعضے تا عوض را عارض کرده بدل
همزه کنند وارارت خوانند ولبا باشد که تا را عوض نیارند فی شرح الزنجانی وجواز
اکثیر شایعا فهو مرعلی وزن مف واسم مفعول علی وزن یعنی واری یری ارارت
فهو مری الامر منه از والنهی لا تسر بنا علی نقل حرکة الهمزة التی تقابل العین الی ما قبلها وحذف
الهمزة سلق یا الیاءین الآخرین لکن النقل فی الاول جائز وفی الثالث واجب کلمة علی بنائه ومن
باب التفعیل نجی یجی تنجیة در اصل نجوت بود بمعنی رهانیدن وبر مالازمین بلند افگندن
رهانیدن بالفتح خلاص دادن فهو منج ونجی یجی تنجیة فذاک منجی الامر منه نج والنهی لا تنج
مصدر ناقص ومهموز اللام بروزن تفعلة آید معتاد در باب تفعیل آن است که مصدرش
بروزن تفعیل باشد لکن گاه باشد که یا را حذف وعوض او تا در آخر در آرند واین در
تصحیح قلیل است چون تذکره وتقرفه ودیضره ودر ناقص ولفیف ولمثوی ومهموز اللام
قیاس مطرد است چون تسمیة وتولیة وتقویة نشراة وگاه باشد که برای ضرورت شعر
بر اصل خود مستعمل شود چنانچه در صرف میر انشا کرده است ۵ نهی تنشری ولواشیرنا
کانشری شهلة صبیا باضمیر راجع است بنافه ودر لو کنایة از لسان او است وتشریه یعنی
جنبانیدن است وشهلة زن عاقله را گویند که برای پروردن اطفال نصب کنند ومقصود
شاعر کثرت شیر از وایه است وانچه بعضے طالب علمان دمیده اند که ضمیر ہی راجع است
بسوی زن برعرض شما اطلاع یافته اند چنانچه تجیة اگر نجیم است معنیش مذکور شد واگر نجا
مهملة است بمعنے دور کردن است وتبرات رها بودن بمعنے برا کردن وتشراة نباشد بمعنے شاد

گردانیدن و تسمیه نام بردن و نام کردن و بلند گردانیدم من باب القاء علة ناجی مناجات در اصل مناجوة بود بمعنے راز گفتن با یم فهو مناج و نوجی نیا می مناجاة فذلک مناج الامر منه ناج و الهنے لا تناج و من باب الافتعال اعتری یعتری اعتراء در اصل اعتراو بود بمعنے روبک آمدن بقال عراني الامر اعتراني فرو گرفت مرا کاری فهو معتر و اعتری یعتری اعتراء فذلک معتر الامر منه اعتر و الهنے عنه لا تعتر و من باب الافتعال اقتضے یقتضے اقتضاء در اصل اقتضای بود بمعنے سیری تمکن و کذا اقتضاء سیر یکسر بن ابرید و تمام شده فهو منقض الامر منه انقض و النهی لا تنقض و من باب التفعل تنبی ینبی تنبیا یعنی خواندن فهو منبی و منبی منبی تنبیا فذلک منبی الامر منه بین و النهی لا تبن مصدر بین در اصل تبیو بود و او را یا بدل کردند و ما قبل یا یکسره بدل کردند قانون هر واوی که منقلب از همزه باشد نا مثل کفو و لا نشو لان اصل ذلک الواو همزة که دوم احتراز است از مثل یدعو متمکن مرادف معرب است چنانچه امکن مرادف منصرف است سوال در کافیه گفته است که کاه منادة مرخم را منزله ثابت نمیگردانند بلکه هم را اعتبار میکنند و مثل او به یا می کرده است که در اصل یا تمو بود و جواب مراد از متمکن عام است فی الحال یا فی الاصل یا تبدیا می اگرچه فی الحال بسبب دخول حرف ندا می شده است لیکن فی الاصل متمکن است و با نجمله مراد از متمکن یا سوی مبنی لازم است فلا تفصل و بعضے طالبعلمان در حاشیه این نوشته اند که هم متمکن است که قبول حرکات با تنوین کند و ظاهر از فرق بین الامکن و المتمکن غافل بوده است فتنبه و طرف افتاد با و حکم طرف با مثل تغاریه که برای مره است و مثل تغاریان که تثنیه تغاری است بدریزد و مقصود از ذکر این قید اخراج مثل افعوان و افحوان است که واو انها نه و طرف است و در حکم طرف لکن تقدیره و انکه واو تغاریه حکم طرف دارد نه در ظلمتوه تامل طلب است کما لا یخفے و ما قبل او مضموم باشد احتراز است از مثل ولو و عصا و شرط انکه این ضمه لازمی باشد یا مثل ذو و الواو سلمو امصروا و ذکرو او را مقید بلزوم کنیم هم این امثله را دارمی شوند کما لا یخفے فی شرح

الشافیه اذا کانت الواو لازما بعد ما حرف لازم کثیر الثابت فی محدوده والالف والنون
غیر المثنی کاغوان لم تقلب الا ان یکون الضمه قبل الواو علی واو الصرفانه یقلب الواو یاء لفرط
الثقل وان دلیها حرف لازم نحو قویه قویان علی وزن سمزه وسمعان ان واو او الف بدل کلمه
بعده او قبل یا کسر کنند بعضی اولا ما قبل واو را کسره دهند بعده واو بدل بیا کنند و بعضی علیین میکنند
و مصرع اختیار همین مذهب کرده است الی آخر فی شرح الشافیه ولا تبدا بنقلب ضمه کسره لان التخفیف
الاخر اولی فلان کون الحرف متحرکا اولی من کونه تابعا الهاء زیرا که در وقف
با شد یا در حکم طرف چون ترام وتراینه وقید لطیف برای اخراج مثل طلیان است قابل و
مضموم احتراز است از مثل ظبی ان ضمه ما قبل بدل الندائی حکم در اسم است و در فعل ان یارا
بدل لواو کنند فی شرح المالکی تبدل الواو الواقعه آخر فعل لضم العین المتعجبا وقضوا
الرجل اذا جاء قضاؤه و رموا اذا بلغ الغایه الرمی بذالک چنانچه ما افعله تعجب کنند فعل مضموم
العین نیز تعجب کنند چنانچه گویند ضرب زید و ضرب بزید چه خوش زنده است زید و این
نیز بحکم افعل تعجب متصرف است چنانچه اشتق در اصل نحو بود بمعنی بدبخت شدن و نحس بجای
مهمله در اصل نحو بود بمعنی شدن یقال نحسه علیه ای اشقی و در بعضی نسخ بجای نحس
میم واقع شده است یعنی قرآن خواندن و ذکر کردن و در رفع گفتن مثبت شده است اعلال
اعلال فاضل کردند مثبتی شده و مثله ای تمثال مثبتی فی جمیع ما ذکره من الاعلال فلنس فی
جمع فلنسوه بمعنی کلاه والنون والواو فیها زائدتان وجمعه افلانس بحذف الواو
وا فلاس بحذف النون والواو واما قلانس او قلاسی بقلب الیاء فیها او فلنس
بحذف النون وقبض الواو وکذا فی الصراح واول مجمع دلو کوزه و مشکی که بان از چاه
آب کشند وحادثه وزمانه وغام برجی است از بروج آسمان وبار کردن ناسی از چاه
آب کشیدن بدلو و بمعنی زمراندن و شفاعت خواستن هم آمده است کذا فی کنز اللغات
و در فلنسوه بسلامت ماند زیرا که در طرف بستار گاه فلنسوه نیز خوانند بعدم

اعتداد با النار کذا فی الصریح ولیس شی و در هو یدعو السلامت ماند زیرا نچه اسم متمکن
نیست چون یدعو را علم کنند اگر مشتمل بر ضمیر باشد بر حال گذارند لان الجملة محکیة و الاولی را
بیابدل کنند کما مر بدانکه توسط حرف ساکن زاید و میان ضمیر و او در جمع مانع اعلال
نیست و الها در مثل نحوذ در جمع نحو جنی جنب و نحو بحیم در جمع بحوا بری که آب او ریخته شود
و البو و اخو در جمع آب و اخ بر خلاف قیاس است و مذهب فراء آن است که تصحیح در هر جمع
قیاسی است و در وجدان مانع است اگر مقصود شان آن است که مانع جواز اعلال است منحصر
می شوند بمثل یدعی و عتی و در یدعو و عو علی ما نقل فی الصحاح کرانکه این را از جمله شواذ
شمرند و همچنین منتقض می شود بامثله آینه و رشتین این و اگر غرضش آن است که مانع اولویت
اعلال است نیز مخدوش است زیرا نچه در اسم مفعول از فعل مکسور العین اولی و اکثر
اعلال چون مرضی اگر تصحیح نیز جایز است چون مرضو ملک و در بعض رسائل علم شده و
تصحیح کرده است و اگر اراده آن دارد که مانع وجوب اعلال است هم محل نظر است زیرا نچه
اگر ما قبل واو زائده واو دیگر ما بعد اعلال واجب می شود چون مقوی که در و مقود اصلاً
جاری نیست کما مر و همچنین اگر عزو مثل عضو رسانا کنی کوی غزوی علی ما فی شرح الشافیة
اللهم الا انکه منع فی الجملة مقصد کرده شود نه علی سبیل الدوام تا انتقاضات وارد
نه شود تقول ولی و عصی جمع ولو و عصاً با لاعلال الاول مثال الواو لم یعل فی الواحد
و الثانی لما اعلت فیه و الغرض من ذلک التنبیه علی ان عدم السلامة فی المفرد
لیس شرطا فی هذا القانون و تقول عتوا عتوا با التصحیح لضمتین از حد در گذشتن و بغایة
پیری رسیدن و بغایة تاریک شدن و یقال عتا فلان اذا عصی و اسم الفاعل منه
عات و جمعه عتی اصله عتوو فعلی ابراز الفعل و انتصاب العتو منه علی المصدریة اشارة
الی ان المراد ههنا هو المصدر لا الجمع اسم فاعل فانه معلل کما عرفت اعلم ان الکفار المنکرین
و مر محمد صلعم کانوا یقولون هلا انزل الله علینا الملائکة و یخبرونا بصدق محمد صلعم و یکونوا رسلا

الینا او نری ربنا فیامر بقصد لغة ما تباعوه فاجر الله عنهم قال لقد استکبروا فی انفسهم ای
فی شانها حتی ارادوا بها ما یفوق الافراد من الانبیاء الذین هم اکمل خلق الله وهو نزل
الملائکة او ما هو اعظم من ذلک هو الروایة وعتوا ای وتجاوزوا الحد فی الظلم عتوا کبیرا
بالغا اقصی مراتبه حتی عاهو المعجزات القاهرة الباهرت فاعرضوا عنها واقترحوا لانفسهم
الخبیثة مطامح ماسده دونه مطامح النفوس القدسیة کذا فی تفسیر القاضی والمطامح والطموح
در والبود که فارسیان اتباع الاتباع بالتخفیف والتشدید بی ردی کردن وانجا بمعنی اسم
مفعول ست عین کسی بدانکه چون در آخر اسم یا مشدد واقع شود اگر پیش از و یکحرف
مضموم باشد در ضمه وکسره جایز ست چون والی در جمع ولوی واگر در پیش از دو حرف
مضموم باشد ثانی را کسره باید داد علی سبیل الوجوب در اول ضمه وکسره جایز ست چون
غنی وعصی که در عین کلمه جز کسره درست نیست ودر فاکلمه ضمه وکسره جایز واین ست
معنی انچه در مالکی گفته وفی ضمه قبل متلوة الیا والکسرة وفی ها نفسها مبدلا بها وجهان فقول
عصی ودلی وانادر حوحی جمع حوای للامة مانند زیرانچه واو زائده نیست بلک عین کلمه ست
ماخوذ ست از حوة بمعنی سرخی که مائل بسیاهی باشد چون حمر احمر وحوار مونث اوست من
باب علم ومن باب الافعال ارعوی یرعوی ارعواء الینادن وبازکشتن یقال ارعوی
من جهله باز ماند از جهل خود فهو مرعو الامر منه ارعو والنهی لاترعوا رعوی در اصل ارعووی بود
واو دوم را الف کردند بدانکه تشدید در ابواب ثلاثی مزید بر دو قسم ست یکی بنای چون
صرف ولقرف دویم قیاسی چون احمر واحمار که برای تجانس حرفین ادغام در بنها واقع
شده ست در قسم اول بیان اصل وتعلیل نمیکنند ودر قسم ثانی تعلیل میکنند اگر باعث
اعلال موجود باشد بر موجب او عمل میکنند والا ادغام میکنند ادغام نشد لان الابدال
علی الادغام لانه اخف فاده قوی اخف من فوده ذلک لایظهر الا بالذوق السلیم او الوجدان
الصحیح للکتب وبالجملة هذا المقدمة مسلمة عندهم حتی انه قنابس ما من کتابی هذا الفن بعید شبانه

الا وقد ذكره فيه لكن العجب مما وقع في بعض الرسائل المعروف فان الاو[illegible] على
الاعلال بدليل قلب همزه المكنه بالياء لشيء وقد سمعت في بحث المهموز بانبيك توجيه قلت
الهمزة بالالف فيذكر فلذلك تقول قوى يقوى دون تويقو ويوان دون وتعرف
الكلام في ديوان انشاء الله تعالى ومن باب الاستفعال استدعا عالبد عي استدعاء فهو داصل
استدعاء دو بمعنى دعا كردن و درخواست نمودن في الصراح دعوته وادعيته بمعنى فهو مستدع
الامر منه استدع والنهي لا تستدع وعلى هذا القياس لما فرغ من صرف الناقص شرع في
اللفيف فقال صرف اللفيف المفروق فاء فعل او را بمعتل فا قياس بايد كرد و لام كلمه
او را بمعتل اللام قياس بايد كرد مجانبه وفي بقي وقايه بكسر الواو نگاهداشتن وهر چه
بدان ضرير انگاهدارند و در عرف طالبعلمان جزوانند و نام كتابيت معروف وقيه
فهو واق ووقى يوقى وقايه فهو موقى في الامر منه قِ والنهي لا تق اما در لفيف مقرون لام كلمه
او را بمعتل اللام قياس بايد كرد وعين كلمه او را اعلال نبايد كرد تحرزا عن توالي الاعلالين
التحرز پرهيز كردن از چيزي وخويشتن را نگاهداشتن وكذا الاحتراز والتوالي بيا في رسيدن
وبرادف التتابع والتعاقب والاعلال في اللغة بيمار كردن وفي الاصطلاح تغيير حرف العلة
للتخفيف وقد يستعمل بمعنى مطلق التغيير والمراد بهنا هو المعنى المشهور على ما هو الظاهر لكنه
يفهم من بعض كلام الشيخ ابن الحاجب ان توالي الاعلالين بمعنى مطلق التغير مستكره
حيث استدل على عدم مجيء المضاعف المتعدي من باب ضرب بانه يلزم فيه اجتماع
الاعلالين حذف الفاء والادغام فاعرفه اعلم انه قد اشتهر بين عبارة المتقدمين
والمتاخرين ان اجتماع الاعلالين في كلام العرب وهذا الحكم مما تجاوزه منقوض
في كثير من المواضع نحو الخطايا والمطايا على ما عرفت ونحو جار على مذهب سيبويه
بل على مذهب الخليل الضرو ونحو يقي فان اصله يوقي ونحو اقصى الفاء اصله او قا ما نحو
الباء اصله ايلي قلبت الثانية الفا والثالثة همزة ونحو يقوى فان اصله يقوو ثم يقوي

بالياء ثم يقوى بالالف ونحو متول فان فيه الاسكان والحذف ونحو انجى يستعمل على
بنى تميم كما عرفت ونحو يدعون ونحو مرضى دولى كما مر عن قريب ونحو دعوت فان
فيه القلب والحذف وامثال ذلك مما لا يحصى ومن ثم قلب العلامة الزمانى
سعد الملة والدين التفتازانى فى شرح تجريد الكلام ان امتناع اجتماع الاعلالين وان اشتهر
فيما بينهم لكنه كلام من غير رويته ولا محصل من الاقتضاء الا بالتخصيص واضطر به
ذلك عبارتهم فقيل اجتماع الاعلالين فى حرفين من كلمة بنوع واحد ممتنع فقيل اجتماع
الاعلالين فى كلمة واحدة بان يكونا حذفين او ابدالا او حذفا وابدالين متواليين بان
يكون احدهما فى العين والآخر فى اللام مستنكر وقيل اجتماع الاعلالين على سبيل التوالى بان لا
يكون بينهما فاصلة مخدور وقيل اجتماع الاعلالين بان يصير العين واللام ساكنين من جهته
الاعلال مستكره وقيل اجتماع الاعلالين فى الثلاثى والرباعى قبيح والناس فيه يذهبون
مذاهب الا فى نحو طى مما اجتمع فيه الواو والياء وتقدم احدهما حالكونها ساكنا بالسكون
كما تقدم عن قريب بذا استثنى من قوله وبعينه كلمة اورد اعلال بابه كرد وطى در نوردیدن
وانباشتن وكرشكى كشيدن بدانكه نوردن ونوردیدن ونوختن بفتح واو بمعنى بجيدن
وتوكردن وراه رفتن وطى بهر سه معنى مستعمل شود وانباشتن وانباردن وبرروى
وجاى عميق واللى بركرديدن وبركردانيدن زبان در گواهى وغيران دوم جنبانيدن
درس والبس كرده نكرستن ودفع الوقت كردن فرضداران اوبجانيدن يعنى
فهم دادن وبسمان تابيدن يعنى تافتن تقول حيى يحيا حيوانا اختلف فى حى انه
على انه اعلا اصله وقال الفراء اصله حيو وعلى ذلك الاختلاف فى حيوان وهو مصدر على
ما يفهم من كلام المصرحين بها وفى بعض النسخ وطوى يطوى على وزن ضرب يضرب طيا فهو
طاو وطوى يطوى طيا فذلك مطوى الامر منه اطو والنهى لا تطو فتى يعنى سالمت
فى بخ طى داخل اللام كما ترى يعنى به انه ظاهر غير مخفى حتى كانه محسوس مرئى والآية

نشان وجماعتی از حروف هجا فرانی وبدن آدمی و در اصل او اختلاف ست بعضی گویند همزه
بود بفتح با اولی و نزدیک بعضی بکسره اولی و قیل بسکون یا اولی و بعضی گویند در اصل آینه بود
بر وزن فاعلة یا واولی را بر خلاف قیاس حذف کردند و رایته معنی و اصل او در سابق تحریر
یافت شاذ ست زیرا نچه در عین کلمه تعلیل کرده اند بتوفیق بردانی و فضل ربانی از بحث متعلل
فارغ شده ایم اکنون بعنایت آن پروردگار و اعانت تکریم عظام نخواهیم که کمیت کلک را در میدان
شرح قواعد او عام بدوانیم و زخارفی که درین باب داریم بعرض دوستان رسانیم السعی منی والاتمام
بکرم الله تعالی حرف المضاعف بدانکه مضاعف بر دو قسم ست ثلاثی و رباعی و ثلاثی را باسم اصم مخصص
گردانند چنانچه رباعی را باسم مطابق خاص میکنند و از شرح زنجانی معلوم میشود که اصم مرادف مضاعف
ست و مبحوث عنه درین کتاب مضاعف ثلاثی کما لا یخفی مدیمد امهو ما و دید یمد فذلک ممدود والامر منه
مد وامدد والنهی عنه لا تمد لا تمدد و در اصل مدد بود و دال اول را ساکن کردند بخلاف حرکت
تا در اتصال او ثبانی واو واو خال او در و ممکن باشد واگر هر دو متحرک بودند اتصال واو خال
که ادغام نام اوست دست نمی دارد زیرا نچه حرکت حرفین حائل مرتفع شد و اول در دوم ادغام
کنند یا به تخفیف دال ست بعد نقل فعل یا بتشدید دال بر وزن افتعل اول از عبارتی گویا ست
و ثانی از عبارة بعضی ان چنانچه علامه تفتازانی و فاضل جاربردی تصریح فرموده اند لیکن
مشهور در زبان ما بدیار ا تخفیف ست و شاید بعضی ان مطابقة اسم مع اسمی قصد کرده اند
اگر کسی گوید در مثل مدد مانع از ادغام حرکة دال اولی ست و چون مرتفع شد ادغام حاصل
گشت پس قول مصنف رح که اول را در دوم ادغام کردند بعد از گفتش که اول را ساکن کردند
تصریح بامر معلوم باشد گویم ادغام در لغة بمعنی نهفتن و ادخال ست یقال ادغم الجراد اذا اشتهم
وادغمت الثیاب فی الوعاء اذا دخلتها فیه و در اصطلاح عبارت ست از در آوردن حرفی در
حرفی باین نمط که تلفظ کرده شود میان هر دو دفعه واحده مرتفع شود زبان میان هر دو و ارتفاع
واحده بناشد فضل در میان این دو حرف بود من الوجوه بحرکة چون شروه یا سکنه بین الحرفین

چون فوذل بخلاف قول که در اصل سکه غنه بین الواوین ست دون نافی نیست چنانچه
عند الرجوع الی الوجدان ظاهر می شود نعم ما قیل ؎ تشدید دار اگر نمی اره برسم
یا بی در اتحاد چو حرف مشددم ؎ یک محقق استرابادی گفته چا یکه ادغام مباشد لا
لفظ یک حرف پیش نیست لکن باعتماد قولی نام بر مخرج الحرف بخشیده که گمان آن نرود
شود که دو حرف باشد و همین معنی از تعریف ادغام که بر مختصری منسوب ست نیز مفهوم
می شود حیث قال الادغام الباث حرف مقدار الباث حرفین پس ازین تقریر ظاهر شد
که ادغام مرتبه نباشد و بر اسکان حرف اول ست پس قول مصنف رح که اول را
در دوم ادغام کردند تاسیس باشد تاکید مدشد فافهم بدانکه تفصیل این مقام و شرح
قواعد ادغام علی وجه اتمام تطویل طلب ست که باین شرح مناسب نیست لکن چون
مصرح در تحریر اینمقام اهتمام تمام نه فرموده و در میان قیود جواز و قیود وجوب امتیاز نه
نموده و اطلاقات خیاره و تقیداته غیر نافعه در کلام خویش ایراد کرده ناچار حرفی چند
در خور این کتاب که ضروری و واجب الذکر بود بنگارش در آمد و حتی السعی در غایت
قیود و حفظ تخصیصات مبالغه کرده شد اگر تقصیر بوقوع آمده باشد معذور فرمایند از انجه
در اکثر کتب این فن این بحث مهذب و محرر نیست پس اگر نبذه هم تقصیر کنند فلیس بدا الاول
فارد ره کثرت فی الکلام و هو الموفق للاتمام بدانکه چون دو حرف از یکجنس بهم آیند اگر در
اول کلمه باشد پس اگر در تلاقی مجرد باشد ادغام متمتع بود چون دون هم در آیند در درج
و اگر در ملاقی مزید فیه چون تمرس و تمارک ادغام ترک ادغام جائز است چون اگر
تمرس و امارک تمارک و همچنین در مضارع از تفعل و تفاعل ادغام و ترک ادغام جائز
ست فی شرح الشافیه اذا ادغم لم تجلب له همزة الوصل کما فی الماضی بل لا یدغم الا
فی الدرج نحو قال نمزل و اگر در رباعی مزید باشد چون تدحرج ادغام متمتع بود علی
ما فی شرح الشافیه و اگر اجتماع حرفین متجانسین در اول کلمه نباشد خالی از مسلکی نیست

یا جایز الادغام یا ممتنع الادغام اما واجب الادغام بر دو قسم است اول انکه حرف
اول ساکن باشد و ثانی متحرک درین صورت ادغام واجب است بشرط پنجگانه یکی انکه ان دو
حرف متجانس و همزه در کلمه غیر موضوعه علی التضعیف نباشد چون قرائی که در اصل قرا بود
بروزن فمطر همزه ثانیه را یا بدل کردند و ادغام نمودند و اگر دو همزه در دو کلمه باشد انجا
برمذهب انکه همزتین محقق همیشه ادغام واجب است چون الا ناد او برمذهب انکه در تخفیف
مقتضای قوانین اجتماع همزتین کنند ادغام جایز نیست لان الاعلال مقدم علی الادغام و
اگر اجتماع همزتین در یک کلمه موضوعه علی التضعیف باشد انجا ادغام واجب است چون سال
و دوم شرط دوم انکه حرف اول از متجانسین ها وقف چون اعزه بلال و ذلک لان الوقف
ینافی الادغام شرط سیوم انکه حرف اول از متجانسین مده منقلب انقلابا جایز است غیر
الادغام نباشد چون رئیا که در اصل رئیا بود و در و ادغام جایز نیست مگر بر لغه بعض
عرب اگر منقلبه انقلابا لازم باشد ادغام واجب بود چنانچه اگر وزن الم را راویت ها
کنند گویند آوّ و الاصل اروی ابدلت الهمزة الثانیة واوا بدالا لازما فابدلت تم ضمته
الواو کسرة الیاء فجری مجری قاض و اگر منقلبه من جهت الادغام باشد از انجا نیز ادغام
واجب باشد چون مرضی و مدعی تا قوات غرض لازم نباید شرط چهارم انکه حرف اول از متجانسین
مده در آخر کلمه نباشد چون فی یوم و قالوا و الدوا و اگر مده نباشد ادغام واجب است و خواه در
یک کلمه باشد چون عجیر و رسیلة و خواه در دو کلمه چون التقیح علیه بیاء او واو و شبی با بر اجنین واجب
است ادغام اگر وه در آخر کلمه نباشد چون مدعو و مرمی شرط پنجم انکه ان ادغام باعث اشتباه
یک وزن قیاسی با وزن دیگر قیاسی نباشد چون قول و نقول که اگر ادغام کنند التباس
بقول و تقول لازم آید در شرح الشافیه و ان لم یلزم الالتباس وزن قیاسی لوزن
قیاسی ادغم و الالتباس فی مثله و ان وقع فی بعض الصور لا یبالی به لان الوزن لیس بقیاسی
فیستمر اللبس قسم دوم آن است که هر دو متحرک باشند و درین صورت نیز ادغام واجب شود

یکی انکه حرف اول از متجانسین مدغم فیه نباشد چون حبب و ردد دوم انکه درین جا
مقتضی اعلال نباشد چون قوی دار قوی و منه جار علی قول سیبو به سیوم انکه هیچ
یکی از حرفین متجانسین برای الحاق نباشد چون شملل و عدوکه بدرج است درین
بلکه در بعض رسائل موثوق بها آورده است و شرط ان لا یکون فی وزن الملحق
سوار کان الملحق احد المثلین او کلاهما او غیرها چهارم انکه ان اسم بر وزن فعل
بفتحتین چون بدد یا فعل بکسرتین چون رود یا فعل بضمتین چون سر و مر یا فعل بضم
اول و فتح ثانی چون در یا فعل بکسر اول و فتح ثانی چون قدر نباشد که درین
همه ادغام جایز نیست فی شرح شافیه و اما قص بمعنی القصص لرأس الصدر قلیس مما
اجتمع فیه مثلان متحرکان و ادغم بل هما سکان احدهما متحرک العین والاخر ساکن العین کشر
و نشر پنجم انکه در دو کلمه نباشد و اگر در دو باشد پس اگر ما قبل ایشان ساکن
غیر مده یا مده مدغمه بود ادغام جایز بود چون قوم مالک و عدو دلیل و اگر ما قبل
متحرک باشد چون سلکلکم و یکنبی یا مده غیر مدغم باشد چون الحال لزید ادغام جایز نبود کذا فی
شرح المزاج الارواح ششم انکه حرکه حرف ثانی عارض نباشد چون ادوم
برلغه اهل حجاز هفتم انکه تا باب افتعال نباشد چون اقتتل که در مثل او اظهار و ادغام
جایز است علی ما سیاتی ان شاء الله تعالی و همچنین است حال تترس و تتبارک چنانچه
گذشت هشتم انکه احد حرفین متجانسین دو یا متحرک نباشد چه اگر هر دو متحرکین باشند
پس اگر حرکه ثانیه لازمه باشد فی نفسه چون حیی و حیی و حیی یا عارض چون حرف
لازم چون تحیته مصدر حییی و احیته در جمیع حیا انجا ادغام و اظهار ظاهر جایز است و
اگر حرکه ثانیه عارضه باشد چون تحیته محییان و رایت محیاد من تحیی و مررت بمحیان
در محییان ادغام در انجا ممتنع بود دهم انکه اجتماع متماثلین در باب فعلال نباشد که انجا
هم ادغام و هم فک جایز است چون احوی یحوی و حوی یحوی بکسر حائین و بفتح حائین کذا فی شرح

الشافية اما جائز الادغام در چند جا باشد كه اكثر در اشعار تقرير تمام و واجب الادغام معلوم
گشت تسرس و تتارك و قال تنزل و چون ريا بر لغة بعض عرب و چون سلكم و الال
لزيد و چون اقتتل و حيي احوى اما ممتنع الادغام در چند صورة باشد يكى انكه دو حرف متجانس
دو همزه باشند در كلمه غير موصوعة على التضعيف درين صورة ادغام ممتنع است خواه همزه اولى
ساكنه باشد چون قراى كامر خواه در دو كلمه متحرك باشند چون جائز قول سيبويه اگر دو كلمه
باشند پس ادغام بر مذهب آنانكه تخفيف بر مقتضائى قواعد اجتماع همزتين كنند ممتنع است
و بر مذهب آنانكه همزتين را ثابت گذارند اگر اول ساكنه واجبة الادغام است والا جائز
الادغام كذا نقل عن سيبويه دوم انكه حرف ثانى از متجانسين ساكن شده باشد
من غير جهت الوقف بر لغة حجازيان و اگر من جهت الوقف باشد مانع ادغام نيست بر
استعمال شهر اگرچه بعضى حذف احد المتجانسين نيز كنند فى شرح الشافية فقد يجوز خلاف
احد الملين البصر نحو بقرو فقابتديد و التخفيف و علماء عليهم الرحمة معلى ساكه اخر او ليست
جزم يا بيار امر ساكن شده باشد از احتمام جائز الادغام شمرده لذا الاعلل تعجب چون
اشدد بر كه آن تمتنع الادغام بود القاقا عد اين سخن خالى از شبهه نيست زيرا نچه اكر بنار
كلام الشان بر لغة بنى تميم است پس از اقسام واجب الادغام است و اگر بلغة اهل
حجاز پس از اقسام ممتنع الادغام مرجح لغة نيست كه مثل امد و لم يمد در و جائز الادغام
باشد غايت ما يكن در توجيه كلام علماء آنست كه سيبويه نافى علامه تفتازانى در شرح
زنجانى ار زانى فرموده است المراد جواز الادغام واجب فى بنى تميم ممتنع نزد
الحجازيين سيوم مثل قرود و نعدد و غير ذلك من الملحقات چهارم قالوا و المد فى
يوم كامر بنيم قوم مالك عدد و لبد ششم انكه مثل شر و سر و غير ذلك من الاوزان
المذكوره فيما قبل هفتم مثل قودل و تقول هشتم مثل دون و ند حرج لهم
مثل اغره بلا الا دهم مثل جبت بازدهم مثل قوى دوازدهم انكه متجانس الصحيح باشد

١٣٢

الا در غام فی الالف بستیزد بهم انکه حرف اول ساکن باشد چون مال زید کذا فی
جامع المسائل و پوشیده نماند که این صورة از مبحث خارج است زیرا که اجتماع حرفین
متجانسین نشده است بسبب جعلوله قنعوین بهما فلا تفعل چون این همه بخاطر دوستان
جا گرفت اکنون می باید که شرح عبارات مصرح کرده شود قال المصنف
جاکه دو حرف متحرکه اگر حرف ثانی برای وقف ساکن نشده ملتبس ادغام نیست فان
التقاء الساکنین یقتضی فی الوقف مطلقا از بجنس بهم آیند در صراح گفته که جنس یک
گونه را گویند که در گوناها باشد و در اصطلاح منطقیان بمعنی کلی مقول بر کثیرین
مختلفة الحقایق در جواب ماهو ست و مراد اینجا معنی اول ست بیانش آنست که دال
مثلا یک گونه ست که مختار ست از گوناها حروف دیگر چون ضاد و عین و غیر ذلک
و دالات معینه که صادر می شوند از اشخاص معینه در از منه معینه و امکنه بالفعل معینه
گوناهائی اند ممتاز از یکدیگر بواسطه تعین مبادیان باسکان یا کیفیت و داخل اند در گونه
دال مطلق مثل دخول زید و عمر در انسان و همچنین همه حروف سایر عین قیاس
کنی و سبب منطقی برای ان مراد ندانستیم که اثبات جنسیة منطقه مر دال مطلق را
نیت بدلالة معینه مثلا اصعب از خرط قتاده ست چنانچه مخفی نماند بر هر که صاف
نهاد ست هر سبیل لزوم یعنی بهم آمدن و جمع شدن ان دو حرف متجانسین بر
طریق لزوم باشد نه برسل عروضی و فائدهٔ این قید از کلام مصنف ظاهر خواهد شد
یا از دو مخرج متقارب معطوف بر قول او که از یک جنس باشد یعنی در دو حرف
متجانس متحرک واقع می شود همچنین در دو حرف متحرک متقارب المخرج بر ادغام
نمی شود بدان ممن زخرج عن النار تشدید العین یا اول ایشان ساکن بود ثانی متحرک
معطوف ست بر قول او که دو حرف متحرک متجانسین یا متقارب المخرج متحرک باشد یا اول
ایشان ساکن بود و ثانی متحرک باشد بدانکه چنانچه در متقاربی المخرج ادغام واقع می شود همچنین

چنانچه شیخ رضی در شرح کافیه آورده است آنست که زیادتی در کلمه حرفی را در مقابله حرف
اصلی در کلمه دیگر تا برابر شود این کلمه مزان کلمه یاد حرکات و سکنات و جمیع تصریفات مقصود
اهم ایشان باز الحاق تحصیل اغراض لفظیه است چون وزن و جمع و کثرت ابنیه و غیر ذلک
و لیس المقصود اختلاف المعنی بل یجوز ان یختلف و یجوز ان لا یکون الکلمة
قبل الزیادت فیها للالحاق معنی و ان یکون و بتفصیل ذلک مقام آخر و ما قیل
ایشان حرف مدغم نباشد و یکی از ایشان مبدل نباشد این قید بر اطلاق خود صحیح نیست
چنانچه در ماسبق شافیه و کلمه از اشتباه ایمن باشد این اطلاق نیز جید نیست چنانچه از نقل
کلام شارح شافیه ظاهر شد اول را در دوم ادغام باید کرد این اطلاق علی تقدیر التسلیم
در متجانسین صحیح است اما در متقاربین درست نیست زیرا که آنچه برای وجوب ادغام متقاربین شرائط
و تفاصیل است که در کتاب قرة العین شده است و بالجمله مسامحات مصدر بر تحریر این قانون
زیادة از آن است که نگاشته شود چنانچه ذب الذب باز داشتن و لاغر شدن و پژمرده
شدن و رب خداوندی کردن و مهتر بودن و مهتری کردن و پروردن و با تمام رساندن
و افزودن کردن و جمع کردن و جمع شدن من باب نصر و رب یرب علی وزن ضرب
یضرب لغة فیه و ثبت و عبدت اللبت بفتح اللام و سکون الباء و رنگ کردن من
باب علم فی الصراح هذا علی غیر القیاس لان المصدر من فعل بکسر قیاسه التحریک
اذا لم یتعد مثل تعب تعبا و العبودة و العبودیة و العبادة فروتنی کردن و بندگی کردن
و پرسیدن من نصر بدانکه در ادغام متجانسین یکی حرف پیش بنویسند و در متقاربین هر دو
حرف و انوشتن غالب بسلاسة ماند کما تری و تفصیل این سخن در علم خط است و در مدد
و سبب ادغام نکردند زیرا که از اشتباه ایمن نیست المدد و تفجیتین یاری کردن و المدکدن
و السبب تفجیتین رسن و هر چه بدان بدیگر پیوسته شود و خویشی و گوشه و راه و سبب
به تشدید لی بریدن و دشنام دادن و در بعضی هر چه باشد من باب نصر و در قوله تعالی

بالمعلوم و در ما نحن فيه مما كان احدهما اى احد اليائين مبدلا والحال ان هما متحركان
ويجب ان يقيد بان يكون حركة الثانية لازمة غير عارضة كما عرفت فيما سبق جاز الادغام
والاظهار يلزم من ظاهر كلام المصنف بجواز الادغام في نحو يحيى ايضا مع انه لا يجوز فيه اصلا
فينبغي ان يقيد ايضا بان يكون في الثانية ما يوجب قلبها الفا وكانه اعتمد في ذلك على
ذكره سابقا من ان الاعلال يتقدم على الادغام فلا تفعل بقي بخان الاول انه لا شئ
من اليائين في يحيى مبدلا والجواب انه مبني على مذهب الفراء فانه قال اصل يحيى يحيو كما
مر من غير مرة والثاني ان جواز الادغام والاظهار يتوقف على ان يكون احد اليائين
مبدلا الا ترى ان في نحو يحيى جاز الادغام والاظهار مع ان كلتا يائيه اصليتان
اتفاقا بخلاف مري مما كان اول هما ساكن وجب الادغام بمقتضى بمثل قوله
ورسا في يوم ويمكن الاعتذار عن الاول بان الكلام في اليائين وعن الثاني بان
الياء الاولى كانت متقلبة، انقلابا جائزا فكانها ليست بياء وعن الثالث بان الكلام
في الكلمة الواحدة وفي حكمها لتشمل نحو مسلمي وبالجملة لا ريبة في ورود الاشكالات
على تقدير المصنف لكن باب التخصيص وصرف الكلام عن الظاهر مفتوح بدانكه هر جاكه دو
حرف از يك جنس بهم آيند چون خواهند كه در و تخفيف كنند البته به يكى از طريق
تخفيف كنند مثل سبب و مدد دار دشد فاعل بالادغام چنانچه گفته شد والحذف واين
بر دو نوع است سماعى چنانچه ظلت بكسر ظا و فتح او كه در اصل ظللت بوده است
بعد ه لام اولى يائيه را حذف كردند على اختلاف المذهبين اما بر مذهب اول يا لام و الى
نقل حركة حذف كردند پس ظلت شد بفتح ظا شد يا بعده از نقل حركة لام پس ظلت
بكسر ظا و اما بر مذهب ثانى حركة لام اولى را حذف كردند تا ما قبل ضمير مرفوع بازنحرك
نباشد پس ظلت بفتح ظا بود يا نقل كرده بما قبل دادند و ظلت بكسر ظا خواندند
واين حذف اگرچه قياسى نيست لكن در كثرة او شبيه نيست

کذا ذکر الجلالیین وفیه نظر ان تقلب الیاء الفا فان قلبت الیاء الفا
لم تثبت فی کلامهم بخلاف قلب الیاء الفا فانها ثابتة اما الثانی فکثیر
اما الاول فکالذی فی صلة السانس والحمل علی الثابت اولی من الحمل علی غیره
قیاسی بدانکه هر اسم که بر وزن فعال بکسر فا باشد و مصدر نبود در آخر او نیا باشد
و حرف اول از حرفی تضعیف و متقلب بیا میگردد و علی سبیل الوجوب چون امثله
مذکوره در متن و در وقت جمع عود میکند بحال خود چون شیر از نبود و ماس و عود و
و اگر بکسر فا نباشد انجا ابدال جائز نیست چون ضراب و همچنین اگر بر وزن فعال
مصدر باشد چون کذاب قال الله تعالی فکذبوا بآیاتنا کذابا سوال در مثل قتال که
مصدر است قلب بیا کرده اند جواب در شرح جاربردی آورده است که قتال فرع قتل
است من حیث انه کان جاریا علی الفعل فقلبت الالف یاء لانکسار ما قبلها پس
ظاهر شد که یای قتال بدل از حرف فی تضعیف نیست تا ماده نقص تواند شد
و اگر در آخر فعال تا نباشد هم قلب بیا جائز نیست چون صناده و دنامة علی ما فی
شرح الشافیة چنانچه دانند شیر از چیزهائیست ترکش که از جهات سازند مثل تیر و
در فارسی او را تنج گویند و وزن کرج و قیل بضمتین و قیل بضم کم و کسر دوم و تیر تا شهریست
مشهور که بنا کرده سلیمان علیه السلام است و قیل تا کرده عمر و ایت است گویند
در اصل تیر ساز بود سین بکثرة استعمال ساقط شد و باس نهانخانه و کرباس
زندان حجاج یوسف که بظلم مشهور بود و اخوذ است از دمس یعنی سخت تاریک شدن
و پنهان کردن در خاک و پوشیده داشتن چیزی و دیوان کتاب حساب و مجموعه اشعار
و جای جمع شدن مردمان بر در ملوک و امرا و آنکه متکفل امور مملکت باشد و در ماند
تقوی او غام نکردند لان الابدال مقدم علی الادغام یعنی هر که موجب اعلال و ابدال موجود
چون از عوی و نحی و غیر ذلک بید در اصل عدد یوحرکة دال ادالی را نقل کرده

عنه است مدر اصل امد بود است وعین کلمه را از جهت ادغام ساکن کردند وحرکه دال
اول بما قبل دادند وهمزه را حذف کردند لعدم الاحتیاج الیها لانها انما ردت لتعذر
النطق بالساکن ابتدا فی الکلام العرب فلما حرک الساکن تحریکا لازما حذفت الهمزة لزوالها
بخلاف اذا کان التحریک عارضا لازما نحو الاحمر والاستغفار واحمر وارافا فانها انما اثبتت
حرکة الا همزة الی ما قبلها فی هذه الکلمات جاز ان یقید بالحرکة وان لا یقید فیقول
الحمر والحمر للاستغفار والاستغفار وجردا جردن ولم یقولوا فی اسال اعتدادا بالتخفیف
الاسل بحذف الهمزة لکثرة الاستعمال لام کلمه او را حرکه دادند بعده او غام کردند
مدشد قانون هر جا که دو حرف ساکن بهم آیند بر غیر حد حدود اقسام او در بحث
معتل نگارش یافته فتذکر و اول مده نباشد و اگر مده باشد حکمش در ماسبق معلوم
شده است سوال اگر اکتفا باین قید کردی احتیاج بقید اول نبودی جواب لانسلم
ذلک زیرا که برای احتراز مثل حوایضه بذکر قید اول محتاجیم کما لا یخفی آخر حرف را
حرکة باید داد در اکثر کتب این فن واقع شده است که حرف اول را حرکة باید
داد چون قل الحق واذهب اذهب اخشوا الله والم الله ولم ابله که در اصل ابالی بود
چون لم درامد یا افتاد کثرت استعمال حتی کانه لم یحذف منه شئ پس لام را ساکن
کردند والف را بالتقاء ساکنین انداختند پس ا سکتت داخل کردند پس التقاء ساکنین
شد لام و ا اول را حرکة کسره دادند واین ضابطه منقض میشود بنحو صورت
چون انطلق بسکون اللام وفتح القاف که در اصل انطلق بکسر لام وسکون قاف
بود طلق را نازل منزله کتف اعتبار کرده چنانچه در کتف عین را ساکن میکنند
نیز ساکن کردند پس اجتماع ساکنین شد لام وقاف قاف را برای مناسبة
طا حرکة فتحه دادند وعلی هذا القیاس لم یلده بسکون لام وفتح دال که در اصل
لم یلده بود بکسر لام وبسکون دال قال الشاعر

حالة وقف ومثل عين وعين در حالة وقف ووصل كه در بينها هيچ كدام از حرفين را
حركة نميدهند وبجيمين متقض است مثل لاتهين الفقير كه در اصل لاتهينن بود نون خفيفه
بسبب التقاء الساكنين حذف كردند الا انكه اين صورت مستثناة باشد اعتمادا على المقرر
في محله يا داخل باشد ودر قول مصرح وغيره يعارض بناء على الاحتمال الثاني كما سيجيء
والاصل فيه الكسر وذلك بوجوه الاول ان السكون اخت الكسرة باعتبار المخرج على
ما صرح به المحققون في حواشي الكشاف ومعناه ما قيل ان الحرف الساكن يقارب في
المخرج مع المكسور حتى يقال ان في كل ساكن سكنة من الكسرة لكن لا يعرفها الا ارباب
الوجدان الصحيح وانما قلنا ذلك دفعا لما يتوهم ان السكون عبارة عن عدم الحركة كما
فلا يكون له مخرج فكيف يكون اخت الكسرة باعتبار المخرج الثاني ان السكون عدم
الحركة والكسر بمنزلة العدم لقلته حيث لا يوجد في اواخر الافعال ولا في غير المنصرف
من الاسماء ولا في الحروف الا في نحو جير على ما في شرح الكشاف فبينهما مناسبة ومؤاخاة
والثالث ما قيل ان الجزم في الافعال عوض عن الجر في الاسماء واصل الجزم السكون
اصل الجر الكسر فلما ثبت بينهما التعاوض وامتنع السكون في بعض المواضع جعلوا الكسر
عوضا عنه ثم الاصل يستعمل لمعان والمراد بهنا الاولى والاليس وغيره اي غير الكسر من
الضم والفتح انما يكون لعارض اي لسبب امر عارض اقتضى وجوب غير الكسر او اختياره
او جوازه وتفصيل مواضع الجواز والاختيار والوجوب في المفصلات وقد ذكر المصرح
شيئا منه ويحتمل ان يكون المعنى وغير التحريك بالكسر لسبب عارض يقتضي عدم التحريك كما
في لا تهين الفقير ونحوه او يقتضي التحريك بغير الكسر وهذا الاحتمال وان كان البعد لكنه
انفع وافيد كما لا يخفى كالضم في واو الجمع وانما اختاروا الضم لان الضمة من جنس الواو
فهي اشد مناسبة لها من غيرها مع ان ما قبلها واو او يا مضمومة مخدوفة فتحركها
بحركة الحرف المحذوف اولى وان خص واو الجمع احترز عن الواو التي ليست

على التفخيم كان في لفظ الله قبل تركيب الم فان تفخيم لفظ الله اذا انفتح ما قبله او انضم منته
ونفي بانفتح ضد الرقيق اي التغليظ اعلم انه اجاز الاخفش كسر الميم لكن لم يقله القراء
واسكن يزيد والاعشى الميم وقطعوا الالف ثم ان الم من المتشابهات لا يعلم تاويله الا
الله على ما هو المذهب عندنا وقد روي ذلك عن الخلفاء الاربعة وعبر عن همسة رضي
الله تعالى وقد تاولت تاويلات ذكرت في التفاسير فطالب ثمة وقوله الله مبتدا خبره
ما بعده وهو لا اله هو الحي القيوم وجاز الاوجه الثلثة على لغة بني تميم في ان يكون المضارع
مضموم العين نحو مد ولم عد وامافي مفتوح العين ومكسورها فلم يجز الا الفتح والكسر في بعض
النسخ وجاز بالنصرة بدل جاز الكسرة هو مع ما عطف عليه بدل من الاوجه والعطف
مقدم على الرابطة واجري الاعراب على كل منهما خدرا من الترجيح بلا مرجح وتحقيق
هذا الكلام في علم النحو ويحتمل ان يكون خبر مبتدا المحذوف اي اولها وثانيها
كذا لانها للاصل كما مر والفتح لخفتها فانها لا يحتاج الى تحرك الشفتين وللتحقيق ذلك
مقام آخر والضم للاتباع اي اتباع العين والاتباع اما افعال او افتعال كما مر الا اذا
التقت يعني جاز فيه الاوجه الثلثة في جميع الاوقات الاتي وقت بقاء ضمير الغائب للمفرد
الذكر او الغائبة للمفرد المونث فانه حين يلحقه الضمير فالاكثر الافصح فيه الضم لاجل يتبع
الواو والتي بعد الهاء فان الياء لخفائها كالعدم وجاز الكسر فيه لان الواو التي بعد
الهاء يقلب ياء لكسرة الهاء فلا يبقى الا استكراه لكنه لغة اي لغة صحيحة واجاز القلب بالفتح
ايضا واذا لحقه ضمير الغائبة فليس فيه الا الفتح لتناسب الالف وخفاء الهاء اعلم
انه اذا وقع همزة الوصل بعد نحو بدا فالمختار فيه الكسرة لا غير نحو بدا القوم لانه اذا لم يدع
وقبل ابدا القوم لزم الكسر فلما ادغموا القوالث في على حركته ومنهم من بفتحه ومنهم
من يضمه وهو قليل فينبغي للمصنف رح ان يستثني هذه الصورة ايضا فتح الضم نحو مد
في الاول اي ضمير الغائب الاظهر التقدم قوله في الاول على قوله نحو مد والفتح في

بحق كذا في الصباح ان ناد الافتعال مختصة اذا وقع ان مع اسمها وخبرها بعد العلم نحو
علمت ان زيدا قائم ففيه مذاهب ثلثة قال سيبويه رح مع اسمها وخبرها مفعول وحلولا
مفعول له اخر مقدرا وقال الاخفش رح يحتمل ان مع خبرها في مقام المفعول الاول
والتقدير الثاني اي علمت ان زيدا قائما حاصلا اي قيام زيد حاصلا وقال البعض هم ان مع
خبرها سادة مسد المفعولين هما مفعولا علم اي علمت زيدا قائما فحذفت وانيبهما ان زيد قائما مقامه
والاصوب مذهب سيبويه رح باحكام الياء داخلة على المتصور فتامل لا لطوى سحت اذكرنا
اي لا تلمف سحت اذكر من القواعد والقوانين بان يدخل تحتها دخول الجزئي تحت الكلي
فتكون ذكرا مغيا عن ذكر ما دالحاجة الى بيانها اي بيان تلك الاحكام باسته المسعود
ورسيدن من باب علم ونصر والاول افصح يقال ترا به ما بسته اي قربته غير بعيدة وحاجة
ماسته اي كاملة قاضية كلينة اي غير مختصة بشخص دون شخص ووقت دون وقت ومكان
دون مكان والغرض من ذلك الترغيب الى اصغاء هذا الكلام والاهتمام بشان تلك
الاحكام فافردناها بالذكر اي اذا كان الامر كذلك فافردنا تلك الاحكام بالذكر الافراد
تنها كردن وفي بعض النسخ فافردناها بالزاء المعجمة والمعنى واحد بدان اسعدك الله سعادتك
فيه احتمالات الاول ان يكون سعادتك مفعولا مطلقا للنسبوع اي اسعدك الله تعالى سعادتك
التي يليق بك وبحق بشمائلك الثاني ان يكون سعادتك بدل من كاف الخطاب فيكون
معنى اسعدك الله سعادتك فيه من المبالغة ما في قولهم جل جلاله وجد جده وامثال هذه
المبالغة كثيرا لا يقصد في الابدال كما في قولهم هند نجم بدر شمس والثالث ان يكون اسعد بمعنى
اعان كما في قوله شعر وسعدني في غمرة بعد غمرة * سبوح لها منها عليها شواهد يعني
سعادتك منصوب على نزع الخافض والمعنى اعانك الله على سعادتك وتحصيل بها بها
من يعلم العلوم وحفظ قواعدها ولا يخفى عليك ان جميع ذلك للكلف الذي تغلب على النفس
ان عبارة المتن هكذا اسعدك الله سعادة كه چون بجاد قاه فانيس على التخالف الالطبه

نارا بطا بدل کنند زیرا نچه از نار ایجا اخوذ گردانند و حروف مطبقه بدل بنا کرده ادغام
کنند فضیلت اطباق از دست میرود و این فضیلتی است معتد بها نها بنش عرب
و از نجاست که حروف مطبقه و غیر خود مدغم نشوند اصلا در کلام فصحا و اگر حروف
مطبقه را بر حال گذارند تلفظ متعسر می شود از سبب قرب مخرج و منافات در صفته
زیرا نچه مهموسه شدیده است و صاد و ضاد و ظا معجمه خوانند و طا و ظا و ضاد مهمله
مهموسه اما وجه تخصیص انقلاب بطا آنست که تا مقارب المخرج است و بما قبل تا موافق
است در صفة الحاق لکن مع الطا الادغام لتجانس الحرفین و سکون اولهما لا غیر جری
مجری الظروف المقطوعة عن الاضافة المساة فی عرفهم بالغایات فی البناء علی
الضم و کذلک کیس غیر نحو اطاب و اصله اطیب و الاطلاب حبستن و منه عبد المطلب و مع
الظاء المعجمة الادغام لقلب احدهما الی الاخر یعنی ادغام الظاء المعجمة بعد القلب بالمهملة
او بالعکس و الابانة روشن کردن گفتن و جدا کردن و المراد ههنا ترک الادغام
نحو اظلم و اظلم و اظلام و الاظلام و الاظلام و الاظطلام کردن بر ستم نهادن
و احتمال کردن و مع الصاد المهملة الابانة و هو الاکثر الاقیس و الادغام بقلبها
بقلب الظاء المنقلبة عن تاء الافتعال صادا لاغیر ای لا بعکس ذلک لئلا یفوت صفیر
الطاء نحو اصطر الاصطبار شکیبای کردن و خود را بستم باز داشتن و اصبر اصله
اصتبر قلبت التاء طاء ثم الطاء صادا ثم ادغم هذا علی مذاق المصرع و قیل الاصل
ان یقال قلبت تاء الافتعال صادا من اول الامر اذ لا دلیل علی قلبها طاء اولا ثم
صاد او هکذا الکلام فی اضرب ایضا و کذا مع الفاء یعنی کما لا یجوز فی الصاد المهملة
الا الوجهان کذلک لا یجوز فی المعجمة ایضا الا الوجهان الابانة و الادغام بقلب
الظاء صادا لا عکسه لئلا یفوت استطالة الضاد نحو اضطرب و اضرب الاضطراب
خلل یافته شدن و بریشان حال شدن و سخت جنبیدن و با هم دگر ستیزیدن و قد یجی

وبند کردن وکذا مع الزاء یعنی ان الزاء تشابه الذال فی جمیع الوجوه الاباثة والادغام
بابدال الذال زاء الا وجهاً واحداً وهو قلب الزاء والافانه ممتنع محافظة علی صغر الزاء اعلم
انه لم یقع الزاء فی الاجمال فکانه سقط من قلم الناسخ نحو ازدان وازان والاول اولی
من الثانی الازدیان آراسته شدن وارسته کردن ولا یجوز فیه ادان بالدال المهملة
المشددة وجون بجار فاکلمه درباب افتعال تا مثلثه باشد ادغام باید کرد بقلب احدهما
الی الآخر یعنی بقلب الثا مثلثة بالمعقوطة بنقطتین من فوق او بالعکس والاول افصح والثانی
فصیح نحو آثار وأثارة بهمزة فی مقابلة العین والاثار کشنده خویش راکشتن ولا یجوز الاظهار
صرح بذلک الزنجشری رح لکن سیبویه رح علی جوازه لانه انما یلزم الادغام اذا
کان الاول ساکنا فی المثلین وههنا لیسا بمثلین نعم لاشک فی فضلتها وجوز بجار
فاکلمه درباب افتعال سین باشد اظهار واد غام بقلب الثانیة الی الاولی وعکسه بعکس
محافظة علی صغیر السین رو ابو وچنانچه استمع واسمع ولا یجوز المنع بقلب الاولی الی الثانیة
الاستماع کوش داشتن وصلته باللام قال الله تعالی فاستمعوا له ودر مراح گفته است
شین مثلثه حکم سین مهمله دارد چون اشنبه واسبه وچون بجار عین کلمه درباب افتعال
تا افتد باصاد مهمله وهمچنین است حکم تا وزاء ودال وذال وسین وشین وضاد
وطاء وظاء علی ما فی شرح المراح الارواح اظهار وادغام رو ابو وبقلب اولی الی الثانیة
وعکس جایز نیست ودر فاء فعل ماضی عند الادغام فتحه وکسره رو ابو واگر حرکة تاء
افتعال نقل کرده باقبل دهند مفتوح باشد واگر حذف کنند بسبب التقاء ساکنین مکسور
کردد وچون اقتلوا بالاباثة وقتلوا بفتح قاف وقتلوا واقتلوا بکسر قاف ودر
هر دو حالة حرف همزه وصل واجب است علی ما صرح به فی شرح الشافیة ونص علیه
سیبویه رح لکن در مراح وشرح او ذکر همزه وحذف همزه را جایز داشته ونسخ
این کتاب مختلف است در بعض امثلة البقاء همزه مکتوب است ودر بعض دیگر طلبه صحة

الحرف زائد على ما لك منها يعني بظنه بنى الحركة ويترك الثالث عند ابى عمرو وقالون
وابى بكر وعند بعضهم الاختلاس بلفظ حركة تامة لسرعة تامة فعلى هذا ينبغي ان يكون في
المفتوح ايضا واعلم ان تجري الحركة وتبين قد يهما بالقلة والكثرة مما تنزل فيه الاقدام
الا للماهر الحاذق القادر على الهما بعض الحركة واخفاء بعضها اما اسماع ذلك التبعيض
واضعا تحديده مما لا يدركه حس السمع ولا يجد السامع اليه سبيلا لعدم اقتداره على تميز
تلك الابعاض بالتسليث مع اخفائك على سبيل التعيين والتقدير كذا في الدر والتقييد
نحو يحضمون بفتح الخاء وكسره وسكونه واختلاسه ودرهم فاعل ومفعول فاعل سالم
نيز مضموم كنند چنانچه مفتوح ومكسور ميكر دانند للاتباع اى اتباع الميم كما في مردفين
وقد يكسر الميم لاتباع الفاء وهو اقل قليل چنانچه مقتلون بفتح قاف وكسر دو ضم او
وكسر تا وفتح ودر تفعل وتفاعل نه در تفعلل چون بجاز فاكلمه طاء مهلة افتد تا مثلثة
منقوطة بدو نقطه فوقانيه يا ظا معجمه ناصا وياضا ويا ذال يا زاء معجمه ياسين
ياشين صرح بذلك السيد السند قدس سره في حرف القاف سى روا بود كه او را
يعني تا تفعل وتفاعل را ساكن كنند وبدل كنند بحرفي كه از جنس ما بعد اوست وبعد
براى تجانس حرفين اول را در دوم ادغام كنند وجاى كه ابتدا را ساكن لازم ايد الف
وصل در اول او در آرند وان سه صيغه ست مصدر وماضى وامر بى لام ومثالى
كه مصنف شرح آورده احتمال برسه دارد كما لا يخفى واطلاق الف بر همزه كثير ست
المشتمل اكليا عارضيه وانما سميت الف الوصل لانه يتوصل به الى النطق بالساكن
واز نجاست كه او را سلم اللسان خوانند سلم زبان چنانچه اظهر الاظهر سردن
نشستن وپاك نمودن وپاكى جستن واطابق الطا لقا التفاق كردن وبرابر
همديگر شدن اثاقل الثاقل گران شدن واثبت اثبات درنگ كردن وبجا ماندن
واطرف اظفار پركى نمودن واظاهر اظاهرا ظاهر شدن باهم وپشت پاپشت دوتن

مقام محمود است ومطرد و انجناب عالم ماب از ازل تا ابد مرد و دوال و ذوالجلال و
الکمال و اصحاب اولی الفضائل والاداب که و مقتدای ائمه و هادی امنه اند و بهائی
و بهن احمدی علیه الصواة والسلام در صدد تشیید و مرمت اند و بر جمیع تابعین و تبع
تابعین و سائر ارباب یقین الی قیام یوم الدین ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هدیتنا و هب
لنا من لدنک رحمة انک انت الوهاب والموفق الاتمام وجه الصواب امی دوستان
طبایع بشری بر دو گونه است بعضی چنانند که بغیر از طویل و اطناب تفهم معانی ایشان
اصعب از خرط قتاده است و به برخی از طویل پرتان خاطر شوند و بمجمل الکلام راه
نبرند نادر تقریر موخر و عبارت مختصر بفهم شان نگنجد دست بمطلب نرسند و بغایت
بر تالیف این شرح درویشی بود رشید که منتظم در سلک افراد قسم اول بود
بنا بران در اکثر مواضع این کتاب در ایجاز تفنن کرده اند که تا بر مقتضای طبع مخاطب
باشد قال علیه الصلوة والسلام تکلموا الناس علی قدر عقولهم پس اگر کسی را از اطناب
ملالتی پدید آید معذور فرمایند و زبان بطعنه نیالایند تذییل بدانکه علما نحو خیر اهم الله خیر
الجزا اند از انکه از تتبع کلام عرب و تفحص استعمالات ایشان احکام کلیه حاصل کردند
همه را برای افاده مام دم در قید تحریر آورده اند و تدوین کتب و وضع اصطلاحات
نمودند تا خورد و بزرگ بهره مند گردند الحق کاری کرده اند که اگر تمام عمر در شکر گذاری
مساعی ایشان بسر برده شود اندکی از بسیار و یکی از هزار ادا نکرده باشیم رطیب الله
تعالی ثراهم و جعل الجنة مثواهم و بعد از تعلیم مسائل و تفهیم مقاصد برای امتحان
متعلمین و تمرین مستفیدین دو طریق مقرر کرده اند یکی ایراد خبار مالذی که ارباب
تمرین متعلمین گویند بابیت طویل الذیل المباحثه در موجهات بشرح و بسط مذکور
شده و شیخ ابن حاجب رح بمجمل این بحث در کافیه از ابواب موصولات تعرض کرده
است حیث قال اذا اخبرت بالذی صه دنها الی آخر الکلام دیگر وضع ترکیبات که شامل بود

م۔ن

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

۳۰۳۹

کتب خانہ

جامعہ عثمانیہ

۱۔ اراکین مجلس کی تعداد مجلس انتظامی کے مطابق ہوگی۔

۲۔ ساتھ جامعہ عثمانیہ کے ہر طالب علم کو کتب خانہ کی رکنیت حاصل ہوگی۔

۳۔ اراکین کو اختیار ہوگا کہ ایک وقت میں دو کتابوں سے زیادہ نہ لیں۔

۴۔ کتابیں ۱۵ دن کے لئے دی جائیں گی۔ اس مدت کے بعد ہر کتاب کے لئے یومیہ ۱ آنہ جرمانہ وصول کیا جائے گا۔

۵۔ کتابیں ۱۵ دن کے بعد واپس نہ ہوں تو طلب کی جائیں گی۔

۶۔ ہر کتاب کے ساتھ ایک کارڈ لگا ہوگا جس پر کتاب لینے والے کے دستخط ہوں گے۔

۷۔ کتاب کے گم ہونے یا خراب ہونے کی صورت میں اس کی قیمت کا ۱/۴ حصہ زرِ تاوان وصول کیا جائے گا۔

۸۔ کتاب کی قیمت کا تعین مجلس انتظامی کرے گی۔

۹۔ کتاب کی واپسی کے وقت اگر کتاب خراب ہو جائے تو تعمیر کرنا ہوگی۔

۱۰۔ کتاب کی قیمت کا نشان یا مہر ہر صفحہ پر ثبت ہوگی۔

۱۱۔ کتاب کی واپسی کے وقت اگر کتاب خراب ہو جائے تو تعمیر کرنا ہوگی۔

۱۲۔ کتاب کی واپسی کے وقت اگر کتاب خراب ہو جائے تو تعمیر کرنا ہوگی۔

۱۳۔ کتاب کی واپسی کے وقت اگر کتاب خراب ہو جائے تو تعمیر کرنا ہوگی۔

۱۴۔ کتاب کی واپسی کے وقت اگر کتاب خراب ہو جائے تو تعمیر کرنا ہوگی۔

۱۵۔ کتاب کی واپسی کے وقت اگر کتاب خراب ہو جائے تو تعمیر کرنا ہوگی۔